

Narodna fronta u Hrvatskoj 1935.-1953.

Grabar, Gabriel

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:726723>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-09**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

GABRIEL GRABAR

NARODNA FRONTA U HRVATSKOJ 1935. – 1953.

Diplomski rad

Pula, 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

GABRIEL GRABAR

NARODNA FRONTA U HRVATSKOJ 1935. – 1953.

Diplomski rad

JMBAG: 0303066503, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Gabriel Grabar, kandidat za magistra povijesti, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 8. rujna 2022.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Gabriel Grabar dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Narodna fronta u Hrvatskoj 1935. – 1953.* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 8. rujna 2022.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. POČECI POLITIKE NARODNE FRONTE U JUGOSLAVIJI	7
2. NARODNA FRONTA U HRVATSKOJ 1935. – 1941.	11
2.1 Nastojanja uspostave veza sa građanskim strankama i pokretima	11
2.2 Pokušaj provedbe strategije Narodne fronte u sindikalnim i drugim organizacijama	17
3. NARODNA FRONTA TIJEKOM RATA	19
3.1 Formiranje politike Narodne fronte u prve dvije godine rata	19
3.2 Politika Narodne fronte tijekom 1943.	23
3.3 Narodna fronta od 1944. do kraja rata	26
4. POLITIČKE STRANKE I GRUPACIJE UNUTAR NOP-a	30
4.1 HSS unutar NOP-a	30
4.2 Građanske stranke i grupacije jugoslavenske orijentacije u NOP-u	39
4.3 Katoličko svećenstvo i katoličke organizacije unutar NOP-a	45
5. NARODNA FRONTA U ISTRI 1941. – 1945.	49
5.1 KPH u Istri	49
5.2 Istarski narodnjaci u NOP-u	51
5.3 Istarsko svećenstvo u NOP-u	59
5.4 Talijanski komunisti unutar NOP-a	67
6. NARODNA FRONTA OD KRAJA RATA DO 1953	76
6.1 Hrvatska seljačka republikanska stranka u Narodnoj fronti	79
6.2 Narodna fronta u Istri nakon rata	82
ZAKLJUČAK	87
IZVORI I LITERATURA	91
SAŽETAK	102
ABSTRACT	103

UVOD

Pod pojmom Narodne fronte podrazumijeva se savez lijevih i centrističkih stranaka protiv fašizma.¹ Politika Narodne fronte vuče korijene iz Francuske i Austrije gdje su komunisti i socijalisti tijekom 1934. udružili snage u svrhu borbe protiv fašističkih pokreta u matičnim državama.² Taj je potez iznenadio druge članice Kominterne s obzirom na to da je do tada Kominternu provodila sektašku politiku prema drugim strankama lijeve orijentacije, naročito prema socijaldemokratima. Linija Kominterne podrazumijevala je socijaldemokraciju kao oblik fašizma te joj je sukladno s time nadjenula naziv "socijalfašizam".³ Događaji iz Francuske i Austrije naročito su se dojmili Georgija Dimitrova, bugarskog komunista koji je još 1932. zagovarao savez komunista, socijaldemokrata i radnika za borbu protiv fašizma te koji će kasnije postati jedan od najvećih zagovornika linije Narodne fronte.⁴

Linija Narodne fronte službeno je usvojena tijekom Sedmog kongresa Kominterne koji je održan u Moskvi od 25. srpnja do 21. kolovoza 1935. godine.⁵ Georgi Dimitrov je u svom referatu na kongresu istaknuo kako fašizam predstavlja "terorističku diktaturu najreakcionarnijih, najšovinističkih i najimperijalističkih elemenata kapitala" čiji dolazak na vlast ne predstavlja izmjenu jedne buržoaske vlasti s drugom, već potpunu promjenu oblika vlasti te tranziciju s buržoaske demokracije na "terorističku diktaturu". S obzirom na prijetnju fašizma, Dimitrov je istaknuo nužnost ujedinjenja komunista, socijalista, seljaštva i sitne buržoazije u Frontu za borbu protiv fašizma i očuvanje demokracije.⁶ Ta je promjena političke linije Kominterne obilježila početak perioda nove politike komunističkog pokreta koji je trajao do potpisivanja pakta Ribbentrop-Molotov.⁷

U Jugoslaviji je KPJ liniju Narodne fronte također preuzela tijekom 1935., te su se aktivnosti oko ostvarenja te politike naročito intenzivirale pod vodstvom Milana Gorkića. Među komunistima u Hrvatskoj provođenje linije Narodne fronte većim je

¹ „Popular front“, Britannica, <https://www.britannica.com/topic/popular-front-European-coalition>, 17.06.2022.

² Agnew Jeremy, McDermot Kevin, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Red Globe Press, New York, 1996., 123.

³ Gerd-Reiner, Horn, *European Socialists Respond to Fascism: Ideology, Activism and Contingency in the 1930s*, Oxford University Press, Oxford, 1996., 26-27.

⁴ Agnew, McDermot, 124.

⁵ Isto, 130.

⁶ Isto, 131.

⁷ Brown, Archie, *The Rise and Fall of Communism*, Ecco, New York, 2011., 88.

dijelom podrazumijevalo sporazum s HSS-om, poslije Seljačko-demokratskom koalicijom, s čijim su članovima komunisti ostvarili kontakte još tijekom 1920-ih prije nego što je koncipirana linija Narodne fronte. Pristup ostvarivanja suradnje s opozicijskim strankama varirao je između sklapanja sporazuma s vodstvom i sklapanja sporazuma s pristašama i članovima stranke, ovisno o prilikama.

Povijest Narodne fronte u Jugoslaviji kao organizacije i linije obrađivana je historiografiji.⁸ Stoga se u ovom radu neće detaljno obrađivati aktivnosti Fronte i njezina struktura, već će fokus biti na političkim strankama i grupacijama koje su participirale unutar Narodne fronte. Konkretno, pokušat će se odgovoriti na pitanje koje su sve stranke i grupacije sudjelovale u Narodnoj fronti, koje su bile njihove motivacije za suradnju s komunistima, kakvi su bili odnosi između tih grupacija i komunista za vrijeme rata i nakon rata te u kojem trenutku Narodna fronta gubi politički pluralan karakter i postaje eksponent linije KPJ.

⁸ Živković, Dušan, *Narodni front Jugoslavije 1935 - 1945*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1978.; Spehnjak, Katarina, „Neki problemi povijesnog razvitka Narodnog fronta/Socijalističkog saveza u Jugoslaviji 1935–1978“, *Časopis za suvremenu povijest*, 15, 1, 1983.; Spehnjak, Katarina, „Organiziranost i oblici djelovanja Narodnog fronta Hrvatske 1945-1953. godine“, *Historical contributions = Historische Beiträge*, 6, 1987.; Jelić, Ivan, „Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine“, *Putovi revolucije 7-8*, ur. Franjo Tuđman, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1966.; Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, Zagreb, 2002.

1. POČECI POLITIKE NARODNE FRONTE U JUGOSLAVIJI

KPJ je već tijekom 1933. i 1934. nastojala po uzoru na komunističke partije u Francuskoj i Španjolskoj ostvariti jedinstvenu frontu radničke klase. Centralni je komitet KPJ u listopadu 1934. dao upute svim svojim organizacijama o radu na ostvarivanju suradnje sa svim radničkim organizacijama, bez obzira na karakter tih organizacija.⁹ Na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji KPJ u Ljubljani 24. i 25. prosinca 1934. utvrđeno je da, s obzirom na opasnost koja prijete od fašizma, treba raditi na stvaranju širokog pokreta koji bi obuhvatio sve antifašistički nastrojene pojedince koji su voljni sudjelovati u njemu, bez obzira na njihovu stranačku pripadnost.¹⁰

Uoči skupštinskih izbora, Centralni komitet KPJ u Okružnici br. 15 od 24. veljače 1935. ističe nužnost preuzimanja rukovodeće uloge u organiziranju masovnog antiratnog i antifašističkog pokreta koji bi se sastojao od "svih seljačkih, nacionalno levoopozicionih pokreta i ostalih grupa". Nadalje, u odnosu prema građanskim strankama u okružnici se ističe kako KPJ "opozicionoj fronti pod vodstvom buržoazije, suprotstavlja opoziciju frontu pod vodstvom radničke klase". Svoj je stav prema građanskim strankama KPJ dodatno potvrdila u svojoj Okružnici od 9. ožujka 1935. godine, utvrđujući da pokušaj stvaranja jedinstvene fronte i sklapanja sporazuma "ne znače odricanje od samostalnog istupa na izborima ili umanjivanje značaja tog samostalnog istupa".¹¹ Unatoč inicijalnim nastojanjima da na izbore izađe samostalno, KPJ ulazi u pregovore sa socijalistima Živka Topalovića i Vlatkom Mačekom kao predstavnikom Udružene opozicije kako bi postigla dogovor o zajedničkom izlasku na izbore. Ta nastojanja nisu urodila plodom, te je KPJ u konačnici zbog te činjenice i nemogućnosti samostalnog izlaska na izbore izdala direktivu svojim članovima da na izborima glasaju za Udruženu opoziciju. Svoj je postupak KPJ svojim članovima opravdavala tvrdeći da "glasajući za Živkove kandidate, ne glasamo za njegovu politiku, nego za jedinstveni front radničke klase. Mi ne glasamo za Mačekovu politiku, nego za slobodu hrvatskog naroda, za narodni antifašistički front, protiv diktature".¹²

⁹ Živković, 73.

¹⁰ Živković, 74.; Spehnjak, Katarina, „Neki problemi povijesnog razvitka Narodnog fronta“, 33.

¹¹ Živković, 75-76.

¹² Jelić, Ivan, „Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte“, 75.; Živković, 76.

Na plenumu CK KPJ u Splitu, koji je održan 9. i 10. lipnja 1935., analizom izbora utvrđeno je da KPJ nije dovoljno obratila pažnju na opasnost od fašizma, da je nedovoljno razmotrila važnost nacionalnog pitanja, da nije uočila demokratske težnje u jugoslavenskom društvu, da je pretjerano isticala pozive za uspostavu sovjetske vlasti itd. Uzimajući te faktore u obzir, ističe se potreba za stvaranjem "fronta narodne slobode koji bi okupio sve što je za slobodu, mir i napredak" te da "kada se postavlja pitanje ili buržoaska demokratija ili fašizam, komunisti se moraju boriti za vraćanje narodu svakog komadića demokratskih sloboda". U tu bi frontu bila uključena KPJ koja bi imala rukovodeću i usmjeravajuću ulogu, zatim ujedinjeni sindikalni pokret, lijeva krila seljačkih stranaka, omladinska, studentska, kulturno-prosvjetna i sportska društva, razna stručna udruženja, te nacionalni pokreti pod utjecajem građanskih stranaka. Ta se fronta ne bi ostvarila putem "pregovora odozgo" već "stvaranjem jedinstva i borbenih sporazuma odozdo u masama".¹³

Nakon Sedmog kongresa Kominterne i analize materijala s kongresa, dolazi do nove koncepcije provedbe politike narodne fronte. KPJ tada inzistira na uspostavljanju veze sa svim strankama Udružene opozicije te predlože izradu zajedničke platforme za sve organizacije i stranke koje bi ušle u Frontu narodne slobode. Kako bi se politički što više približila građanskim strankama, KPJ sa svoje strane kao platformu predlaže tri osnovna zadatka: 1. uništenje šestosiječanjske diktature; 2. ravnopravnost među narodima Jugoslavije te 3. poboljšanje ekonomskog položaja.¹⁴

Promjena odnosa KPJ prema politici Narodne Fronte podudara se i s usponom Josipa Čizinskog, bosanskog komunističkog porijekla, poznatog pod pseudonimom Milan Gorkić. Osim što je poticao djelovanje unutar nekomunističkih sindikata, Gorkić je nastojao uspostaviti veze sa socijaldemokratima, hrvatskim i srpskim seljačkim strankama, slovenskim kršćanskim socijalistima, crnogorskim federalistima te s proruski orijentiranim srpskim nacionalistima.¹⁵ Pod Gorkićevim vodstvom KPJ je odbacila prethodni radikalni i isključivi obrazac djelovanja, što je uzrokovalo rast njenog utjecaja među radničkim sindikatima te je kao takva postala

¹³ Spehnik, 33-34.; Živković, 77.

¹⁴ Živković, 82-83.

¹⁵ Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Globus, Zagreb, 1990., 72-73.; Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936. - 1940.*, Srednja Europa, Zagreb, 2020., 24.

privlačna i pojedincima nekomunistima različitih političkih pozadina.¹⁶ Iako je Izvršni komitet Kominterne inzistirao na tome da KPJ pristupa stvaranju Narodne fronte "odozdo", tj. zajedničku političku akciju sa socijalistima i drugim građanskim strankama, Gorkić i njegove pristaše zagovarali su Narodnu frontu "odozgo", tj. direktnu suradnju. Gorkić je inzistirao na podršci Ujedinjenoj opoziciji negirajući optužbe da je riječ o likvidacionizmu.¹⁷ Kasnije je Gorkićeva interpretacija Narodne fronte bila jedan od uzroka njegova pada.¹⁸

Dolaskom Josipa Broza Tita na čelo KPJ, dolazi i do promjene politike Narodne fronte. Politika Narodne fronte za koju se zalagao Tito bila je promicanje Narodne fronte "odozdo", što je Kominternu u početku smatrala problematičnim. Tito je s jedne strane naglašavao potrebu jedinstva radničke klase i suradnju sa socijalistima, dok je s druge strane odbijao suradnju i povezivanje s ostalim građanskim strankama iz Ujedinjene opozicije. Iako je Tito u svojim izvještajima pozitivno ocjenjivao rad i napore Ujedinjene opozicije, odbacio je mogućnost zajedničkog izlaska na izbore. Tito je provedbu politike Narodne fronte zamišljao tako da komunisti unutar nekomunističkih organizacija stvaraju partijske ćelije kojima bi se unutar tih organizacija osigurala vodeća uloga partije.¹⁹ Ipak, uslijed Anshlusa i okupacije Čehoslovačke od strane nacističke Njemačke, CK KPJ u Rezoluciji iz prosinca 1938. upozorava da je zbog sve većeg približavanja Stojadinovićeve vlade Njemačkoj i Italiji potrebno sastaviti vladu koja bi se sastojala od KPJ, srpske udružene opozicije i Seljačko-demokratske koalicije u Hrvatskoj koja bi organizirala obranu zemlje u slučaju napada fašističkih snaga.²⁰

U razdoblju od 1939. do 1941. KPJ u skladu s linijom Kominterne postupno napušta politiku Narodne fronte. Tito je na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ istaknuo kako je zbog "novonastale političke situacije i sve veće reakcije riješeno da se ne stvara nikakva Stranka radnog naroda, već treba posvetiti sve sile stvaranju jedinstvene i jake KP, koja će biti sposobna u sadašnje sudbonosno vrijeme izvršiti svoje zadaće". Po pitanju odnosa s građanskim strankama i same politike Narodne fronte istaknuo je da su "po izbijanju ovog drugog imperijalističkog rata pred našu [...] Partiju bile postavljene nove važne zadaće uslijed novonastale situacije. Čitavu

¹⁶ Gužvica, 33.

¹⁷ Isto, 39-40.

¹⁸ Isto, 54.

¹⁹ Isto, 66-67.

²⁰ Živković, 102.

borbu i rad Partije trebalo je postaviti na strogo klasne temelje. Prekida se s planom ili bilo kakvim sporazumijevanjem s vrhovima raznih buržoaskih tzv. demokratskih partija, koje su postajale sve reakcionarnije i bile agenture engleskih i francuskih imperijalističkih potpaljivača rata.”²¹ U rezoluciji konferencije istaknuto je: “u vreme stvaranja Narodnog fronta 1935-1939. našoj Partiji nije uspelo postignuti sporazum sa vrhovima nijedne političke partije ni grupe, osim u Sloveniji sa nekim sitnoburžoaskim političkim grupama, isto tako i jedinstvenog fronta radničke klase sa socijaldemokratskim vodstvom koje je sabotiralo to jedinstvo. No, taktika stvaranja jedinstvenog i narodnog fronta donela [je] vidne rezultate koji su se ogledali u zajedničkim masovnim manifestacijama i demonstracijama pod vodstvom komunista”.²²

²¹ Banac, 85.

²² Živković, 103.

2. NARODNA FRONTA U HRVATSKOJ 1935. – 1941.

2.1 Nastojanja uspostave veza sa građanskim strankama i pokretima

U Hrvatskoj su komunisti još tijekom 1920-ih pokušali uspostaviti kontakte s članovima HSS-a i drugim hrvatskim nacionalnim pokretima. Tako su primjerice u Dalmaciji uoči izbora 1927. komunistički aktivisti Vicko Jelaska, Ivo Bakljas i Ivo Marić potpisali izborni sporazum s disidentima iz HSS-a na temelju kojeg je stvoren Hrvatski seljačko-radnički blok.²³ KPJ je također uz pomoć lijevo orijentiranih disidenata iz HSS-a u Baselu u Švicarskoj osnovala organizaciju Hrvatski nacionalno revolucionarni pokret (HNRP). Godine 1932. pokrenuto je i glasilo pokreta, list *Hrvatski put*, te su iste godine u Beču izdani i program i smjernice rada pokreta u brošuri pod naslovom "Put oslobođenju hrvatskog naroda". Program je naglašavao potrebu borbe za nacionalno oslobođenje, za pravo na samoodređenje sve do odcjepljenja te su se odbacivala sva druga sredstva za postizanje tog cilja. Iako su u programu osuđeni HSS i HSP zbog njihovog oslanjanja na strane zemlje za rješavanje hrvatskog nacionalnog pitanja, u programu se ističe potreba uključivanja "najborbenijih ljudi u svakom mjestu i selu, bez obzira na njihovu raniju stranačku pripadnost, u posebne borbene odbore".²⁴

Daljnje djelovanje u tom smjeru uslijedilo je nakon što je Kominternu u lipnju 1932. dala upute KPJ da podrži hrvatske, slovenske, crnogorske i makedonske nacionalne pokrete i uspostavi veze s njima, što je KPJ i učinila.²⁵ KPJ je u svojim proglasima i člancima u listu *Proleter* podržala napad na žandarmerijsku stanicu u Brušanima kraj Gospića, tzv. Lički ustanak, u organizaciji ustaša i sam ustaški pokret, ističući sudjelovanje seljaštva koje u pokretu sudjeluje radi ostvarivanja nacionalnih i socijalnih prava te rušenja monarhističkog režima. Iako je aspekt borbe za nacionalna prava i rušenje monarhističkog režima pozitivno ocijenjen,²⁶ KPJ je upozorila na fašističku orijentaciju pokreta i njegovih vođa i pozvala svoje članove da

²³ Banac, 68.

²⁴ Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937 - 1945 svezak I.*, Globus, Zagreb, 1981., 31.

²⁵ Banac, 71.

²⁶ KPJ je od 1928. do 1935. u vezi nacionalnog pitanja zastupala kurs razbijanja Kraljevine Jugoslavije i stvaranja nezavisnih radničko-seljačkih republika Hrvatske, Slovenije, Makedonije itd. O odnosu KPJ prema nacionalnom pitanju u međuratnom razdoblju vidi: Lukač, Dušan, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918. - 1941.*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1972. i Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 45-77.

se uključe u taj pokret te rade na tome da preuzmu rukovodeće uloge u pokretu i usmjere političku orijentaciju pokreta u lijevo.²⁷ Suradnja i doticaji između članova KPJ i ustaškog pokreta djelomično su ostvareni i u kaznionicama u Srijemskoj Mitrovici i Lepoglavi, iako isključivo na temelju zatvorske solidarnosti, želje za poboljšanjem uvjeta u zatvoru te zajedničke mržnje prema monarhističkom režimu.²⁸

U razdoblju od Splitskog plenuma do VII. kongresa Kominterne, politika KPJ u vezi stvaranja Narodne fronte bila je usmjerena privlačenju članova i pristaša HSS-a i ostalih građanskih stranaka, dok se povezivanju KPJ s građanskim strankama općenito nije pridavalo pažnju. Tako se u jednom dokumentu od 2. lipnja 1935. ističe: "Kad se mi obraćamo masama, pristašama HSS, mi treba da polazimo u prvom redu od toga, da mi pred sobom nemamo partiju, već prije svega masovni milijunski nacionalnooslobodilački pokret, koji se bori protiv velikosrpskog fašizma, protiv nacionalnog ugnjetavanja. A upravo ti zahtjevi hrvatskog seljaštva za slobodom su i naši zahtjevi."²⁹ Ipak, postoje i primjeri uspješne suradnje između KPJ i HSS-a u tom periodu, te su tako u Splitu ostvareni dogovori između te dvije stranke o zajedničkom radu u gospodarskim i sportskim udruženjima te je precizirana platforma sa socijalnim i nacionalnim ciljevima prihvatljivima za obje stranke. Ta je platforma uključivala iduće ciljeve: "1. Samoopredjeljenje do odcjepljenja hrvatskog i drugih potlačenih naroda, 2. Radničko-seljačka vlast, 3. Izbacivanje velikosrpskih okupatora iz nesrpskih krajeva, 4. Obaranje monarhije i uspostava radničko-seljačkih republika u zemljama Jugoslavije, 5. Zajednička borba protiv fašizma i 6. Priznanje SSSR-a".³⁰

Nakon što su na VII. kongresu Kominterne donesene nove smjernice za stvaranje Narodne fronte, KPJ pristupa analizi odnosa snaga u Jugoslaviji. U odluci od 1. kolovoza 1935., KPJ ističe kako "nasuprot taboru režima stoje dva međusobno još uvijek odijeljena tabora: Udružena opozicija i Komunistička partija, pa ih zato treba ujediniti u jedno" te zaključuje da "treba ujediniti borbu raznih slojeva naroda u moćan i jedinstven pokret, u frontu narodne slobode".³¹ U pokušaju uspostavljanja veza s vrhom HSS-a, utjecajni zagrebački komunist Ivan Krndelj posjetio je Mačeka u kolovozu 1935. prilikom kratkog boravka u zemlji. Prema Krndelju, Maček je izrazio

²⁷ Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 2.*, Školska knjiga, Zagreb, 1989., 207-210.

²⁸ Kisić Kolanović, Nada, *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1996., 32-33.; Abramović, Ivica, „Istina o takozvanom Ličkom ustanku 1932. godine u Brušanima“, *Časopis za suvremenu povijest*, 22, 1990.

²⁹ Živković, 78.

³⁰ Isto, 85.

³¹ Jelić, „Osnovni problemi stvaranja“, 83.

spremnost za suradnju i zajedničku borbu protiv režima, govorio je potvrdno o legalizaciji KPJ te se zalagao za amnestiju komunista u zatvoru.³² Međutim, Maček je po pitanju Narodne fronte ostao suzdržan te tvrdio da je Udružena opozicija sama po sebi ostvarenje frontovske politike.³³

Nedugo nakon susreta Krndelja i Mačeka, vrhovno rukovodstvo HSS-a i stranački tisak počeli su otvorenije napadati KPJ i odbacivati bilo kakvu mogućnost sudjelovanja KPJ u opoziciji. Premisa od koje se polazilo u napadu na komuniste i njihovu ideologiju bila je ta da je komunizam strana ideologija uvezena izvana i kao takva nekompatibilna s političkom platformom i ideologijom HSS-a i ostalih stranaka u opoziciji. Kritiziran je i internacionalizam komunista koji je, prema kritičarima, predstavljao negaciju i zanemarivanje hrvatskog nacionalnog pitanja i nacionalne svijesti uopće.³⁴ Komunisti su optužbe da su anacionalni i da zanemaruju nacionalno pitanje poricali te su na njih odgovarali u svom tisku. U članku "Internacionalnost i narodnost" objavljenom u *Proleteru* tijekom siječnja 1937. dodatno je elaboriran odnos između internacionalizma i borbe za nacionalno oslobođenje. Istaknuto je između ostalog kako "Internacionalizam za komuniste ne znači, da oni radi toga što su internacionalisti prestaju pripadati svome narodu. Hrvatski komunista nije neki internacionalista koji visi u zraku, nego je on komunista-Hrvat, tj. komunista koji se svim snagama zalaže za pobjedu hrvatskog naroda" te kako "za hrvatskog komunistu internacionalizam znači u prvom redu najaktivnije učestvovanje u oslobodilačkoj borbi hrvatskog naroda i bratski savez između hrvatskih radnika i seljaka i bratski sporazum sa srpskim radnim narodom".³⁵

Osnutkom Komunističke partije Hrvatske 1937. godine, nastavljaju se nastojanja oko formiranja Narodne fronte s građanskim strankama. U članku "Komunistička stranka Hrvatske i hrvatski narodni pokret", objavljenom u *Proleteru*, analiziran je odnos snaga na političkoj sceni te je istaknuto da unatoč ideološkim razlikama između KPH i strankama SDK između njih ipak postoje "mnoge dodirne točke koje omogućuju bratsku saradnju u današnjoj borbi protiv velikosrpske hegemonije, tog glavnog neprijatelja ne samo naroda hrvatskog, već sviju naroda

³² Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 81.

³³ Jelić, „Osnovni problemi stvaranja“, 83.

³⁴ Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 84.

³⁵ "Internacionalnost i narodnost", *Proleter*, Siječanj 1937. U: Jelić, Ivan, *Uoči revolucije: komunistički pokret u Hrvatskoj 1935-1941.*, Center za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, Zagreb, 1978., 187-188.

Jugoslavije”.³⁶ Nadalje, od dodirnih točaka između KPH i SDK istaknuti su: “1. Borba za pravo samoodređenja i slobodan razvitak hrvatskog naroda, 2. Borba protiv unutarnjeg i vanjskog fašizma. S tim u vezi borba za mir i spoljnopolitička orijentacija na tabor država koje su za mir, 3. Borba za slobodnu i suverenu Konstituantu, 4. Borba za poboljšanje materijalnog položaja seljaštva, radništva, zanatlija i ostalih srednjih slojeva te 5. Borba za bratsku slogu među narodima Jugoslavije, a protiv raspirivanja šovinizma”. Istaknuto je kako su to pitanja “po kojima će KPH uvijek lojalno surađivati sa SDK” te da komunisti ne odbacuju “korisne reforme koje još u granicama kapitalističkog društvenog uređenja mogu popraviti položaj naroda. Oni ne odlažu svako poboljšanje položaja naroda do potpune pobjede socijalizma”. Zaključno, istaknuto je kako su komunisti voljni surađivati sa svim građanskim strankama po pitanju bilo koje reforme čija bi provedba poboljšala položaj stanovništva.³⁷

Kako bi se što više približila opozicijskim građanskim strankama i popularizirala ideju Narodne fronte, KPH je u Zagrebu u studenom 1937. objavila brošuru pod naslovom *Politički eseji* koju je zagrebački komunist Stjepan Cvijić napisao u emigraciji. Brošura je bila koncipirana kao opširna razrada programa KPH te njenog odnosa prema nacionalnom pitanju. Istaknuta je potreba okupljanja radničke klase koja bi bila predvođena komunistima i stvaranje saveza između radništva, seljaštva i srednjih slojeva, navedene su dodirne točke između KPH i SDK te je istaknuto kako je “svakodnevna praktična suradnja u svakoj konkretnoj prilici put k stvaranju Pučkog fronta odnosno put k proširenju SDK i Udružene opozicije na radništvo i na radničke organizacije” te kako će takva suradnja “pokazati i dokazati na djelu vrijednost sporazuma i široke mogućnosti, koje taj sporazum otvara”.³⁸

Unatoč isticanju dodirnih točaka i naporima za ostvarivanje suradnje od strane KPH, rukovodstvo stranaka SDK ostalo je ravnodušno i nastavljalo odbijati svaku mogućnost sporazuma s komunistima, iako je u pojedinim mjestima u kojima je utjecaj KPH bio jak dolazilo do doticaja između tih stranaka. Neki su dužnosnici iz stranaka SDK, poput Ljube Leontića iz SDS-a, izražavali naklonost ideji Narodne fronte, međutim takva su nastojanja dočekivana žestokom kritikom od strane rukovodstva SDK.³⁹ U pojedinim je slučajevima ipak ostvarena suradnja između KPH

³⁶ Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 92.

³⁷ Isto, 93.

³⁸ Isto, 192-193.

³⁹ Isto, 194-195.

i SDK unatoč načelnom protivljenju ideji Narodne fronte od strane rukovodstva SDK, te su tako organizirane zajedničke demonstracije protiv Stojadinovićeve vlade i okupacije Čehoslovačke.⁴⁰

Tijekom 1938. dolazi do prvih nesuglasica između rukovodstva KPH i središnje KPJ. Te su nesuglasice većim dijelom bile vezane za interpretaciju i provedbu linije Narodne fronte u KPH. Do prvog većeg razilaženja dolazi u ožujku 1938. godine kada je CK KPJ uputila poziv za suradnju “demokratskim elementima” iz Jugoslavenske radikalne zajednice i Jugoslavenske nacionalne stranke, tj. onim članovima te stranke koji su izrazili neslaganje s politikom Stojadinovićeve vlade. Budući da su te stranke bile režimskog i velikosrpsko-unitarističkog karaktera, rukovodstvo KPH oštro je osudilo taj poziv te je istaknulo kako “hrvatski narod ne može surađivati s JRZ i JNS”. Tito je taj postupak rukovodstva KPH u izvještaju Georgi Dimitrovu okarakterizirao kao “sektaški”.⁴¹ S druge strane, Tito je u svojim izvještajima rukovodstvo KPH optuživao za tendencije “prirepaštva i likvidatorstva” te je tvrdio da se Maček i vodstvo HSS-a premalo kritiziraju.⁴² Drugo razilaženje koje je u konačnici rezultiralo smjenom rukovodstva KPH bilo je vezano za izbore u siječnju 1938. godine. Rukovodstvo KPH je neposredno prije izbora vodilo raspravu o tome treba li se na izborima istupiti samostalno u okviru Stranke radnog naroda ili podržati opozicijsku listu. Rukovodstvo je smatralo da bi samostalni izlazak na izbore naštetio ugledu KPH u narodu jer bi se naizgled moglo protumačiti da KPH oslabljuje jedinstvo i šanse za pobjedu na izborima hrvatske opozicije koja uživa potporu stanovništva u Hrvatskoj. Također, smatralo se da bi se samostalnim izlaskom na izbore kompromitirale partijske organizacije i aktivisti. U konačnici je na sastanku Glavnog inicijativnog odbora u Zagrebu donesena odluka da se na izborima ne nastupa samostalno već da se glasa za listu SDK.⁴³ Taj je postupak naišao na oštru Titovu osudu te je u konačnici rezultirao smjenom Josipa Kraša, Andrije Žaje i Đure Špoljarića.⁴⁴

Smjenom i reorganizacijom rukovodstva KPH započet je nov smjer u pogledu stvaranja Narodne fronte te su komunisti od tada zauzeli oštrij stav prema opozicijskim građanskim strankama. U posebnom materijalu o organizacijsko

⁴⁰ Isto, 217.

⁴¹ Isto, 224.

⁴² Isto, 223.

⁴³ Isto, 220-221.; Gužvica, 115-116.

⁴⁴ Banac, 83.; Gužvica, 118-119.

političkim pitanjima Komunističke partije koji je podijeljen članovima osobito se napadala interpretacija Narodne fronte prethodnog rukovodstva KPH, te se tako ističe kako “desno skretanje” podrazumijeva nastojanje za suradnjom s HSS-om, ali ne “pravilnu” suradnju koja podrazumijeva “suradnju sa seljačkim masama na bazi (saveza) radnika i seljaka protiv reakcionarnih vođa HSS”, već direktnu suradnju s vodstvom HSS-a.⁴⁵ Na Prvoj konferenciji KPH održanoj 25. kolovoza 1940. taj je smjer dodatno učvršćen. Na konferenciji je ponovo kritizirano prethodno rukovodstvo KPH zbog takve interpretacije Narodne fronte te je njihova djelatnost okarakterizirana kao “padanje pod utjecaj malograđanske ideologije nacionalizma, pa čak i frankovštine”.⁴⁶ Na konferenciji je zaključeno da je potrebno ojačati utjecaj partije među masama te ih izolirati od utjecaja “reakcionarnih buržoaskih vodstava HSS-a, SDS-a i socijal-demokrata”.⁴⁷

⁴⁵ Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 261-263.

⁴⁶ “Rezolucija Prve konferencije KP Hrvatske”, 25. kolovoza 1940. U: Jelić, Ivan, *Uoči revolucije: komunistički pokret u Hrvatskoj 1935-1941.*, Center za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, Zagreb, 1978., 241-242.

⁴⁷ Isto, 245-249.

2.2 Pokušaj provedbe strategije Narodne fronte u sindikalnim i drugim organizacijama

KPJ je od početka obnove Hrvatskog radničkog saveza, sindikalne organizacija HSS-a, zauzela stav da je nužno uložiti napore kako bi se ostvarila suradnja s HRS-om te tako stvorio jedinstveni sindikalni blok. Ocjena karaktera HRS-a i odluka o potrebi suradnje s HRS-om doneseni su na Četvrtom kongresu URSS-a održanom 17. i 18. travnja u Zagrebu te je sam Tito u direktivama inzistirao na uspostavi veza i suradnje s HRS-om te suzbijanju mišljenja da je HRS "fašistički" sindikat.⁴⁸

Unatoč naporima da se ostvari suradnja, vodstvo HRS-a protivilo se svakom pokušaju uspostave suradnje i veza između HRS-a i URSS-a, što je bilo sukladno s antikomunističkom linijom HSS-a. Ipak, u pojedinim je slučajevima uspostavljena suradnja između HRS-a i URSS-a na inicijativu radnika pojedinih podružnica HRS-a protiv volje rukovodstva. URSS je u razdoblju od sredine 1937. pa do jeseni 1939. u Zagrebu organizirao oko 30 štrajkova, od kojih nekoliko zajedno s HRS-ovim podružnicama.⁴⁹ Uspješna suradnja između URSS-a i HRS-a uspostavljena je i u Vinkovcima. Na prosvjednom zboru koji je URSS organizirao u veljači 1938. sudjelovali su i predstavnici vinkovačke podružnice HRS-a. Vinkovački URSS i HRS su u lipnju 1938. poduzeli zajedničku akciju za sklapanje kolektivnog ugovora u tri vinkovačke ciglane te je u istom mjesecu održana velika radnička skupština u zajedničkoj organizaciji. U kontekstu suradnje HRS-a i URSS-a u Vinkovcima zanimljiva je i izjava predsjednika podružnice HRS-a koji je na jednoj skupštini 10. svibnja 1938. rekao kako "ne treba praviti nikakve razlike između Hrvatskog radničkog saveza i Ujedinjenog radničkog saveza, kada se traži poboljšanje radničkih socijalnih pitanja, nego složno raditi za bolju budućnost radnika".⁵⁰

Osim u sindikalnim organizacijama, fokus KPJ u provedbi strategije narodne fronte bio je i na radu na selu u HSS-ovim i SDS-ovim organizacijama poput Seljačke sloge i Seljačkog kola. Polazeći od činjenice da je hrvatsko seosko stanovništvo

⁴⁸ Janjatović, Bosiljka, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 — 1941. godine*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1983., 253-256.; Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 133-135.

⁴⁹ Janjatović, 270.; Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 154.

⁵⁰ Janjatović, 272.; Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 159.

većinom bilo privrženo HSS-u, KPJ je u svojim direktivama istaknula potrebu da članovi KPJ uđu u HSS i njegove organizacije na selu te unutar njih zajedno s lijevo orijentiranim članovima HSS-a utječu na političku orijentaciju tih organizacija.⁵¹ Za djelovanje u seljačkim organizacijama KPJ je zadužila svoje članove koji su prethodno kao hrvatski nacionalisti pristupili KPJ tijekom odsluženja zatvorske kazne u Srijemskoj Mitrovici i Lepoglavi. Prvi koraci u smjeru jačanja utjecaja među seljaštvom bila je popularizacija Stjepana Radića unutar komunističkih publikacija i tiska te ukazivanje na sličnosti između njegove ideologije i ciljeva KPJ.⁵² Početkom 1938. na inicijativu CK KPH osnovana je i posebna "Seljačka komisija" za rad na selu čiji su članovi bili Marin Franekić, Šime Balen i Nikola Rubčić.⁵³

⁵¹ Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak I.*, 174-177.

⁵² Isto, 178-179.

⁵³ Isto, 179.

3. NARODNA FRONTA TIJEKOM RATA

3.1 Formiranje politike Narodne fronte u prve dvije godine rata

Od kapitulacije Kraljevine Jugoslavije do napada na SSSR, fokus KPJ bio je na pripremi za ustanak protiv okupatora te su komunisti shodno tome potajno radili na prikupljanju oružja, osnivanju vojnih komiteta te širenju svoje organizacije među stanovništvom.⁵⁴ Programska osnova NOP-a utvrđena je na tzv. Majskom savjetovanju u Zagrebu, na kojem je između ostalog naglašena i potreba da se u NOP uključe široki slojevi stanovništva i "najbolji elementi radnika i seljaka i poštene inteligencije".⁵⁵

Iako se taj zaključak s Majskog savjetovanja može interpretirati kao nastojanje na politici Narodne fronte, ta je politika do srpnja 1941. bila zapostavljena među nižim partijskim rukovodstvima te se sam pojam Narodne fronte nije spominjao u partijskim proglašima.⁵⁶ Krajem srpnja 1941. odnos komunista prema narodnoj fronti počinje poprimati jasnije obrasce te je tako u Pozivu CK KPH na oružanu borbu između ostalog istaknuto "ujedinjenje svih snaga bez obzira na pripadnost političkim strankama, vjeri itd. u jedinstven Hrvatski nacionalno-oslobodilački front".⁵⁷ Nedugo nakon toga pokrenute su i novine *Vjesnik* kao službeno glasilo "hrvatske jedinstvene nacionalno-oslobodilačke fronte" u čijem se uvodniku ističe kako se "kuje jedinstvo komunista s pristašama HSS-a, SDS-a, katolicima, Srbima u Hrvatskoj, te jedinstvo čitavog hrvatskog naroda s ostalim narodima, koje tlači krvavi fašizam".⁵⁸ U istom duhu koncipiran je i ustroj partizanskih odreda za koje je istaknuto da su nestranačkog karaktera te da trebaju biti otvoreni "za sve rodoljube sposobne za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje".⁵⁹ Kako bi se dodatno učvrstila nova narodno-frontovska linija, CK KPH izdao je Okružnicu br. 3 u kojoj se objašnjava novi smjer, osuđuje "sektaštvo" i pozivanje na proletersku

⁵⁴ Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918. - 2008.*, Novi Liber, Zagreb, 2008., 278-279.; Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden Marketing, Zagreb, 1999., 120.

⁵⁵ Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937. - 1945. svezak II.*, Globus, Zagreb, 1981., 46.

⁵⁶ Žarić, Slobodan, „KPH i strategija Narodnooslobodilačke fronte u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 16, 1984., 4-5.

⁵⁷ Poziv Centralnog komiteta KPH koncem srpnja 1941 god. na oružanu borbu protiv okupatora i njegovih slugu U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga I.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslavenske armije, Beograd, 1952., 26.

⁵⁸ Žarić, 5.

⁵⁹ Jelić, *Komunistička partija Hrvatske svezak II.*, 49.

revoluciju od strane pojedinih članova i sekretara KPJ te navodi kako je potrebno raditi na tome da se u NOP uključe sve antifašistički nastrojene stranke, grupe i pojedinci, naročito članovi HSS-a.⁶⁰

Unatoč naporima da se nova linija učvrsti, veći dio komunista je organiziranju NOP-a i dalje pristupao uskogrudno smatrajući NOP oružanim krilom Komunističke partije umjesto širokim antifašističkim pokretom. Prilikom manifestacija u oslobođenim selima često su korištene isključivo crvene zastave sa srpom i čekićem, u govorima se isticala borba za proleterku vlast i napadala vjera te su čak prisutni i slučajevi poput onoga u Vojniću gdje su partizani zapalili seosku crkvu.⁶¹ Zapovjedni i komesarski kadar također je većim dijelom bio sastavljen isključivo od komunista te su se na konferencijama odbacivali prijedlozi da se na mjesto komesara postavi pojedinac koji nije član komunističke partije pod izlikom da “nije on za komesara, jer o komunizmu ne zna reći niti riječi”.⁶² U nekim su se slučajevima članovi partije otvoreno protivili novoj partijskoj liniji. Tako je primjerice OK KPH za Hrvatsko primorje upozorio partizansku četu u Ledenicama da nisu “niti komunisti, niti četnička vojska” već “hrvatska nacionalno-revolucionarna vojska” te da je njihov program “nacionalni, antifašistički i oslobodilački” a ne “klasni, proleterki”. Štab primorsko-goranskog odreda to je protumačio kao zahtjev Okružnog komiteta da odbace svoju pripadnost komunističkoj partiji te su im odgovorili da “nikada kao danas, baš danas, svakog momenta, treba da smo svjesni da smo komunisti i po mogućnosti bolji nego ikada” te ih optužili da “griješe o liniju Partije”.⁶³

⁶⁰ Okružnica br. 3 Centralnog komiteta KPH od 30. rujna 1941. godine U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga I.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 143-153.

⁶¹ Izvještaj političkog komesara primorsko-goranskog NOP odreda od 17. listopada 1941 god. Centralnom komitetu KPH o izvršenim akcijama i političkom radu U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga I.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 200.; Izvještaj br. 1 političkog komesara primorsko-goranskog NOP odreda od 20. prosinca 1941 god. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske o stanju i radu odreda U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga II.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 227.; Dakić, Mile, „Organizaciona struktura i rad partijske organizacije na kotaru 1941—1945. godine“, *Kotar Vojnić u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 364.

⁶² Izvještaj Glavnog štaba NOP odreda hrvatske od 30. ožujka 1942. god. Vrhovnom štabu NOP odreda Jugoslavije o političkom stanju u odredima i na terenu U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga III.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 418.

⁶³ Pismo Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje od 5. prosinca 1941. god. o zadacima partizanske čete u Ledenicama U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga II.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 108-109.; Pismo štaba primorsko-goranskog NOP odreda od 11. prosinca 1941. god. Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko Primorje U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga II.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 143.

Nešto drukčija situacija bila je u Dalmaciji gdje su komunisti organiziranju NOP-a pristupili na široj osnovi i uspješnije uspostavili kontakte s građanskim strankama koje su kasnije integrirali u NOP. Sredinom kolovoza 1941. godine Pokrajinski komitet izradio je nacrt Platforme Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za rukovodstva NOP-a u Dalmaciji. U platformi je istaknuta potreba da se u Splitu osnuje odbor JNOF-a za cijelu Dalmaciju, dok se u drugim mjestima treba osnivati mjesne odbore koji bi bili sastavljeni od predstavnika "svih klasa, političkih grupa i stranaka" te "pojedinih većih i manjih društava".⁶⁴ Komunisti su u početku najviše uspjeha imali među sekcijama SDS-a, koje su novčano pomagale NOP te su njihovi članovi ušli u narodnooslobodilačke odbore. Osim SDS-a, podršku NOP-u pružio je i dio članova Jugoslavenske nacionalne stranke, tzv. jugoslavenskih nacionalista, koji su podržavali pokretanje oružanih akcija te se ponudili pružiti materijalnu pomoć za te akcije, iako bez stvarne volje da aktivno sudjeluju u njima.⁶⁵ S druge strane, kontakti s HSS-om i naponi da se rukovodstvo i pristaše HSS-a uključe u NOP na početku su bili bez većeg uspjeha.⁶⁶ Ipak, početkom 1942. u Splitu je osnovan akcijski odbor u čijem su se sastavu osim komunisti, SDS-ovaca i nacionalista nalazili i HSS-ovci.⁶⁷ Do kraja 1942. u Dalmaciji je osnovan veći broj NOO-a mješovitog političkog sastava.⁶⁸

Slična situacija kao u Dalmaciji bila je i na području Sušaka. U ljeto 1941. godine Okružni komitet KPH za Sušak objavio je letak "U borbu" u kojem se antifašistički orijentirane pristaše bivših građanskih stranaka poziva da pristupe NOP-u.⁶⁹ OK KPH za Hrvatsko primorje odredio je Milana Slanog i Zvonimira Babića za pregovore s rukovodstvima građanskih stranaka na Sušaku. Pregovori su se na početku pokazali uspješnima te je ubrzo formiran Odbor narodnooslobodilačke fronte

⁶⁴ Žarić, 9-10.

⁶⁵ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 20. prosinca 1941. god. Centralnom komitetu KPH o stanju partizanskih odreda i političkoj situaciji u Dalmaciji U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga I.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., 343-344.

⁶⁶ Žarić, 10.

⁶⁷ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 29. siječnja 1942. Centralnom komitetu KPH o oružanoj borbi i političkoj situaciji u Dalmaciji U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga II.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982., 37.

⁶⁸ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 9. rujna 1942. Centralnom komitetu KP Hrvatske o političkoj situaciji i stanju partijske organizacije u Dalmaciji U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga III.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982., 270-271.

⁶⁹ Žarić, 12.

u koji su ušli predstavnici komunista, HSS-ovaca i jugoslavenskih nacionalista.⁷⁰ Unatoč prvotnim uspjesima, zbog neslaganja oko platforme koja bi bila prihvatljiva svim grupacijama unutar Glavnog odbora NOF-a, to je tijelo ubrzo raspušteno te je KPH odlučio promijeniti taktiku vezanu za stvaranje Narodne fronte na području Hrvatskog primorja. Umjesto nastojanju na uspostavljanju sporazuma s rukovodstvom građanskih stranaka, KPH je svoje napore usmjerila na pridobivanje članova i pristaša tih stranaka za NOP ističući u prvi plan otpor talijanskoj aneksionističkoj politici i nacionalnooslobodilački karakter NOP-a.⁷¹

S obzirom na to da je diferencijacija u članstvu HSS-a zahvatila i njegove sekcije u Hrvatskom primorju, polovicom 1942. članovi koji su pripadali lijevom krilu HSS-a, osobito na području Kastva, Crikvenice i Delnica, pristupaju NOP-u. Neki od pripadnika lijevog krila HSS-a poput Petra Komadine, Milana Mataija i Tome Strzića preuzimaju i funkcije u stožerima primorsko-goranskih partizanskih odreda. Na Mačekovoj liniji politike čekanja ostalo je jedino crikveničko rukovodstvo s Tomom Jančikovićem na čelu te pojedinci u drugim dijelovima Hrvatskog primorja koji su bili povezani s tom grupom. Unatoč činjenici da su Jančiković i crikvenička grupa i dalje inzistirali na politici čekanja, pojedini pripadnici tog kruga ipak su se u konačnici odlučili na pristupanje NOP-u.⁷²

⁷⁰ Butorović, Radule, *Sušak i Rijeka u NOB*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara, Rijeka, 1975., 87-88.

⁷¹ Giron, Antun, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004., 65.; Butorović, 89.

⁷² Giron, *Zapadna Hrvatska*, 78-79.

3.2 Politika Narodne fronte tijekom 1943.

Sredinom siječnja 1943. potpredsjednik AVNOJ-a i NKOJ-a Edvard Kardelj je u pismu Titu ponovo natuknuo nužnost stvaranja Narodne fronte. Kardelj navodi kako politička linija AVNOJ-a "mora biti zaista široka" ne samo kako bi se suzbijalo sektaštvo i omasovio NOP u Hrvatskoj, već i zbog vanjsko-političkih faktora. Prema Kardelju, utjecaj zapadnih sila na prilike u Jugoslaviji bio bi znatno veći u slučaju da je na čelu AVNOJ-a isključivo KP, te je stoga potrebno "diferencirati sam građanski elemenat, diferencirati buržoazne i malograđanske partije, izolirati krajnju njihovu reakciju" kako bi se taj utjecaj onemogućio.⁷³

Za potrebe omasovljavanja i popularizacije NOP-a na području Hrvatske donešena je odluka o osnivanju ZAVNOH-a kao najvišeg predstavničkog tijela narodne vlasti. U ličkom selu Ponor je 1. ožujka 1943. osnovan Inicijativni odbor ZAVNOH-a koji se sastojao od osam članova: Pavle Gregorić, član KPH; Stanko Čanica Opačić, komandant partizanskih odreda s područja Korduna; Šime Balen, politički komesar Pete kordunaške brigade; Pavao Krce, zastupnik HSS-a iz Sinja; Branko Zlatarić, član Gospodarske sloge iz Zagreba; Nikola Grulović, član Pokrajinskog komiteta Komunističke partije za Vojvodinu; Đoko Jovanović, pomoćnik komandanta Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske te Vlatka Babić, učiteljica iz Crikvenice. Inicijativni odbor je polovicom travnja 1943. prešao u Otočac gdje su započete pripreme za osnivanje ZAVNOH-a.⁷⁴

Mjesec dana kasnije Inicijativni odbor i Glavni štab Hrvatske izdali su *Izjavu o ciljevima i načelima Narodnooslobodilačke borbe*. Izjava je bila lišena klasno-revolucionarnih konotacija koje su se inače vezale za komunističku partiju, s naglašenim širokim demokratskim i antifašističkim vrijednostima, dok je tvrdnja da je NOP komunistički pokret odbačena kao "kleveta protunarodnih elemenata". Nadalje, kao ciljevi NOP-a u izjavi su navedeni nacionalno oslobođenje i reintegracija hrvatskih krajeva koji su predani Italiji putem Rimskog i Rapalskog ugovora te borba za demokratska i socijalna prava. U izjavi je također naglašeno da cilj NOP-a nije uvođenje radikalnih društvenih i ekonomskih promjena; privatno vlasništvo i

⁷³ Jelić-Butić, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., 176-178.

⁷⁴ Sirotković, Hodimir, *ZAVNOH - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: rasprave i dokumenti*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., 106-107.

poduzetništvo ostali bi očuvani, kao i pravo na slobodu vjeroispovijesti, dok bi uređenje države bilo odlučeno demokratskim putem nakon rata.⁷⁵

Sredinom lipnja održana je osnivačka skupština ZAVNOH-a. Svečani dio skupštine održan je 13. lipnja u Otočcu, dok je 14. lipnja na Plitvičkim jezerima održan radni dio skupštine.⁷⁶ Vijeće ZAVNOH-a sastojalo se od 11 članova Centralnog komiteta KPH, 72 partijsko-političkih radnika, 23 vojna i vojno-politička rukovodioca, 22 funkcionara NOO-a, 15 funkcionara HSS-a, 1 funkcionara SDS-a, 4 javna radnika, 3 sindikalna funkcionara, 3 predstavnika nacionalnih manjina te 8 vijećnika koji su svrstani pod rubriku "ostali".⁷⁷ Na skupštini je vladala euforija te su govori vijećnika bili prožeti naglašenim hrvatskim patriotizmom; vijećnici su u govorima podsjećali na borbu Hrvata za nacionalnu slobodu i samostalnost kroz povijest te je ZAVNOH veličan kao kulminacija borbe Hrvata za državnost. Brojni su vijećnici u govorima također pozvali na nužnost ujedinjenja svih antifašistički orijentiranih snaga na području Hrvatske, bez obzira na njihovu političku, vjersku ili nacionalnu pripadnost.⁷⁸ Na kraju radne sjednice vijećnici su izglasali dva politička dokumenta: Proglas narodima Hrvatske te Rezoluciju Prvog zasjedanja, poznatiju kao Plitvička rezolucija. U Proglasu je objavljeno osnivanje ZAVNOH-a i njegovi ciljevi te se Hrvate i Srbe poziva na okupljanje oko ZAVNOH-a i na borbu protiv okupatora i kolaboracionista. U Rezoluciji je opisana povijest borbe Hrvata za nacionalnu slobodu te su istaknuti idući ciljevi NOB-a u Hrvatskoj: okupljanje svih antifašističkih snaga u JNOF, reintegracija okupiranih hrvatskih krajeva te jačanje NOO-a i svih antifašističkih organizacija.⁷⁹ Četiri mjeseca kasnije, od 12. do 15. listopada, održano je drugo zasjedanje ZAVNOH-a. Na tom je zasjedanju došlo do proširenja političkog sastava vijeća, te je tako broj vijećnika HSS-ovaca s 15 porastao na 34, dok je broj SDS-ovaca porastao sa jednog na tri vijećnika.⁸⁰ Uoči početka zasjedanja osnovan je i Izvršni odbor HSS-a sastavljen od HSS-ovaca koji su se pridružili NOP-u, na čijem se čelu nalazio Božidar Magovac.⁸¹ Na drugoj radnoj

⁷⁵ "Historijska izjava", "Ciljevi i načela Narodno-oslobodilačke borbe", *Vjesnik*, 29. svibnja 1943. U: *Vjesnik Jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom I.*, ur. Božidar Novak i Vladimir Stopar, Novinsko-izdavačko poduzeće Vjesnik, Zagreb, 1970., 439-441.

⁷⁶ Sirotković, 107.

⁷⁷ Isto, 109.

⁷⁸ Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (Stenografski zapisi) U: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, ur. Hodimir Sirotković, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1964., 166-207.

⁷⁹ Sirotković, 110-111.

⁸⁰ Isto, 130.

⁸¹ Sirotković, 131.

sjednici zasjedanja Magovac je pročitao izjavu IO HSS u kojoj se iznose temeljna načela odbora, prihvaća Proglas i Rezolucija s prvog zasjedanja ZAVNOH-a te osuđuju članovi HSS-a koji surađuju s okupatorom. Magovac je naglasio da politiku stranke zastupa isključivo IO HSS i *Slobodni dom* te da su ZAVNOH i AVNOJ jedina legitimna predstavništva Hrvata i drugih naroda Jugoslavije.⁸²

U isto vrijeme ZAVNOH je izdao nekoliko direktiva vezanih za mobilizaciju na temelju široke platforme Narodne fronte, s posebnim naglaskom na potrebu mobilizacije HSS-ovaca u redove NOP-a. U tim je direktivama naglašeno da je u NOO-ima, kao rukovodećim organima Narodne fronte, potrebno osigurati i naglasiti rukovodeću ulogu komunista, no istovremeno i među komunistima suzbijati sektaštvo prema HSS-ovcima i ostalim političkim grupacijama i mišljenje da se NOP bori za uspostavu komunističke vlasti.⁸³

Prema Jill A. Irvine, ZAVNOH je KPH između ostalog služio za legitimizaciju NOP-a među Hrvatima i to tako da se prikaže da cilj partizanskog pokreta nije komunizam već borba za demokraciju i nacionalnu slobodu. Cilj je bio naglasiti kontinuitet između hrvatskog narodnog pokreta kroz povijest i ZAVNOH-a, te su se tako zastupnici, naročito članovi KPH, u govorima pozivali na tradicije Josipa Jurja Strossmayera, Matije Gupca, Ante Starčevića i ostalih vođa hrvatskog narodnog pokreta. S druge strane, željela se naglasiti i participacija različitih političkih stranaka i grupacija unutar NOP-a. Zastupnici HSS-ovci u svojim su govorima isticali kako je NOP utjelovljenje ideala Stjepana Radića te da bi sam Radić, da je danas živ, podržavao NOP.⁸⁴

⁸² Drugo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (Stenografski zapisi) U: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, ur. Hodimir Sirotković, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1964., 436-437.

⁸³ Iz pisma Centralnog komiteta KPH Povjerenstvu Centralnog komiteta KPH za Zagreb o političkoj mobilizaciji hrvatskih masa kroz Narodnooslobodilačku frontu U: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, ur. Hodimir Sirotković, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1964., 348-350.; Pismo Centralnog komiteta KPH Okružnom komitetu KPH za Zagreb o ostvarivanju suradnje pristaša HSS-a s narodnooslobodilačkim pokretom U: Isto, 351-352.; Dopis Predsjedništva ZAVNOH-a Okružnom NOO-u za Zagreb o političkim zadacima narodnooslobodilačkih odbora U: Isto, 353-356.

⁸⁴ Irvine A., Jill, *The Croat Question: Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State*, Westview Press, Boulder, 1993., 148-149.

3.3 Narodna fronta od 1944. do kraja rata

Početak 1944. započinju prve rasprave o osnivanju Narodne fronte kao konkretne organizacije. Na inicijativu Edvarda Kardelja na sjednici Biroa CK KPH 24. ožujka 1944. donesena je odluka o stvaranju Jedinственe narodno oslobodilačke fronte. Na sjednici je zaključeno kako je potrebno sazvati konferenciju na kojoj bi prisustvovalе sve organizacije unutar NOP-a, na kojoj bi se izabralo rukovodstvo JNOF-a te bi se nakon toga pristupilo osnivanju odbora JNOF-a po selima i gradovima. Kako bi se osigurao utjecaj KP unutar JNOF-a, naglašeno je kako na poziciji tajnika JNOF-a mora biti komunist.⁸⁵

U Topuskom je 18. svibnja 1944. održana konferencija na kojoj je službeno osnovana JNOF Hrvatske. Na konferenciji su sudjelovali članovi KPH, HSS-a, Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, USAOH-a, AFŽ-a, javni radnici izvan stranaka te predstavnici ostalih organizacija i grupa. U govorima na konferenciji nagoviještena je širina novog političkog tijela te je Karlo Mrazović u svom govoru istaknuo da se pod pristašu JNOF-a podrazumijeva "svaki čovjek, svaki građanin ove zemlje, naše domovine koji ne pomaže neprijatelja a bilo čime pomaže nas". Odnos između različitih grupacija i struja unutar JNOF-a elaborirao je Andrija Hebrang u svom govoru:

"Ne idemo mi za tim da se likvidiraju sve stranke, da se ljudi odriču svojih shvaćanja. Ono za čim težimo je to, da svi oni koji se slažu s tim općenarodnim ciljem, koji stoje pred nama, da se ujedine, da se zajednički bore za one ciljeve koje je postavio Sabor. Kakvi treba da budu međusobni odnosi? Između svih onih struja, grupa i organizacija koje učestvuju u NOB, da svi učesnici NOF-a bez obzira kojoj stranci, grupi i struji pripadaju, treba da bude i da se osjećaju kao ravnopravni članovi jedne borbene organizacije. Ne može među njima biti razlike. Razlika može biti samo u tome ko će bolje i uspješnije da se bori. Njihove međusobne odnose, eventualne nesporazume, trvenja koja će vjerojatno iskrsnuti, treba da se rješava kao što to borci i prijatelji rješavaju. Kratko rečeno, lojalna saradnja treba da bude podloga našeg zajedničkoga rada."⁸⁶

S konferencije je izdano i priopćenje u kojem su opisani ciljevi JNOF-a:

⁸⁵ Živković, 317.

⁸⁶ Zapisnik s konferencije JNOF Hrvatske U: *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945. Knjiga IX.*, pr. Mate Rupić i Branislava Vojnović-Mutavdžić, Savjet za izdavanje "Građe za povijest NOP-a i socijalističkoj revoluciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945", Zagreb, 1988., 826-838.

- “1. Da se Narodno-oslobodilačkoj fronti Hrvatske dade čvršći organizacioni oblik biranjem Izvršnog odbora kao jedinstvenog vodstva Narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske i što tješnjim povezivanjem na terenu svih organizacija i grupa oko kojih se u Narodno-oslobodilačkoj fronti okupljaju najširi redovi naroda;
2. Potpisani predstavnici smatraju, da su u odlukama Drugog i Trećeg zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske i u odlukama Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije jasno određeni oni veliki ciljevi za čije se ostvarenje bori Narodno-oslobodilačka fronta Hrvatske;
3. Sve se organizacije, grupe i pristaše Narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske obvezuju na bratsku saradnju i prijateljske međusobne odnose ne samo u borbi za konačno oslobođenje naše domovine, nego i poslije rata u izgradnji ujedinjene federalne države Hrvatske i demokratske federativne Jugoslavije, i
4. Pristaše svih stranaka, organizacija i grupa, kao i izvanstranački rodoljubi ravnopravni su i podjednako odgovorni kao drugovi i suborci, koji se zajednički bore za nacionalno oslobođenje i ljepšu budućnost naše domovine.”⁸⁷

Dva dana kasnije CK KPH izdao je okružnim komitetima upute vezano za organizaciju i rad odbora JNOF-a. Osim objašnjenja vezanih za izbor i sastav odbora, u uputama je objašnjena i politička linija odbora. Iz tih se objašnjenja mogu iščitati naznake namjere uspostavljanja dominacije KP nad ostalim grupacijama unutar NOP-a te su same upute proturječne izjavama s konferencije JNOF-a o slobodi političkih uvjerenja i ravnopravnosti između članova JNOF-a. Tako se navodi da Odbori JNOF-a ne smiju biti “kopije partijskih komiteta” te da je zato potrebno odlučno suzbijati “svaku sitničavost i sektaške tendence”. S druge strane, navodi se da ne smije doći do “razvodnjavanja partijske linije i labavljenja njene rukovodeće uloge” te da komunisti unutar JNOF-a trebaju biti “motorna pokretna snaga, inicijatori i najaktivniji, najbolji i disciplinirani borci”. Dalje je objašnjeno da se rukovodeća uloga komunista unutar JNOF-a ne smije uspostaviti “nametanjem, grubošću i silom”, već na način “da prvaci raznih stranaka i najširi narodni redovi uvide i vlastitim iskustvom dođu do uveravanja da su komunisti najbolji, najhrabriji i najpožrtvovaniji borci za nacionalno oslobođenje i najbolji graditelji nove, narodne demokratske vlasti, te da se

⁸⁷ Saopćenje JNOF Hrvatske o održanoj konferenciji predstavnika organizacija i grupa koje sačinjavaju NOF Hrvatske na kojoj je, izborom Izvršnoga odbora, organizaciono učvršćena JNOF te su utvrđeni dalji međusobni odnosi u toku i nakon rata U: Isto, 838-840.

samo pod vođstvom Komunističke partije može izvojevati sloboda i osigurati ljepša i sretnija budućnost za sve naše narode".⁸⁸

Od osnutka IO JNOF-a do kraja 1944., u Hrvatskoj su osnovana četiri oblasna i 27 okružnih odbora JNOF-a. Oblasni odbori JNOF-a bili su Oblasni odbor za Istru, Oblasni odbor za zagrebačku oblast, Oblasni odbor za Slavoniju te Oblasni odbor za Dalmaciju. Osim oblasnih i okružnih odbora, osnivani su i kotarski, općinski i seoski odbori.⁸⁹ Istovremeno je provođena i intenzivna kampanja popularizacije JNOF-a. Osim organizacije koja okuplja sve antifašističke pojedince i grupacije neovisno o političkom, vjerskom i nacionalnom opredjeljenju, JNOF je predstavljana i kao glavni nositelj i organizator narodne vlasti te joj je ta uloga namijenjena i za razdoblje nakon završetka rata.⁹⁰ Kako bi se legitimiziralo JNOF i prikazalo da je otvorena prema svim grupacijama, u propagandi se često isticalo sve veće pristupanje HSS-ovaca i njihove izjave u kojima osuđuju Mačekovu liniju čekanja te daju svoju podršku NOP-u.⁹¹

Od kraja 1944. pa do kraja rata, komunisti počinju zauzimati dominantniji položaj nad ostalim grupama unutar NOP-a. Iako se s jedne strane isticala široka platforma JNOF-a i sve veće sudjelovanje raznih nekomunističkih grupacija unutar nje, komunisti su nastojali pod svaku cijenu očuvati svoj utjecaj unutar JNOF-a. U slučajevima kada bi se KP prema mišljenju nekih komunista premalo isticala unutar JNOF-a, takve bi pojave bile osuđene i označene kao "toleriranje raznih politikanta i špekulanta", "oživljavanje uticaja građanskih stranaka" te "ostatci strančarstva".⁹² Prema mišljenju rukovodstva KPJ, stranačke koalicije koje su oformljene diljem Europe u svrhu borbe protiv okupatora bile su izgrađene na dobroj platformi, no njihovu efektivnost onemogućavali su unutarnji sukobi. Snaga JNOF-a nasuprot tih

⁸⁸ Živković, 325-326.

⁸⁹ Isto, 336.

⁹⁰ "Odbori Narodno-oslobodilačke fronte kao pokretači i organizatori", *Vjesnik*, 5. listopada 1944.; "Narodno-oslobodilačka fronta je glavni oslonac narodne vlasti", *Vjesnik*, 14. listopada 1944.; "Uloga JNOF u izgradnji vlasti", *Vjesnik*, 26. studenoga 1944. U: *Vjesnik Jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom II.*, ur. Božidar Novak i Vladimir Stopar, Novinsko-izdavačko poduzeće Vjesnik, Zagreb, 1970., 325-326., 332-334., 402-403.

⁹¹ "Stvaranje organizacija Narodno-oslobodilačke fronte", *Vjesnik*, 30. kolovoza 1944.; "Oblasna konferencija NOF za zagrebačku oblast", *Vjesnik*, 21. rujna 1944. U: Isto, 239-240., 287.

⁹² Izveštaj Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju od 8. decembra 1944. Centralnom komitetu KPJ i Centralnom komitetu KPH o vojno-političkoj situaciji na području Dalmacije, o NO odborima i o organizacionom stanju i radu partijske i skojevske organizacije U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom IX.- Knjiga VII.*, ur. Miloj Krstić, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1970., 719.

stranačkih koalicija bila je ta što je JNOF prerasla okvir stranačke koalicije i postala "opći narodni pokret" sa "jedinstvenim rukovodstvom".⁹³

Komunisti su također nastojali osigurati svoj utjecaj unutar NOV-a. S obzirom na to da se od kapitulacije Italije NOP na području Hrvatske počeo sve više omasovljivati, u redove partizanskog pokreta počeo je prelaziti sve veći broj ljudi s različitim političkim pozadinama i uvjerenjima, naročito HSS-ovaca od kojih su neki bili pristaše Vladka Mačeka. Kako bi se onemogućilo skretanje s linije NOP-a unutar NOV-a, Centralni komitet KPJ poslao je svim partijskim komesarima unutar vojske direktivu o provođenju političkog odgoja unutar vojske. Politički odgoj uključivao bi opći politički odgoj s objašnjenjem NOB-a, rasprava o vojnoj i političkoj situaciji te svakodnevno tumačenje aktualnih događaja prema organu Borba.⁹⁴ Komunisti su svoj utjecaj nastojali učvrstiti i putem politike kadroviranja političkih komesara. U slučajevima kada bi se na poziciju komesara postavili pojedinci koji nisu bili komunisti, došlo bi do ukora viših partijskih foruma prema kojima su komesari mogli biti jedino komunisti a ne "svaki pristalica JNOF-a".⁹⁵

⁹³ "Historijsko mjesto nove Jugoslavije", *Vjesnik*, 25. prosinca 1944. U: *Vjesnik Jedinственe narodno oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom II.*, 449.

⁹⁴ Vodušek Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944. - 1946.*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2006., 228-229.

⁹⁵ Izveštaj sekretara divizijskog komiteta 40. udarne divizije JA od 3. marta 1945. Centralnom komitetu KPH o stanju i radu partijske organizacije u februaru 1945. godine U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom IX.- Knjiga IX.*, ur. Miloj Krstić, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1969., 68.

4. POLITIČKE STRANKE I GRUPACIJE UNUTAR NOP-a

4.1 HSS unutar NOP-a

Nakon uspostave Nezavisne države Hrvatske, HSS se raspao na tri grupacije: zagovornike suradnje s ustaškim pokretom, zagovornike suradnje s partizanskim pokretom te središnju grupu tj. zagovornike "politike čekanja". Najveći dio članstva pripadao je središnjoj grupi oko dotadašnjeg predsjednika HSS-a Vladka Mačeka.⁹⁶ Prvi dodiri između NOP-a i Mačeka ostvareni su tijekom srpnja 1941. godine putem Zlatana Sremeca i Nikole Nikolića, pristaša NOP-a i članova Gospodarske sloge koji su osobno poznavali Mačeka. Sremec i Nikolić prenijeli su mu prijedloge rukovodstva KPH da Maček članstvo i pristaše HSS-a potakne na pristupanje NOP-u ili pomaganje NOP-u, no on je te prijedloge odbio. Iako je osuđivao postupke ustaške vlasti, smatrao je da je oružana borba protiv okupatora uzaludna te da će o sudbini Hrvatske i Hrvata odlučiti velike sile.⁹⁷

Privlačenje HSS-ovaca u NOP predstavljalo je jedno od ključnih pitanja u prvim mjesecima NOB-a na području Hrvatske. Sam Tito je u svojim direktivama isticao potrebu privlačenja HSS-ovaca u NOP i stvaranje Narodne fronte s HSS-ovcima kao najvažniji zadatak NOP-a u Hrvatskoj te je zagovarao da u Narodni komitet oslobođenja uđu i predstavnici HSS-a.⁹⁸ CK KPH je tako 5. rujna 1941. godine izdao "Proglas pristašama Hrvatske seljačke stranke" u kojem se HSS-ovce poziva na priključenje NOP-u. U proglassu je posebno naglašena borba Matije Gupca i Stjepana Radića, borba seljačkog pokreta za nacionalna prava kroz povijest te je naglašeno kako NOP vodi tu istu borbu protiv istih neprijatelja:

"U svijetloj nam je uspomeni Vaša borba za nezavisnost hrvatskog naroda, koju ste vodili od samog svog postanka kako protiv njemačkih, talijanskih i mađarskih osvajača, tako i protiv velikosrpske gospode."⁹⁹

U proglassu se zaključno navodi potreba ujedinjenja u Jedinствeni narodnooslobodilački front te se HSS-ovce poziva da pristupe u partizanske odrede. Taj je proglas bio prvi javni dokument rukovodstva KPH u kojem se HSS-ovce

⁹⁶ Goldstein, 228-230.

⁹⁷ Jelić-Butić, 131-132.

⁹⁸ Isto, 133-134.

⁹⁹ Isto.

direktno poziva na pristupanje NOP-u.¹⁰⁰ Nekoliko dana ranije u *Vjesniku* je bio objavljen poziv sličnog sadržaja u kojem se na pristupanje NOP-u poziva članove Hrvatske seljačke i građanske zaštite.¹⁰¹

Kako pozivi upućeni HSS-ovcima nisu imali većeg učinka, rukovodstvo NOP-a počelo je smišljati drukčije pristupe problematici njihove mobilizacije. Jedan od prijedloga Vrhovnog štaba početkom 1942. bilo je stvaranje dobrovoljačkih jedinica u sklopu NOV-a. Prema toj zamisli te bi jedinice bile sastavljene od HSS-ovaca, na kapama bi imale nacionalnu trobojku umjesto crvene zvijezde te bi bile pod komandom NOV-a. Međutim, ta inicijativa nije imala većeg uspjeha te je u konačnici odbačena.¹⁰² S obzirom na to da je do polovice 1942. godine sklopljeno više sporazuma između četničkih odreda i vlasti NDH o zajedničkoj borbi protiv partizana,¹⁰³ rukovodstvo NOP-a odlučilo je iskoristiti te činjenice u svojoj propagandi kako bi izazvale diferencijaciju među članstvom HSS-a. Također, u direktivama rukovodstva NOP-a dane su upute da se težište napada u propagandi uz kritiziranje politike čekanja usmjeri na one HSS-ovce koji surađuju s ustašama i četnicima.¹⁰⁴

Taj je pristup, zajedno s novonastalim stanjem ustaško-četničke suradnje, doveo do određene diferencijacije među članstvom HSS-a, te su se tako HSS-ovci međusobno, a i u partijskim dokumentima, počeli dijeliti na "radićevce" tj. one koji zastupaju kurs oružane borbe protiv okupatora i suradnje s NOP-om i na "mačekovce" tj. one koji zastupaju politiku čekanja. Dio članstva i nižih dužnosnika na području sjeverozapadne Hrvatske počeo je tražiti kontakte s NOP-om i pristupati mu, naročito na području Sesveta, Sv. Ivana Zeline i Moslavine gdje je NOP-u pristupio veći dio članstva ili čak čitave kotarske organizacije HSS-a.¹⁰⁵ NOP-u se u istom periodu također pridružio i dio zastupnika iz viših redova HSS-a poput Filipa Lakuša, uglednog člana Glavnog odbora.¹⁰⁶ HSS-ovci su krajem 1942. godine počeli dobivati veći politički legitimitet i važnost unutar NOP-a što je vidljivo i iz činjenice da su na

¹⁰⁰ Isto, 133-134.

¹⁰¹ "Hrvatska seljačka i građanska zaštita u borbi za narodna prava", *Vjesnik*, 29. kolovoz 1941. U: *Vjesnik Jedinstvene narodno oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom I.*, 111-112.

¹⁰² Jelić-Butić, 144-145.

¹⁰³ O suradnji ustaša i četnika vidi: Jelić-Butić, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Globus, Zagreb, 1986., 108-122.

¹⁰⁴ Jelić-Butić, 149.

¹⁰⁵ Isto, 153-159.

¹⁰⁶ "Narodni zastupnik HSS-a Filip Lakuš o izdajničkoj politici dra Mačeka", *Vjesnik*, 22. svibnja 1942. U: *Vjesnik Jedinstvene narodno oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom I.*, 427-429.

prvom zasjedanju AVNOJ-a također bili prisutni zastupnici HSS-a Pavao Krce, Florijan Sučić i Branko Zlatarić.¹⁰⁷

Prema Zdenku Radeliću, u istom se razdoblju među "radićevcima" javljaju dva pristupa djelovanja unutar struktura NOP-a. Prvi je pristup polazio od potpune identifikacije s narodno-frontovskom paradigmom NOP-a i odbacivanja stranačke autonomnosti. Opravdanje za takav pristup nalazio se u tome da su cijevi i načela NOP-a istovjetni nauku braće Radić tj. republikanizmu, federalizmu, panslavizmu i socijalnom društveno-ekonomskom programu te da bi zahtijevanje stranačke autonomije štetilo jedinstvu NOP-a koje je bilo potrebno u ratnim vremenima. Drugi je pristup zagovarao očuvanje stranačke autonomije i individualnosti te ostvarenje ravnopravnog položaja s KP unutar NOP-a. Međutim, linija razgraničenja između tih koncepcija nije uvijek bila jasna te su se one u određenim momentima ispreplitale.¹⁰⁸ Jedan od ranijih primjera zahtjeva za stranačkom autonomnosti vidljiv je na sastanku vodstva HSS-a Koprivnice s predstavnicima OK KPH Bjelovara u rujnu 1942. godine. Franjo Gaži, jedan od vodećih HSS-ovaca Koprivnice koji će kasnije gotovo u potpunosti prihvatiti liniju KP, na sastanku je postavio pitanje osnivanje vlastitih jedinica, imenovanja zapovjednika iz redova HSS-a te zastupljenost HSS-ovaca u vlasti na oslobođenom području. Božidar Magovac, član uredništva *Slobodnog doma* i *Seljačke sloge* koji će se kasnije pridružiti partizanima, na istom je sastanku odao priznanje komunistima na njihovoj borbi protiv okupatora, ali se odbio jasno opredijeliti za NOP pod izlikom da će "i onako veliki rješavati bez da nas pitaju", čime se indirektno opredijelio za Mačekovu liniju.¹⁰⁹ Magovčev stav bio je česta pojava među HSS-ovcima u to vrijeme, što je vidljivo iz okružnica CK KPH u kojima se navodi da su mnogi HSS-ovci i dalje vezani uz vodstvo stranke iako podupiru NOP.¹¹⁰

Kada je početkom 1943. pokrenuta inicijativa za osnivanje ZAVNOH-a, CK KPH je posebno istaknuo potrebu uključivanja uglednih HSS-ovaca na vijećnička mjesta te je u svim krajevima Hrvatske pokrenuta široka akcija određivanja kandidata.¹¹¹ U Inicijativni odbor ZAVNOH-a ušli su HSS-ovi zastupnici Pavao Krce i

¹⁰⁷ Jelić-Butić, 178.

¹⁰⁸ Radelić, Zdenko, *Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996., 131-133.

¹⁰⁹ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, 133.; Jelić-Butić, 156-157.

¹¹⁰ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, 133.

¹¹¹ Jelić-Butić, 179-183.

Branko Zlatarić koji je unutar odbora dobio zaduženje za ekonomske poslove.¹¹² Na prvom zasjedanju ZAVNOH-a u vijeću je bilo zastupljeno 15 predratnih zastupnika HSS-a.¹¹³ Filip Lakuš, zastupnik HSS-a i jedan od potpredsjednika ZAVNOH-a, u svom se govoru osvrnuo na lik i ideologiju Stjepana Radića i njegovu borbu za nacionalna prava te je Mačeka optužio da je skrenuo s puta Stjepana Radića i napustio narod. Kako bi pokazao da su Radićev nauk i linija NOP-a istovjetni, Lakuš je u govoru također povukao i poveznicu između Radićevog panslavizma i savezništva NOP-a sa SSSR-om:

“Mi znamo da je bio Stjepan Radić za savez s Moskvom; komunisti su za savez s Moskvom, pa Engleska i Amerika sada ratuju protiv fašizma u savezu s Moskvom, jer Rusija vodi glavni dio borbe protiv Hitlerovog i Mussolinijevog fašizma. Pa onda tko god vodi borbu protiv tog fašizma mora logično biti u savezu s Moskvom. Da je Maček vodio politiku Stjepana Radića bio bi i on u savezu s Moskvom i sa svojim narodom.”¹¹⁴

Nedugo nakon prvog zasjedanja ZAVNOH-a u Plitvice je s namjerom da se pridruži NOP-u stigao i Božidar Magovac. U razgovoru s rukovodstvom ZAVNOH-a indirektno je dao do znanja da zahtijeva stranačku autonomnost i ravnopravnost između HSS-ovaca i komunista unutar NOP-a kao preduvjet za suradnju i sudjelovanje unutar NOP-a. Magovac je 19. lipnja na temelju razgovora s rukovodstvom ZAVNOH-a objavio i izjavu u kojoj je naveo uvjete za suradnju:

1. Hrvatskom seljačkom narodu obraćat će se narodnooslobodilačka borba od sada preko ‘Slobodnog Doma’, glavnog glasila hrvatske seljačke politike, da bi narod srastao sa borbom i borba s narodom. ‘Slobodni Dom’ izdavat ću uz punu potporu narodnooslobodilačke borbe, držeći se u svemu Izjave od 26. V. 1943., a uređivati ga posve slobodno i samostalno u duhu programa hrvatskog seljačkog pokreta.
2. Kad nakon takve akcije prijede dovoljan broj uglednih mojih sumišljenika na oslobođeno područje, sastavit će ‘Izvršni Odbor hrvatskog seljačkog pokreta’.
3. Nitko se u borbenim oslobodilačkim redovima neće smatrati članom hrvatskog seljačkog pokreta (ili HSS) mimo privole ‘Slobodnog Doma’ odnosno Izvršnog Odbora hrvatskog seljačkog pokreta. Bivši pak narodni zastupnici HSS-a, koji su stupili u Pavelićev sabor, ne smiju uopće ni pod kojim uvjetom biti primljeni u narodno-oslobodilačke redove. To ima vrijediti i za ostale takove političke mrtvace.

¹¹² Sirotković, 101-102.

¹¹³ Isto, 109.

¹¹⁴ Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (Stenografski zapisi) U: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, 196-198.

4. Budući da narodno-oslobodilačka borba okuplja članove raznih političkih uvjerenja, obvezatno je njihovo međusobno poštivanje u raznolikosti načina, na koji šire načela borbe. Mjerilo za to je Izjava [o ciljevima i načelima Narodnooslobodilačke borbe] od 26. V. 1943., a najviši zajednički cilj - narodno oslobođenje.
5. Narodno-oslobodilačka borba pruža svaku pomoć najpotrebnijem broju pomagača, koje u radu sa hrvatskim seljaštvom slobodno odabirem i njima raspolazem.”¹¹⁵

Komunisti su pristali na Magovčeve zahtjeve te su pripreme za izdavanje Slobodnog doma počele nedugo nakon dolaska Magovca na slobodni teritorij. Prvi broj izašao je već 15. srpnja. Magovac je ponovo naglasio važnost stranačke autonomnosti i ravnopravnosti između svih grupacija unutar NOP-a:

“U narodno-oslobodilačkoj borbi pristaše Hrvatske seljačke stranke ostaju na svom programu, kao što i pristaše drugih stranaka u borbi ostaju na njihovom. Zajednički program svega naroda u borbi je narodno oslobođenje i narodno samoodređenje. Za to se sad borimo, a stranački programi iztiču se samo u toliko, u koliko jačaju taj zajednički glavni cilj.”¹¹⁶

Tijekom ljeta 1943. NOP-u je pristupio velik broj HSS-ovaca, naročito s područja Dalmacije.¹¹⁷ Kako bi se uspješnije integrirali u NOP, ZAVNOH je izdao nekoliko direktiva za suzbijanje sektaštva i o pravilnom odnosu prema HSS-ovcima. U direktivama je istaknuta nužnost njihove mobilizacije te kako od njih ne treba zahtijevati da se odreknu svojih političkih uvjerenja već da je jedini uvjet za njihov ulazak u NOP prihvaćanje linije i ciljeva ZAVNOH-a¹¹⁸ Slične su direktive upućene i političkim komesarima i aktivistima. U njima su osuđene pojave napadanja čitavog HSS-a u propagandi od strane nekih političkih radnika te je kao rješenje navedena

¹¹⁵ Radelić, Zdenko, *Božidar Magovac: S Radićem između Mačeka i Hebranga*, Hrvatski institut za povijest i Dom i Svijet, Zagreb, 1999., 91-92.

¹¹⁶ Isto, 99-101.

¹¹⁷ Jelić-Butić, 193-212.; Radelić, *Božidar Magovac*, 102.; "Funkcioneri HSS-a prelaze u narodno-oslobodilačke redove", *Vjesnik*, 17. srpnja 1943.; "Proširuje se i učvršćuje oslobodilačka fronta naših naroda", *Vjesnik*, 31. srpnja 1943.; "Iz Dalmacije", *Vjesnik*, 7. kolovoz 1943.; "Pristaše HSS-a u Lici uz Narodno-oslobodilačku borbu", *Vjesnik*, 14. kolovoz 1943.; "Funkcioneri HSS kotara Perušić pozdravljaju ZAVNOH", *Vjesnik*, 21. kolovoz 1943.; "HSS-ovci u Slavoniji prelaze u NOV", *Vjesnik*, 28. kolovoz 1943.; "Pristupanjem prvaka HSS-a narodnoj borbi politika pokvarene gospode doživljuje slom", *Vjesnik*, 18. rujna 1943. U: *Vjesnik Jedinствene narodno oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom I.*, 518-519., 536-537., 547-548., 557-560., 568., 578., 609-611.

¹¹⁸ Iz pisma Centralnog komiteta KPH Povjerenstvu Centralnog komiteta KPH za Zagreb o političkoj mobilizaciji hrvatskih masa kroz Narodnooslobodilačku frontu; Pismo Centralnog komiteta KPH Okružnom komitetu KPH za Zagreb o ostvarivanju suradnje pristaša HSS-a s narodnooslobodilačkim pokretom; Dopis Predsjedništva ZAVNOH-a Okružnom NOO-u za Zagreb o političkim zadacima narodnooslobodilačkih odbora U: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, 348-350, 351-352., 353-356.

potreba taktičnog raskrinkavanja vodstva HSS-a da se pristaše i članovi sami distanciraju od njih i pristupe NOP-u. Također, kako bi se pristaše i članove koji su i dalje pasivni potaknulo na pristupanje, navedeno je kako je u propagandi potrebno kao primjer popularizirati ugledne HSS-ovce koji su se pridružili NOP-u.¹¹⁹ Andrija Hebrang je također nastojao osuditi sektaštvo prema HSS-ovcima i potaknuti njihovu integraciju u NOP, ističući kako “naša saradnja sa širokim pristašama HSS-a ne predstavlja nikakav manevar”.¹²⁰

U vrijeme drugog zasjedanja ZAVNOH-a osnovan je Izvršni odbor HSS-a 12. listopada 1943. godine.¹²¹ Magovac je istog dana u svom govoru najavio da će idući dan biti objavljen proglas IO-a. Međutim, kada su Hebrang i ostatak rukovodstva KPH dobili proglas na uvid, on je odbačen kao “nespojiv s projektima rezolucije i proglašenja ZAVNOH-a” i “čuvanje[m] ugleda i političkog kapitala staroj HSS-u” te je zasjedanje ZAVNOH-a idućeg dana odgođeno kako bi se održao sastanak s Magovcem. Komunistima je problematična bila Magovčeva koncepcija ZAVNOH-a kao koalicije stranaka, specifično između KP i HSS, te zahtjev za većom stranačkom autonomijom HSS-ovske frakcije unutar NOP-a u smislu politike kadroviranja unutar IO HSS i zahtjeva da NOO-ima u kojima su HSS-ovci većina vlast drži IO HSS.¹²² Magovac je u konačnici pod pritiskom komunista izmijenio proglas te je izmijenjenu inačicu proglašenja pročitao na zasjedanju 14. listopada.¹²³ Na drugom zasjedanju ZAVNOH-a broj zastupnika iz HSS-a se udvostručio, te je tako porastao s 15 na 34 zastupnika HSS-a od čega je 21 zastupnik ušao u IO HSS.¹²⁴ Iz IO HSS-a je za potpredsjednika ZAVNOH-a izabran Filip Lakuš, dok su Magovac, Stanko Škare, Zlatan Sremec i Joso Posavec izabrani kao članovi Izvršnog odbora ZAVNOH-a. Magovac i Sremec izabrani su i za članove tajništva ZAVNOH-a.¹²⁵

¹¹⁹ Pismo političkog komesara Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 27. juna 1943. političkim komesarima i političkim radnicima jedinica o pravilnom tumačenju politike HSS U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda Tom IX. knjiga III.*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967., 883-885.

¹²⁰ Radelić, *Božidar Magovac*, 111-112; Banac, 98.

¹²¹ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, 135.

¹²² Radelić, *Božidar Magovac*, 122-123.; Pismo Centralnog komiteta KPH drugarici Anki Berus o političkoj situaciji u zemlji u vezi sa Drugim zasjedanjem ZAVNOH-a i AVNOJ-a u: U: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, 501-503.

¹²³ Radelić, *Božidar Magovac*, 124. Izmijenjenu inačicu proglašenja vidi u: Drugo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (Stenografski zapisi) U: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, 436-437.

¹²⁴ Jelić-Butić, 223.; Sirotković, 130.

¹²⁵ Jelić-Butić, 224.

Tenzije između Magovca i rukovodstva KPH oko pitanja stranačke autonomnosti koje su započele tijekom Drugog zasjedanja ponovo su oživjele krajem godine. Hebrang je u prosincu 1943. političkim radnicima na terenu uputio brzojav u kojem je objasnio kakav treba biti odnos prema autonomaškom strujama unutar IO HSS-a:

“Spriječite samostalne sastanke HSS-ovaca. Sastanke i skupštine može se sazvati samo preko NOO i pod njihovom kontrolom. Suzbijajte shvaćanje da IO HSS ili tko drugi iz HSS predstavlja hrvatsko seljaštvo ili hrvatski narod. Oni mogu govoriti samo kao pristaše HSS-a i u ime pristaša HSS-a. Udarite oštro po svim pokušajima strančarstva, cijepanja jedinstva i po šovinističkim tendencijama.”¹²⁶

Sukob između Magovca i rukovodstva KPH, u kojem je prednjačio Hebrang, doticao se i uredničke politike *Slobodnog doma* i lošeg odnosa prema HSS-ovcima na terenu.¹²⁷ Kada je u Magovčevom prebivalištu uhićen Milan Martinović, Magovčev posrednik s vodstvom HSS-a u Zagrebu, Magovac je 1. siječnja 1944. podnio demonstrativnu ostavku na sve pozicije u ZAVNOH-u.¹²⁸ Mjesec dana kasnije u Čazmi je 2. veljače održana konferencija uglednih HSS-ovaca s koje je izdana rezolucija u kojoj se Maček napada za izdaju i suradnju s okupatorima, ustašama i jugoslavenskom vladom u Londonu te ga se proziva za direktnu odgovornost za smrt stotina ljudi. Nakon konferencije počeo je pritisak na Magovca od strane rukovodstva KPH i prokomunistički orijentiranih članova IO HSS da se odrekne Mačeka te da ga počne otvoreno napadati. U tome je naročito prednjačio Filip Lakuš koji je uživao ugled vođe pobune seljaka u Križu 1920. godine i jednog od prvih partizana HSS-ovaca. Lakuš se protivio obnovi HSS-a u bilo kojem obliku smatrajući da bi to u trenutku rata štetilo jedinstvu NOP-a te je napadao Magovca zbog njegove suzdržanosti u kritiziranju Mačeka, smatrajući da “ako još ni sada Magovac neće pisati u ‘Domu’ protiv Mačeka, onda je bolje da ‘Dom’ prestane izlaziti”. Magovac je u konačnici popustio pod pritiskom te je potpisao Proglas IO HSS-a objavljen 8. ožujka 1944. godine u kojem se osuđuju Maček i vodstvo stranke.¹²⁹ Rukovodstvo KPH bilo je zadovoljno proglasom te je Hebrang poslao naredbu da se Proglas IO HSS-a tiska

¹²⁶ Radelić, *Božidar Magovac*, 139-140.; Kisić-Kolanović, 96.

¹²⁷ Radelić, *Božidar Magovac*, 143-153.

¹²⁸ Isto, 153.

¹²⁹ Isto, 155-158.

u 45.000 primjeraka i raširi, posebice u krajevima gdje je jak utjecaj imalo Mačekovo krilo HSS-a.¹³⁰

Uoči sjednice IO HSS-a Magovac se ponovo našao u sukobu s prokomunističkom frakcijom Izvršnog odbora. Magovac, Joso Posavec i Ivica Tor zastupali su stav da treba odmah pristupiti osnivanju zasebnih organizacija HSS-a po selima i općinama, dok su ostali članovi bili protiv toga te su zastupali stajalište KP da bi se organizacije mogle osnovati tek nakon osnivanja JNOF-a.¹³¹ Sjednica IO HSS-a održana 29. travnja u Taborištu kraj Slunja predstavlja svojevrsni posljednji sukob između Magovčeve autonomaške i prokomunističke frakcije IO HSS-a, nakon kojeg je u konačnici pobijedila potonja. Magovac je u svojim zabilješkama zapisao kako su ga na sjednici podržali Marko Matkov, Franjo Borić i Petar Fiolić koji je "iskazao zadovoljstvo što sjednici prisustvuje Magovac", dok su ga s druge strane Juraj Daušnik i Frane Frol ponižavali.¹³² Na sjednici je u konačnici konstituiran Izvršni odbor HSS-a te je za predsjednika izabran Franjo Gaži.¹³³ Iako je Magovac izabran kao jedan od potpredsjednika IO HSS-a, njegov je utjecaj unutar odbora u potpunosti umanjen te je ubrzo nakon toga razočaran podnio ostavku na mjesto urednika *Slobodnog doma* i povukao se.¹³⁴ Magovac je nedugo nakon toga optužen za aktivnosti protiv NOP-a te je pritvoren do kraja rata.¹³⁵

Iako su svrgavanjem Magovca neutralizirana autonomaška strujanja unutar HSS-ovske frakcije u NOP-u, ni odnosi između ostalih članova IO HSS-a i komunisti nisu bili lišeni tenzija. Na sjednici IO HSS-a, koja je održana 16. i 17. siječnja 1945. u Šibeniku, izbila je rasprava o neravnopravnom položaju IO HSS-a unutar NOP-a. Potpredsjednik IO HSS-a Dane Škarica požalio se da su ga kolege komunisti u JNOF-u sprječavali da politički djeluje, da JNOF vode komunisti dok HSS-ovci nemaju organizaciju koja bi to mogla nadzirati. Jurica Draušnik je u sličnom tonu istaknuo kako "mi nismo zauzeli odlučan stav da ne budemo privjesak K.P."¹³⁶

U samom KPH postojala su različita mišljenja o tome kako postupiti s IO HSS-a, tj. treba li se HSS nakon rata obnoviti u obliku Hrvatske republikanske seljačke stranke. Tako se primjerice na sjednici CK KPH 12. siječnja 1945. godine Dušan

¹³⁰ Isto, 168.

¹³¹ Jelić-Butić, 266.; Radelić, *Božidar Magovac*, 174.

¹³² Radelić, *Božidar Magovac*, 175.

¹³³ Jelić-Butić, 267.

¹³⁴ Radelić, *Božidar Magovac*, 175-177.

¹³⁵ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, 138-139.

¹³⁶ Isto, 140-141.

Čalić suprotstavio ideji obnavljanja HSS-a te istaknuo kako "KP teži za jednom strankom". Čalićevom se stavu suprotstavio Vladimir Bakarić koji je zauzeo pragmatičniji stav po tom pitanju:

"Što se tiče HSS-a mi vodimo računa o taktici. To je trebalo pitati. Drug Cule kaže, da mi hoćemo da postoji samo Komunistička partija. Možda ćemo mi i HSS obnoviti. Mi samo nećemo da HSS bude rezervoar buržoaziji. Sada je najvažnija Fronta."¹³⁷

Kako se rat približavao kraju, sve su češći bili sukobi između HSS-ovaca i komunista u NOO-ima. Neki su HSS-ovci počeli potencirati pitanje postojanja HSS-a i raspodjele vlasti između njih i komunista nakon rata, što su komunisti ocijenili kao "tendenciozno".¹³⁸ S druge strane, predsjednik IO HSS-a Franjo Gaži žalio se da komunisti marginaliziraju pristaše HSS-a i podcjenjuju IO HSS-a.¹³⁹ Pitanje raspodjele vlasti ponovo je stavljeno na dnevni red 10. travnja na sastanku IO JNOF-a u Šibeniku. Franjo Gaži je dao prijedlog da "s obzirom na velik broj pristaša te stranke i učešća znatnog broja članova HSS u NOB-u" na čelo Narodne vlade Hrvatske dođe pristaša HSS-a. Taj je prijedlog podržao i msgr. Svetozar Rittig te napomenuo da bi to bilo potrebno iz razloga "jer je ministar za Hrvatsku drug dr. Pajo Gregorić komunist i jer bi Hrvati rekli, da su sve uzeli komunisti".¹⁴⁰ Bakarić je Gažijev i Rittigov prijedlog odbacio s opravdanjem da na čelu vlade mora biti komunist s obzirom na rukovodeću ulogu partije tijekom rata te da bi u slučaju da na čelu vlade nije komunist "reakcija pomislila da su komunisti prisiljeni činiti ustupke". S Bakarićevim su se izlaganjem složili i Karlo Mrazović i Marko Belinić. Nazočni članovi IO HSS-a na kraju su odustali od svog prvotnog prijedloga te su prihvatili prijedlog komunista. Članovima IO HSS-a u vladi su bila namijenjena četiri ministarska mjesta te je Gaži dobio mjesto potpredsjednika Vlade.¹⁴¹

¹³⁷ Isto, 142.

¹³⁸ Zapisnik sa sastanka CK KPH od 30. marta 1945. godine U: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. svezak I.*, pr. Branislava Vojnović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005., 51.

¹³⁹ Zapisnik sa sastanka CK KPH od 9. IV. 1945. godine U: Isto., 54.

¹⁴⁰ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, 144.; Sirotković, 181-182.

¹⁴¹ Isto

4.2 Građanske stranke i grupacije jugoslavenske orijentacije u NOP-u

NOP-u se tijekom NOB-a pridružio i dio pristaša stranaka jugoslavenske i integralno-jugoslavenske orijentacije. Pod tim se pojmom podrazumijevaju stranke poput Jugoslavenske radikalne zajednice, Jugoslavenske nacionalne stranke, Samostalne demokratske stranke, Ljotićevog Zbora te organizacije Jugosokola.¹⁴² JRZ i JNS bile su integralno-jugoslavenski i unitarno-centralistički orijentirane te su veći dio njihovog glasačkog tijela u Hrvatskoj činili pojedinci koji su bili u državnim službama ili na drugi način povezani s vlastima.¹⁴³ Samostalna demokratska stranka je s druge strane zagovarala program sličan HSS-u u pogledu federalizma i hrvatsko-srpske suradnje.¹⁴⁴ Srpsko se biračko tijelo na području Banovine Hrvatske dijelilo na pristaše SDS i pristaše JRZ, ali je unatoč ciljanoj agitaciji pod parolom "Srbi na okup" JRZ na lokalnim izborima u Banovini Hrvatskoj 1940. osvojio samo 21 od 108 općina u kojima je držao vlast do uspostave Banovine, dok je ostatak osvojila SDK te se tako SDS profilirao kao vodeća stranka prečanskih Srba.¹⁴⁵ JNS je u Hrvatskoj svoja uporišta imala na području Hrvatskog primorja i Dalmacije te se mjestimično, iako je njena orijentacija također bila integralno-jugoslavenska i unitaristička a kasnije i velikosrpska, u nekim segmentima svoje političke djelatnosti razlikovala od JRZ.¹⁴⁶ Tako su primjerice ogranci JNS-a na području Primorske banovine pod vodstvom Grge Angjelinovića, predsjednika splitske organizacije Nikole Bonettija te bivših narodnih zastupnika Ivana Majstorovića i Manfreda Paštrovića podržali sporazum Cvetković-Maček i stvaranje Banovine Hrvatske.¹⁴⁷

Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije veći se dio članstva i vodstva prethodno spomenutih stranaka pasivizirao. Međutim, ubrzo su počela uhićenja članova tih stranaka i ustaški zločini nad srpskim stanovništvom što je dovelo do diferencijacije unutar stranaka. Veći se dio vodstva i članstva tih stranaka odlučio na kolaboraciju s talijanskim okupacijskim snagama te kasnije na sudjelovanje u

¹⁴² Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije -svezak I.*, Školska knjiga, Zagreb, 1987., 277.

¹⁴³ Isto, 277.; Živković, 128.

¹⁴⁴ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije I.*, 277.

¹⁴⁵ Goldstein, 196.; Regan, Krešimir, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939–1941)“, *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku*, 1, 2007., 232-233.; Konjević, Mile, „Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 19. maja 1940. godine“, *Prilozi*, 9, 1973., 271-301.

¹⁴⁶ Živković, 127-128.

¹⁴⁷ Regan, Krešimir, „Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939–1941.“, *Matica hrvatska*, <https://www.matica.hr/kolo/305/djelovanje-jugoslavenske-nacionalne-stranke-u-banovini-hrvatskoj-19391941-20442/>, 23.04.2022.

četničkom pokretu, naročito članovi JRZ-a.¹⁴⁸ Iznimku po tom pitanju činili su članovi SDS-a koji su se većim djelom ili pasivizirali ili uključili u NOP. Povjesničar Ljubo Boban navodi kako razlog zbog kojeg kod članstva SDS-a četnički pokret nije imao većeg utjecaja leži u tome što se program te stranke još prije rata temeljio na zagovaranju srpsko-hrvatske suradnje i federalizacije nasuprot unitarističke ili velikosrpske orijentacije te je postojalo jako lijevo krilo unutar stranke.¹⁴⁹ U redovima SDS-ovaca koji su pristupili NOP-u, za razliku od HSS-ovaca, nije postojala težnja za stranačkom autonomijom te je velik dio članstva ušao u KPH.¹⁵⁰

U kontekstu ulaska pojedinih članova JRZ-a i JNS-a u NOP postoji razlika ovisno o tome radi li se o članovima s područja Korduna i Banije ili članovima s područja Dalmacije i Hrvatskog primorja. Prilikom ulaska članova s područja Korduna i Banije u NOP članovi nisu ulazili kao pripadnici stranke već kao pobornici NOP-a te su u nekim slučajevima čak odbijali ući kao predstavnici bivših stranaka.¹⁵¹ U Dalmaciji i Hrvatskom primorju su članovi JNS-a prilikom ulaska u NOP zadržali svoju stranačku pripadnost te su, kao što je npr. slučaj u Sušaku, unutar NOP-a činili individualnu grupaciju.

U Dalmaciji su komunisti neki oblik suradnje s članovima JNS-a i SDS-a ostvarili još prije samog početka ustanka u Hrvatskoj, što je vidljivo iz partijskog izvješća s konferencije održane u Kopilici 18. svibnja 1941. u kojem se navodi kako na području solinskog bazena "veliki dio masa HSS-a, a još više JNS, a u Vranjicu i SDS sve više podržava partijsku liniju, tj. sprema se za oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga".¹⁵² Nakon što je sredinom kolovoza 1941. godine Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju izdao direktive za stvaranje NOF¹⁵³ komunisti su pristupili pregovorima s predstavnicima građanskih stranaka na području Dalmacije. SDS-ovci i jugoslavenski nacionalisti u početku su podržavali napore NOP-a, ali nisu bili voljni

¹⁴⁸ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije I.*, 277-278.; Živković, 127-128.

¹⁴⁹ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije I.*, 279.

¹⁵⁰ Pleterski, Janko, „Srbi u političkoj strukturi NOB u Hrvatskoj“, *Naše teme: časopis za društvena pitanja*, 4, 1988., 791.

¹⁵¹ Vezmar, Gojko, „Neka pitanja nastanka i rada Jedinственe narodnooslobodilačke fronte u kotaru Vojnić 1944—1945. godine“, *Kotar Vojnić u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 670.; Zatezalo, Đuro, *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941-1945*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1978., 98.

¹⁵² Gizdić, Drago, „Solinski bazen u prvoj godini narodnooslobodilačke borbe“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 — 1945.*, ur. Miroslav Curin, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., 208.

¹⁵³ Žarić, 9-10.

stupiti u oružanu borbu protiv okupatora.¹⁵⁴ SDS-ovci su kasnije odlučili aktivnije sudjelovati te su tako ušli u NOO-e i novčano pomagali partizanski pokret. Iako su počeli podržavati osnivanje NOO-a i oružane akcije, jugonacionalisti su i dalje bili kolebljivi po pitanju sudjelovanja u njima.¹⁵⁵ Dio nacionalista koji su bili pobornici aktivnijeg učešća u NOP-u zagovarao je zajedničke akcije partizana i četnika protiv okupatora te podjelu vlasti u NOO-ima između komunista i nacionalista.¹⁵⁶ Valja naglasiti da je dio nacionalista zagovarao učešće u NOP-u i iz oportunističkih razloga kako bi osigurali pozicije u vlasti nakon oslobođenja. Tako se u letku "Naši odnosi prema komunistima" koji je širen unutar nacionalističkih krugova u Dalmaciji savjetuje da "svi oni školovani pojedinci" pristupe NOP-u i surađuju kako bi se "izbjegla revolucionarna pretjeranost i od starog poretka zaštitilo ono što treba zaštititi".¹⁵⁷ Kalkulacije dijela nacionalista bile su poznate i rukovodstvu NOP-a na području Dalmacije, te se tako u glasilu *Naš izvještaj* nacionaliste optužuje za nastupanje s velikosrpskih pozicija, nacionalni šovinizam, suradnju s četnicima, napad na HSS-ovce te oportunizam. Članak se također dotiče i letka koji je kružio među nacionalistima:

"Nužno je istaknuti još i to da svi nacionalisti, u većoj ili manjoj mjeri, vode najveću brigu o zauzimanju vlasti nakon što okupatori budu protjerani sa naše rodne grude. Ne možemo se oteti dojmu da nacionalisti prilaze i traže saveznike, kako bi se pomoću njih dočepali vlasti, a da sami doprinesu što manje žrtava za to. Oni po prilici rezonuju ovako: drugi neka se bore i ginu, a mi ćemo zasjesti na vlast. Jedan ugledni nacionalista je od samog početka nakon dolaska okupatora izjavio je spreman na sporazum s komunistima, ali tek da se stupi u akciju nakon poraza i sloma vojnih snaga osovine, tj. u drugoj etapi, kada nastane pitanje zauzimanja vlasti, a u isto vrijeme kategorički je odbijao učešće njihovih kadrova u partizanskim odredima. U jednom nedavno izdanom letku iz redova

¹⁵⁴ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 19. rujna 1941. god. Centralnom komitetu KPH o pokušaju prebacivanja partizanskih odreda na slobodnu teritoriju, izvršenim akcijama i vojno-političkom stanju u Dalmaciji; Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 10. listopada 1941. god. Centralnom komitetu KPH o političkoj situaciji i izvršenim akcijama U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga I.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., 174., 219.

¹⁵⁵ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 20. prosinca 1941. god. Centralnom komitetu KPH o stanju partizanskih odreda i političkoj situaciji u Dalmaciji U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga I.*, 343-344.

¹⁵⁶ Izvještaj obavještajca NOP-a iz Splita od 20. veljače 1942. PK KPH za Dalmaciju o razgovorima vođenim sa jugonacionalistima u Splitu U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga II.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982., 79.

¹⁵⁷ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 29. siječnja 1942. Centralnom komitetu KPH o oružanoj borbi i političkoj situaciji u Dalmaciji U: Isto, 39.

nacionalista izdavači određuju svoj stav za saradnju opet zbog bojazni za buduću vlast i društveni poredak.”¹⁵⁸

Unatoč međusobnom nepovjerenju između komunista i nacionalista, tijekom 1942. u redove NOP-a počeo je dolaziti veći broj članova i pristaša JNS-a. Uslijed većeg priljeva članova s područja NDH unutar dalmatinskih ogranaka JNS-a dolazi do diferencijacije. Oni koji su došli s područja pod kontrolom ustaša bili su većinom srpske nacionalnosti te su u svrhu zaštite srpskog stanovništva zagovarali suradnju s talijanskim okupacijskim vlastima putem četničkog pokreta koji je tada gotovo u potpunosti poprimio velikosrpski i šovinistički karakter. Članovi s područja Dalmacije bili su većim dijelom Hrvati i pobornici integralnog jugoslavenstva te su sa skepsom gledali na okretanje članova pridošlih s područja NDH prema talijanskim vlastima i velikosrpskoj orijentaciji četničkog pokreta. Posljedično se velik dio članova pasivizirao te kasnije počeo tražiti kontakte s NOP-om.¹⁵⁹

U proljeće 1942. u Splitu je osnovan akcijski odbor u kojem su osim komunista, HSS-ovaca i SDS-ovaca bile i pristaše JNS-a.¹⁶⁰ Tijekom 1942. u na području Dalmacije osnovan je niz NOO-a sličnog sastava. Iz izvješća Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju upućenom CK KPH navodi se da su odbori u Šibeniku i okolici bili su sastavljeni od 28 pristaša HSS-a, 6 pristaša JNS-a te od komunista i simpatizera KPJ, te je sličan sastav naveden i za odbore na području Makarske. Za odbore na području Solina se također navodi mješoviti sastav odbora sastavljen od HSS-ovaca, SDS-ovaca i JNS-ovaca.¹⁶¹ Na otoku Hvaru su JNS-ovci bili zastupljeni u NOO-ima u Jelsi, Pitvama i Vrisniku u idućem sastavu: u Jelsi su 3 od 7 odbornika bili JNS-ovci, u Plitvama 2 od 7 dok je u NOO Vrisnik od 7 odbornika bio samo jedan JNS-ovac.¹⁶²

¹⁵⁸ Izvod iz lista »Naš izvještaj«, glasila PK KHP za Dalmaciju br. 130 od 3. veljače 1942. o narodnooslobodilačkom pokretu u Dalmaciji U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga II.*, 54-57.

¹⁵⁹ Boban, Ljubo, „Držanje građanskih grupacija u Splitu od 1941. do 1943. godine“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 — 1945.*, 1027-1029.

¹⁶⁰ Izvještaj Pokrajinskog Komiteta KPH za Dalmaciju sredinom travnja 1942. Centralnom komitetu KPH o formiranju mjesnog NO odbora Split, raskrinkavanju vodstva građanskih stranaka i stanju u jedinicama U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga II.*, 135-136.

¹⁶¹ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 9. rujna 1942. Centralnom komitetu KP Hrvatske o političkoj situaciji i stanju partijske organizacije u Dalmaciji U: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga III.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982., 270-271.

¹⁶² Kvesić, Sibe, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960., 376.

Na otoku Visu su JNS-ovci i članovi Jugosokola ušli u NOO-e u Komiži i Visu.¹⁶³ Na Korčuli je velik dio jugonacionalista pristupio NOP-u i ušao u NOO-e te su komunisti i rukovodstvo nacionalista stvorili akcijski plan za borbu protiv okupatora.¹⁶⁴ Nekoliko dana prije kapitulacije Italije, u Splitu je 6. rujna 1943. osnovan Odbor stranaka pri Gradskom NOO s ciljem da se u NOP uključe svi predstavnici građanskih stranaka uključujući i one pasivne koji do tog trenutka nisu radili protiv NOP-a. U odbor su ušli Mirko Ante Marasović, član PK KPH za Dalmaciju, Nikola Ivan Randić, sekretar OK KPH za srednju Dalmaciju, Ljubo Leontić, pripadnik SDS-a, Ante Kuzmanić, pripadnik HSS-a te nekoliko pripadnika JNS-a i HSS-a.¹⁶⁵

Jugonacionalisti na području Hrvatskog primorja svoja su uporišta imali na Sušaku i otoku Krku. Tijekom svibnja 1941. pripadnici Ljotićeva Zbora i Jugoslavenskog sokola na Sušaku su osnovali tajnu organizaciju Jugoslavenski revolucionarni pokret (JUREPO). Ante Švalba izabran je predsjednika, za njegova zamjenika Vladimir Kraljeta te za blagajnika Davor Švalba. Prema programu organizacije glavni cilj bila je obnova Kraljevine Jugoslavije koja bi bila demokratska država podijeljena na samoupravne jedinice Hrvata, Srba i Slovenaca s ograničenjima prema općem interesu jedinstvene države. Program je također kao ciljeve navodio biranje predstavničkih tijela na temelju općeg izbornog prava sa zajamčenom tajnošću glasanja, nacionalizaciju krupnih zemljišnih posjeda, rudnih bogatstva, prometa, krupne industrije i banaka, zajamčenu slobodu vjeroispovijesti te zaštitu braka i obitelji. Organizaciji na Sušaku ubrzo su se priključili i jugonacionalisti s otoka Krka.¹⁶⁶

OK KPH za Hrvatsko primorje je u provođenju platforme NOF-a nastojao uspostaviti kontakte s rukovodstvom i članovima građanskih stranaka na Sušaku, za što su bili zaduženi Milan Slani i Zvonimir Babić. Na Sušaku je formiran Odbor NOF-a u koji su ušli predstavnici komunista, HSS-ovaca i JUREPO-a. U sušački NOP se uključio i dio mlađih članova Jugosokola i Ljotićeva Zbora, koji su sudjelovali u bacanju letaka, pisanju parola i prvim diverzantskim akcijama.¹⁶⁷ Tijekom veljače i ožujka 1942. na području kotara Sušak djelovao je Glavni kotarski odbor narodne

¹⁶³ Huljić, Veseljko, *Vis 1941-1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1979., 69.; Kvesić, 483.

¹⁶⁴ Barčot, Tonko, „Jugonacionalisti na otoku Korčuli“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, 2007., 709-711.

¹⁶⁵ Trgo, Fabijan, „Splitski ustanak u septembru 1943. godine (oslobođenje grada)“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 — 1945.*, 566.

¹⁶⁶ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 62.

¹⁶⁷ Vidi bilješku 64.

pomoći s 15 podređenih odbora te Glavni odbor NOF-a sastavljen od komunista, HSS-ovaca i nacionalista s 8 podređenih odbora.¹⁶⁸ Zbog neslaganja oko platforme koja bi bila prihvatljiva svim grupacijama unutar NOF-a, Glavni odbor je ubrzo raspušten.¹⁶⁹ Unatoč tome, diferencijacija unutar građanskih stranaka zahvatila je i JUREPO te je dio pristaša počeo podržavati i priključivati se NOP-u.¹⁷⁰

Na otoku Krku komunisti su s nacionalistima uspostavili kontakt već 14. travnja 1941. te su na sastanku u Sv. Dunatu kod Punta dogovorili suradnju. Među krčkim jugonacionalistima također su postojale dvije struje po pitanju suradnje s komunistima, od kojih je jedna bila protiv, dok je druga zagovarala suradnju. Potonji su u pravilu bili oni koji su se protivili velikosrpskoj orijentaciji u pokretu. Inicijativu za suradnju s nacionalistima sa strane komunista naročito su poticali komunisti iz Punta i Vrbnika te je u Puntu u kolovozu 1941. osnovan mješoviti odbor sastavljen od komunista i nacionalista kojem je zadaća bila prikupljanje oružja, odjeće, hrane i lijekova za pomoć partizanskim jedinicama na kopnu. Slično kao i u sušačkom odboru, komunisti i jugonacionalisti u krčkom odboru nisu mogli usuglasiti zajedničku platformu te je u konačnici odbor raspušten u prosincu iste godine.¹⁷¹ Diferencijacija koja se odvijala u redovima sušačkog JUREPO-a zahvatila je i redove krčkih jugonacionalista, te je tako velik broj mlađih pripadnika Ljotićeva Zbora s područja Punta tijekom 1942. pristupio NOP-u.¹⁷² Taj se proces nastavio te je sredinom 1943. dio pripadnika JUREPO-a pristupio NOP-u. Najveći dio krčkih jugonacionalista koji su pristupili NOP-u bio je iz Vrbnika, Baške, Krka i Malinske.¹⁷³

¹⁶⁸ Butorović, 163.

¹⁶⁹ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 65.; Butorović, 89.

¹⁷⁰ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 62.

¹⁷¹ Kovačić, Ivan, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941. - 1943.*, Povijesno društvo otoka Krka, Krk, 2005., 145-148.

¹⁷² Isto, 231.

¹⁷³ Isto, 351-352.

4.3 Katoličko svećenstvo i katoličke organizacije unutar NOP-a

Komunisti su još u predratnom razdoblju u provođenju strategije Narodne fronte pokušali ostvariti suradnju s članstvom katoličkih organizacija koje je pokazivalo antifašističke tendencije. Tito se tog pitanja dotaknuo u članku "Komunisti i katolici" u kojem je opisao svjetonazorske razlike između ta dva pokreta. On navodi da je unatoč svjetonazorskim razlikama koje su "zaista nepomirljive" potrebno ujedinjenje ta dva pokreta u borbi protiv fašizma koji "potiskuje u pozadinu" sve te razlike i "jednako ugrožava narodne mase bez obzira na vjersku pripadnost". Kao argument za to navodi primjer kako je "njemačkom fašizmu katolicizam suviše liberalan i progoni ga kao buntovnički". Zaključno navodi:

"Ne gubeći iz vida što nas razdvaja, mi moramo gledati i tražiti ono što nas približava njima. A približava nas prije svega zajednička borba za kruh svagdašnji. Zajednička borba za mir i slobodu, protiv rata i fašizma. Zajednička borba za ravnopravnost i slobodu hrvatskog i slovenskog naroda. Zajednička borba protiv šesto-januarskih fašističkih klika, koje su progonile i zatvarale ne samo komuniste nego i katoličke vođe i organizacije. Zajednička borba za život dostojan čovjeka".¹⁷⁴

KPJ je od samog početka organiziranja NOP-a i ustanka na području Jugoslavije u svojim direktivama isticala da je za sudjelovanje u partizanskim odredima i NOO-ima nije bitno vjersko, nacionalno i političko opredjeljenje već antifašistička orijentacija.¹⁷⁵ U članku "Narodnooslobodilački pokret prema vjeri, crkvi i svećenstvu" tako su navedeni primjeri tolerancije partizanskog pokreta prema vjeri i svećenicima na području pod kontrolom partizana, podrška NOP-u od strane svećenika na području Gorskog kotara te se direktno poziva "svo svećenstvo da se svrsta u redove ovog pokreta, da pristupi zajedničkoj oslobodilačkoj borbi koja donosi i vjeri i crkvi punu slobodu vjerskog djelovanja".¹⁷⁶

Tito je 23. lipnja 1942. uputio naredbu o ustrojenju zvanja vjerskih referenata. Oni bi se nalazili u sklopu saniteta, na lijevoj ruci bi imali križ ili drugi znak ovisno o religiji te bi na kapi imali zvijezdu petokraku. Pod njihove bi dužnosti spadalo vršenje vjerskih obreda, vođenje knjiga poginulih te popularizacija NOB-a i NOP-a među

¹⁷⁴ Petešić, Ćiril, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, Vjesnikova press agencija, Zagreb, 1982., 8-12.

¹⁷⁵ Isto, 18-24.

¹⁷⁶ "Narodnooslobodilački pokret prema vjeri, crkvi i svećenstvu", *Vjesnik*, 1. listopada 1941. U: *Vjesnik Jedinственe narodno oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom I.*, 292-294.

stanovništvom.¹⁷⁷ Za potrebe angažiranja većeg broja svećenika na funkciju vjerskih referenata krajem studenog 1942. osnovan je Vjerski odsjek koji je kasnije pripojen IO AVNOJ-a. AVNOJ je kasnije izdao i "Upustvo o odnosu rukovodilaca i boraca NOV i POJ prema veroispovedanju i o odnosu verskih službenika prema narodnooslobodilačkoj borbi" u kojem se navodi nužnost poštivanja slobode vjeroispovijesti, vjerske službenike se obavezuje na obavljanje svojih dužnosti po propisima svoje vjere te se vjerskim ustanovama jamči daljnje upravljanje pokretnom i nepokretnom imovinom koja se nalazi u njihovom vlasništvu.¹⁷⁸ Održavanje vjeronauka bilo je regulirano putem "Uputstva za rad u osnovnim školama" prema kojim se odobrava slobodno predavanje vjeronauka i pohađanje vjerskih škola uz uvjet da se vjeronauk "izučava u duhu uzajamne vjerske trpeljivosti" i "dužnog poštovanja drugih vjeroispovijesti" te da su jedine dopuštene intervencije NOO-a u rad vjerskih zajednica one koje se tiču nadgledavanja njihovog stava o NOP-u.¹⁷⁹

Napori da se svećenstvo uključi u NOP pojačali su se nakon što se nakon kapitulacije Italije NOP-u a na području Hrvatskog primorja pridružio Svetozar Rittig, nekadašnji tajnik Josipa Jurja Strossmayera i župnik zagrebačke župe Sv. Marka. Rittig je bio pobornik ideje ujedinjenja južnih Slavena na federalističkim principima te je kao zastupnik u zagrebačkom gradskom vijeću 28. studenog 1929. u svom govoru oštro osudio Antu Pavelića i ustaški pokret koji je tada tek nastajao. Ta su ga stajališta nakon uspostave NDH dovela na listu neprijatelja, te je strahujući od progona pobjegao u Selca kraj Novog Vinodolskog koji je bio pod talijanskom okupacijom. Rittig je ondje stupio u kontakt s lokalnim aktivistima NOP-a te je nastavio održavati kontakte s njima sve do kapitulacije Italije.¹⁸⁰ On se 10. rujna 1943. sastao s Ivanom Ribarom, Andrijom Hebrangom i ostatkom rukovodstva NOP-a kako bi izvidio stanje na terenu te ispregovario svoj eventualni ulazak u NOP. Tri dana kasnije odvezen je u Otočac gdje je službeno pristupio NOP-u i dobio zaduženje da održava kontakte s biskupima i svećenicima.¹⁸¹ Rittig je do kraja rata pisao članke i proglose u koji su služili afirmaciji NOP-a i u kojima se katoličko svećenstvo poziva

¹⁷⁷ Naredba vrhovnog komandanta NOP i DV Jugoslavije druga Tita od 23. lipnja 1942. štabovima proleterskih brigada o ustrojenju zvanja verskih referenata u brigadama i njihovim dužnostima U: Petešić, 234-235.

¹⁷⁸ Petešić, 32-34.

¹⁷⁹ Isto, 36-37.

¹⁸⁰ Isto, 130-136.

¹⁸¹ Matijević, Margareta, *Između Partizana i pristojnosti - Život i doba Svetozara Rittiga (1873. - 1961.)*, Plejada; Hrvatski institut za povijest - podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb; Slavonski Brod, 2019., 187-188.

da pristupe NOP-u¹⁸² te je izabran u predsjedništvo ZAVNOH-a, IO JNOF te Državnu komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.¹⁸³

Značajnije učešće i podrška katoličkog svećenstva NOP-u specifično je za područje Dalmacije i otoka¹⁸⁴, Hrvatskog primorja¹⁸⁵, Gorskog kotara¹⁸⁶ te Istre u kojoj su gotovo svi hrvatski i slovenski svećenici podržavali ili sudjelovali u NOP-u. Po pitanju sudjelovanja svećenstva na dalmatinskim otocima zanimljivo je sjećanje Fitzroya Macleana, šefa britanske vojne misije kod Vrhovnog štaba NOV i POJ. Maclean u svojim memoarima navodi kako ga je na Korčuli dočekao franjevac koji ga je pozdravio sa stisnutom šakom i predstavio se kao vođa lokalnog NOO-a. Maclean također navodi kako je za razliku od svećenstva u kontinentalnoj Hrvatskoj svećenstvo na Korčuli ne samo aktivno sudjelovalo u NOP-u već ga je i u nekim selima predvodilo.¹⁸⁷

Osim svećenstva, u NOP-u su sudjelovale i neke organizacije katoličke mladeži. Na prvoj konferenciji USAOH-a, održanoj u Otočcu 28. i 29. lipnja 1943. raspravljalo se i o mobilizaciji članova organizacija katoličke mladeži koje su imale velikog utjecaja na području sjeverozapadne Hrvatske, naročito u Zagorju i okolici Zagreba. Član Glavnog odbora USAOH-a Miroslav Kreačić, bivši službenik Saveza "Hrvatskog junaka" u svom je govoru pozvao mladež iz Hrvatskog junaka¹⁸⁸, Križara¹⁸⁹ i ostalih omladinskih organizacija da pristupe USAOH-u. Na konferenciji je donesena odluka da se u USAOH mobilizira sva "poštena omladina", bez obzira na činjenicu "što ona vjeruje u boga i nije komunistička". Navedeno je kako omladinci i omladinke mogu ostati članovi križarskih i drugih organizacija kojima su do tada pripadali, ali moraju djelovati i kao članovi USAOH-a.¹⁹⁰

Nedugo nakon konferencije Glavni odbor USAOH-a u kolovozu je izdao proglas u kojem se mladež HSS-a, Križara ili ostalih organizacija poziva da pristupe

¹⁸² O Rittigovim člancima i aktivnostima u partizanskom pokretu vidi: Petešić, 138-152.; Matijević, 192-206.; Akmadža, Miroslav, „Svetozar Rittig - svećenik ministar u komunističkoj vladi Hrvatske“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, 1, 2008., 104-107.

¹⁸³ Matijević, 195.

¹⁸⁴ Petešić, 139-140., 211-218.

¹⁸⁵ Petešić, 147.

¹⁸⁶ Isto, 262-263.

¹⁸⁷ Maclean, Fitzroy, *Eastern Approaches*, Jonathan Cape, London, 1949., 367.,370.

¹⁸⁸ Hrvatski junak bila je organizacija za mladež Hrvatske seljačke stranke

¹⁸⁹ Veliko križarsko bratstvo (Križari) osnovano je 1930. kao vjerska organizacija s ciljem okupljanja hrvatske katoličke mladeži

¹⁹⁰ Kufrin, Milka, „Prva konferencija USAOH-a u Otočcu 28. i 29. lipnja 1943. i borba za stvaranje najšireg jedinstva omladine Hrvatske“, *Treća godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka - Zbornik 8.*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1977. 243-244.

USAOH-u te se navodi: "Vaša stranačka pripadnost ne mora se mijenjati. U Ujedinjenom savezu imaju mjesta svi, bez razlike na političku, vjersku i nacionalnu pripadnost".¹⁹¹

Do kraja godine USAOH-u je pristupio velik broj članova križarskih organizacija s područja Varaždina, Novog Marofa, Zagreba, Dugog Sela i Krapine.¹⁹² Uoči drugog kongresa USAOJ-a sa sastanaka i zborova upućivani su pozdravi kongresu s potpisima među kojima su se našli i pozdravi predstavnika bivših omladinskih organizacija. Tako se u pismu iz sjeverne Hrvatske navodi: "Mi omladinci, pristaše HSS-a, članovi Križara, Hrvatskog junaka, i drugih organizacija, okupljeni u Ujedinjenom savezu, toplo pozdravljamo naš Glavni odbor USAOH-a u času velikih priprema za Drugi kongres" te se poziva "da se čvrsto zbiju na braniku slobode i jedinstva našeg naroda". Predstavnici Križara, Srca Isusovog, Marijine kongregacije, Seljačke katoličke omladine i ostalih katoličkih organizacija iz varaždinskog, bjelovarskog i krapinskog okruga, održali su 10. siječnja 1944. konferenciju u oslobođenoj Koprivnici na kojoj su raspravili o zadacima omladine u NOP-u te uputili pozdrav Drugom kongresu i poziv svim katoličkim organizacijama da pristupe USAOH-u.¹⁹³

¹⁹¹ Proglas Glavnoga odbora Ujedinjenog saveza antifašističke omladine sjeverne Hrvatske upućen omladini s pozivom da, ne odazivajući se mobilizaciji u okupatorsku i kvislinšku vojsku, pristupi u redove Narodnooslobodilačke vojske bez obzira na stranačku pripadnost U: *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945. Knjiga V.*, pr. Mate Rupić i Branislava Vojnović-Mutavdžić, Savjet za izdavanje "Građe za povijest NOP-a i socijalističkoj revoluciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945", Zagreb, 1986., 1001.

¹⁹² Izvještaj Oblasnoga komiteta SKOJ-a za zagrebačku oblast Pokrajinskome komitetu SKOJ-a za Hrvatsku o političkoj situaciji i organizacijskom stanju SKOJ-a i USAOH-a U: *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945. Knjiga VII.*, pr. Mate Rupić i Branislava Vojnović-Mutavdžić, Savjet za izdavanje "Građe za povijest NOP-a i socijalističkoj revoluciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945", Zagreb, 1987., 68.

¹⁹³ Kačavenda, Petar, „Omladinski pokret na području sjeverozapadne Hrvatske 1941 - 1945.“, *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji: zbornik*, ur. Ljubo Boban, Zajednica općina Memorijalnog područja Kalnik, Varaždin, 1976., 714-715.

5. NARODNA FRONTA U ISTRI 1941. – 1945.

5.1 KPH u Istri

Okupacijom Kraljevine Jugoslavije u Istru se iz Zagreba, Splita, Krka i drugih krajeva vraćaju istarski emigranti članovi i aktivisti KPH. Zbog neupućenosti fašističke tajne policije OVRA-e u njihov pravi identitet i karakter njihove djelatnosti oni su se isprva mogli legalno kretati po Istri jer su posjedovali talijansko državljanstvo. S obzirom na to da KPH do tada nije djelovala na području Istre, ti su se aktivisti u svrhu organiziranja NOP-a na području Istre prvenstveno oslanjali na narodnjake, hrvatsko svećenstvo, članove Komunističke partije Italije te pripadnike tajne organizacije Borba.¹⁹⁴

Ulogu organiziranja ustanka u Istri KPJ je na početku dodijelila KPS, iako KPS u hrvatskom djelu Istre nije osnovala ni jednu sekciju niti su njeni članovi djelovali na tom području. Izuzevši članove KPH koji su se samoinicijativno vratili u Istru i počeli organizirati NOP, KPH do ljeta 1942. nije inicirala ni rukvodila organizacijom ustanka u Istri.¹⁹⁵ Štoviše, i članovi KPH koji su samoinicijativno došli u Istru na početku nisu bili međusobno povezani niti su znali jedni za druge.¹⁹⁶ Organiziranje NOP-a u Istri KPH je preuzela tokom srpnja 1942., kada CK KPH dodjeljuje zadaću Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje da organizira ustanak te u Istru upućuje svoje aktiviste.¹⁹⁷ U svibnju 1943. godine formirano je Privremeno rukovodstvo KPH za Istru, kojem je OK KPH za Hrvatsko primorje u srpnju 1943. odobrio funkciju partijskog vodstva KPH za Istru.¹⁹⁸ Na partijskom savjetovanju u Račicama 25. prosinca 1943. izabrano je novo partijsko vodstvo za Istru te su sekcije KPH u Istri i Hrvatskom primorju spojene u zajednički komitet pod nazivom Oblasni komitet za Istru i Hrvatsko primorje.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode: Istra 1918.–1945. – mali zapisi o velikom putu*, *Histria Croatica C.A.S.H.*, Pula, 2011., 123-124.

¹⁹⁵ Mikolić, Mario, *Istra 1941.-1947.: godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 12-29.; Dukovski, Darko, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. - 1947.)*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2010., 68-69.

¹⁹⁶ Dukovski, Darko, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u i državno-pravnom statusu Istre (1941. - 1945.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2009., 419.

¹⁹⁷ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 27-28.

¹⁹⁸ Dukovski, Darko, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista“, 423.; Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 72.

¹⁹⁹ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 203-204.

Do sredine 1942. stvorene su ilegalne ćelije NOP-a, tzv. punktovi, na području Pazina, Žminja, Savičente, Pule i Labina. Ti su punktovi bili sastavljeni od povjerljivih lokalnih pobornika NOP-a čija je funkcija bilo prikupljanje oružja, opreme, lijekova i sl.²⁰⁰ Do kapitulacije Italije u Istri je osnovano stotinjak NOO-a s više od tisuću članova te je krajem kolovoza 1943. osnovan i Okružni NOO za Istru. Sastojao se od 11 članova s Joakimom Rakovcem na poziciji predsjednika te Antonom Cerovcem - Tončićem na poziciji tajnika.²⁰¹

Krajem lipnja 1944. na sastanku Oblasnog NOO-a za Istru u Čepiću pokrenuta je i inicijativa za osnivanjem JNOF-a. U inicijativi je prednjačio Dušan Diminić koji je naglasio da je prilikom osnivanja odbora JNOF-a potrebno posvetiti pažnju Talijanima i klerikalcima s obzirom na to da te dvije grupacije do tada nisu bile u potpunosti zahvaćene NOP-om.²⁰² Sastav prvog Izvršnog odbora Oblasnog odbora JNOF-a za Istru bio je idući: predsjednik Ante Mandić, pravnik, narodnjak; potpredsjednik Domenico Segala, radnik, Talijanska unija; tajnik Dušan Diminić, pravnik, KPH te blagajnik Franjo Rupena, veletrgovac, narodnjak. Kao članovi ušli su: Ante Modrušan, profesor, narodnjak; Joakim Rakovac, seljak, KPH; Silvo Milenić, radnik, KPH; Anton Cerovac, činovnik, KPH; Dina Zlatić, namještenik, AFŽ; Berto Črnja, student, USAOH; Ferdo Šenk, svećenik, narodnjak; Nini Kordić, trgovac, izvan stranaka; Nino Franchi, Talijanska unija; Ante Drndić, profesor, KPH; Ivan Motika, sudac, KPH; Miro Gradišnik, narodnjak i još dvojica narodnjaka čija imena nisu objavljena.²⁰³ Do kraja rata diljem Istre osnovano je više seoskih, kotarskih i općinskih odbora JNOF-a, najčešće s narodnjacima na poziciji predsjednika i članovima KPH na poziciji tajnika.²⁰⁴

²⁰⁰ Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943. - 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001., 43.

²⁰¹ Buršić, *Od ropstva do slobode*, 141.

²⁰² Mikolić, Mario, „NOP Istre (Jesen 1943 - Jesen 1944. godine)“, *Pazinski memorijal knjiga 6.*, ur. Petar Strčić, Katedra čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1977., 121.

²⁰³ Isto, 122-123.

²⁰⁴ Sobolevski, Mihael, „Prilog o organizacionom razvitku JNOF-a u Istri 1944-1945. godine“, *Pazinski memorijal knjiga 13.*, ur. Galiano Labinjan, Katedra čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1984., 397-402.; "Izabran je odbor JNOF-a za okruge Pazin i Rijeka", *Glas Istre*, 8. rujan 1944.; "Konferencije JNOF-e za kotareve Tinjan i Buje", *Glas Istre*, 14. siječanj 1945.; "Konferencija JNOF-a za Čepić", *Glas Istre*, 22. veljače 1945.; "Domaće vijesti", *Hrvatski list*, 24. listopada 1944.; "Formiran je odbor NOF-a za kotar Žminj", *Hrvatski list*, 30. listopada 1944.; "Izabran je izvršni odbor Narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske za okrug Pulu", *Vijesti*, 17. rujan 1944.; "Formiran je kotarski odbor NOF-a za Prodol", *Vijesti*, 30. rujan 1944.

5.2 Istarski narodnjaci u NOP-u

Pod pojmom "narodnjaci" podrazumijevaju se istarski hrvatski nacionalisti koji su se na razne načine borili protiv talijanizacije i njegovali tekovine narodnog preporoda i nacionalnu svijest među istarskim Hrvatima. Najčešće su to bili ugledni seljaci liberalne ili klerikalne političke orijentacije.²⁰⁵ Neki od starijih uglednih narodnjaka, poput Mate Vlašića, bili su i sami sudionici hrvatskog narodnog preporoda u Istri na početku 20. stoljeća.²⁰⁶ Štoviše, narodnjaci poput Vazmoslava Zenzerovića i Antuna Vivode prijateljevali su s Matkom Laginjom i drugim preporodnim vođama.²⁰⁷

Susreti između komunista i narodnjaka obično su se odvijali na sajmovima, u crkvi i sličnim prigodama. Komunisti prilikom prvih susreta nisu spominjali nikakve revolucionarne ciljeve koji su se vezali za komunizam već isključivo one nacionalne, antifašističke i demokratske. Većina narodnjaka je gajila nepovjerenje prema komunistima i komunizmu kao ideologiji zbog svojih negativnih iskustva s članovima Komunističke partije Italije koji su zagovarajući internacionalizam umanjivali značaj borbe Hrvata za svoja nacionalna prava te pokazivali indiferentnost prema tom pitanju ili u nekim slučajevima čak šovinizam.²⁰⁸ Neki su narodnjaci na početku bili sumnjičavi prema samoj ideji da se u NOP uključe i Talijani antifašisti. Primjer toga je učiteljica Marija Kopitar iz Sv. Petra u Šumi koja je tijekom sastanka s Ljubom Drndićem zagovarala da se u NOP uključe isključivo Hrvati te je bila skeptična prema ideji o suradnji s talijanskim antifašistima.²⁰⁹

Drugi razlog koji je izazivao distanciranost narodnjaka prema komunistima jesu stavovi o svećenstvu. Članovi KPI najčešće su se negativno izražavali o svećenstvu, dok su narodnjaci s hrvatskim i slovenskim svećenicima održavali kontakte i suradnju. Narodnjaci su tijekom susreta s komunistima često isticali potrebu uključivanja svećenstva u NOP.²¹⁰

²⁰⁵ Dukovski, *Rat i mir*, 46.

²⁰⁶ Vidi: Šonje, Ante, „Mate Vlašić“, *Zbornik poreštine knjiga 1.*, ur. Josip Miličević, Ogranak Matice hrvatske Poreč i Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 1971., 425-428.

²⁰⁷ Vidi: Cerovac, Danilo, *Prvoborci Istre - organizatori narodnog ustanka u Istri 1941.*, Weboffset Buzet, Buzet, 2009., 303-310.; Cerovac, Danilo, *Prvoborci Buzeštine 1941. - 1945.*, Weboffset Buzet, Buzet, 2018., 89-99.

²⁰⁸ Dukovski, *Rat i mir*, 47.

²⁰⁹ Drndić, Ljubo, *Oružje i sloboda Istre 1941-1943*, Glas Istre, Pula, 1978., 73.

²¹⁰ Dukovski, *Rat i mir*, 47-48.

Iako je većina narodnjaka gajila nepovjerenje prema komunizmu a pogotovo prema KPI, postoje i slučajevi da su neki narodnjaci poput Tomaža Cerovca²¹¹ iz Velog Mluna kod Buzeta i Srečka Česića²¹² iz Savičente postali članovi KPI. Dio narodnjaka poput Josipa Pajce²¹³ i Ivana Cerovca²¹⁴ su služeći u austro-ugarskoj vojsci na ruskom frontu došli u doticaj s idejama Oktobarske revolucije i gajili simpatije prema tim idejama, dok je Josip Kramar²¹⁵ na ruskom frontu dezertirao iz austro-ugarske vojske i pridružio se boljševicima. Vjekoslav Ladavac, član organizacije Borba, također je u razgovoru s Ljubom Drndićem rekao kako su mu socijalističke ideje bliske, ali da bi komunisti trebali posvetiti više pažnje nacionalnom pitanju.²¹⁶

Faktor koji je u konačnici presudio opredjeljenju narodnjaka za NOP bio je upravo nacionalni program NOP-a koji je kao svoje ciljeve sadržavao borbu protiv fašizma i priključenje Istre Hrvatskoj.²¹⁷ Povjesničar Darko Dukovski navodi kako su narodnjaci u programu KPH pronašli sredstvo za ostvarenje ideala za koje su se borili te je komunizam koji je propagirala KPH za njih predstavljao “nacionalno-hrvatski komunizam” nasuprot “anacionalno-talijanskog” s kojim su se do tada susretali.²¹⁸ Poistovjećivanje narodnjačkih ideja s programom jugoslavenskih komunista u svojim memoarima navodi i aktivist SKOJ-a Ivan Zenzerović:

“Anton Zenzerović-Tonin mi je podijelio nekoliko omotaka štampe Osvobodilne fronte Slovenije. Tu štampu sam davao na čitanje Ivanu Zenzeroviću, povratniku iz Argentine, Pavi Batelu, rudarskom radniku iz Bateli, a posebno smo je zajednički čitali s Vazmoslavom Brgićem, zvani Brgelin, starim narodnjakom iz Manjadvorci. Čitali smo to u ‚trombinu‘ podvodnjaku na cesti, gdje sam ja radio i to pretežno kada je padala kiša. Brgić, koji je bio mnogo stariji od mene, uvjeravao me je da ćemo sigurno pobijediti, da će

²¹¹ Cerovac, *Prvoborci Buzeštine*, 307-310.

²¹² Ugledni narodnjak iz Savičente. Prije rata član društva Edinost, član KPI od 1930. Za vrijeme rata predsjednik JNOF-a za okrug Pula. Ljubo Drndić ga u svojoj knjizi naziva “narodnjak-komunist“ Vidi: Drndić, 130., 215.; Buršić, 72., 231.

²¹³ "Josip Pajca" u: *Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943-1968.*, ur. Ferdo Čulinović; Vjekoslav Bratulić; Vinko Antić, Sjeverojadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rijeka, 1968., 369.

²¹⁴ Cerovac, *Prvoborci Buzeštine*, 162-163.

²¹⁵ Drndić, 31.

²¹⁶ Isto, 65.

²¹⁷ Dukovski, *Rat i mir*, 49.

²¹⁸ Dukovski, Darko, „Fenomenologija fašizma i antifašizma u Istri“, *Pazinski memorijal: Beram u prošlosti*, ur. Galiano Labinjan, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin, 2003., 100.

tu biti Hrvatska, da ćemo slobodno govoriti materinskim jezikom, da će fašizam propasti itd.”²¹⁹

Slične dojmove opisao je i Joakim Rakovac nakon susreta s Antom Drndićem-Stipom kod Rapavelske lokve 28. siječnja 1943.:

“Ta večer izgledala mi je najznačajnija i najodlučnija u mom životu. Osjećao sam da se zbiva nešto novo, da se ruše žičane granice na Rječini... Istra će biti dio Jugoslavije - rekao sam Đovaninu kad smo već izašli - i to baš onakve Jugoslavije kakvu smo zamišljali.”²²⁰

Narodnjacima je osim nacionalnog programa bio prihvatljiv i socio-ekonomski program KPH s obzirom na to da je nudio rušenje talijanske gospodarske dominacije nad hrvatskim seljaštvom.²²¹ Neki su narodnjaci, poput Joakima Rakovca i Jože Šurana, u konačnici u potpunosti prihvatili program i ideologiju KPH.²²²

Kao što su narodnjaci u programu hrvatskih komunista prepoznali ostvarenje svojih ideala, tako su i vođe NOP-a u Istri inkorporirali nasljeđe narodnjaštva u svoju ideologiju. Dušan Diminić²²³ i Anton Cerovac-Tončić²²⁴ tijekom svoje mladosti bili su pripadnici raznih nacionalističkih organizacija prije nego što su postali komunisti, dok su Zvane i Berto Črnja²²⁵, Ljubo i Ante Drndić²²⁶ te drugi organizatori NOP-a na području Istre potjecali iz obitelji s narodnjačkom pozadinom te bili pripadnici emigrantske organizacije Istra.²²⁷ Dušan Diminić tako u svojim memoarima navodi:

“Mi smo željeli Istru pripojiti Jugoslaviji, to su bili ciljevi i snovi naših starijih narodnjaka, a smatrali smo da i kao komunisti na to imamo pravo na osnovi načela prava naroda na samoopredjeljenje i odcjepljenje..”²²⁸

Slično sjećanje navodi Ivan Grbin, pripadnik omladinskog pokreta na području Ližnjana, tijekom sastanka s Antonom Maušom-Mirkom:

²¹⁹ Zenzerović, Ivan, „Djelovanje Kotarskog komiteta SKOJ-a za Pulu“, *Revolucionarni omladinski pokret u južnoj Istri (1918-1945)*, ur. Davor Mandić, Muzej narodne revolucije Istre, Pula, 1988., 67.

²²⁰ Drndić, 159.

²²¹ Dukovski, *Rat i mir*, 49.

²²² Rakovac, Milan, *Sinovi Istre*, Društvo hrvatskih književnika - Istarski ogranak, Pula, 2009., 273.

²²³ Vidi: Diminić, Dušan, *Sjećanja: Život za ideju*, Adamić, Rijeka, 2005., 13-20.

²²⁴ Vidi: Čargonja, Alojz, „Politička djelatnost Antona Cerovca Tonića u emigraciji i dolazak na Bužeštinu“, u: *Antifašizam na Bužeštini: Narodnooslobodilački pokret 1941. - 1945.*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent d.o.o., Račice, 2003., 47-49. ; Cerovac, Danilo, *Antun Cerovac - Tončić: prvoborac Istre i ostale Hrvatske*, Weboffset, Buzet, 2015., 101-110.

²²⁵ Vidi: Črnja, Zvane, *Život u žrvnju: Politička autobiografija*, Zavičajna naknada "Žakan Juri", Pula, 1997., 13-24.

²²⁶ Vidi: Drndić, 82-83.

²²⁷ Vidi: Tumpić, Dušan, *Istarska emigracija: svjedočanstva*, Alinea, Zagreb, 1991.

²²⁸ Diminić, *Sjećanja*, 140.

“Sjećam se i njegovih riječi kada je govorio, da su naši stariji propustili priliku za ujedinjenje Istre Jugoslaviji, da je sada red na našoj generaciji da to konačno ostvarimo.”²²⁹

U propagandi NOP-a se također nastojalo povući paralelu između narodnjaštva, istarskih preporoditelja i NOP-a. Politička djelatnost Jurja Dobrile, Matka Laginje, Vjekoslava Spinčića i ostalih preporoditelja u člancima je pozitivno isticana kao temelj i uzor nacionalnog programa istarskog NOP-a te je naglašavano kako se NOP bori za iste ideale.²³⁰ Tako se, primjerice, u uvodniku 44. broja *Hrvatskog lista* navodi: “nad ovim našim svetim djelom neka bdiju duhovi Dobrile, Laginje i Trinajstića. Njihov san ostvaruje naše pokoljenje”.²³¹ U članku propodjela Oblasnog JNOF-a za Istru u kojem se opisuje Laginjina djelatnost također se navodi kako bi Laginja, Spinčić, braća Trinajstić i Mandić da su živi “bili na strani svog naroda, na strani Narodno-oslobodilačkog pokreta” te da “za ono što mi danas postižemo i što ćemo uskoro pobjedonosno završiti, moramo biti zahvalni i našim velikanima: Laginji, Spinčiću, Mandiću, braći Trinajstić, velikom biskupu Dobrili i ostalima. Mi smo nastavili njihovo započeto djelo.”²³²

Nedugo nakon kapitulacije Italije, 25. i 26. rujna održana je plenarna sjednica Privremenog pokrajinskog NOO-a za Istru. Na sjednici je sudjelovalo oko 150 predstavnika iz redova narodnjaka, KPH, svećenstva i NOV.²³³ Jakovu Blaževiću, delegatu ZAVNOH-a i CK KPH koji je u to vrijeme boravio u Istri, problematično je bilo to što KPH u Istri nije ostvarila dovoljnu rukovodeću ulogu u NOP-u već su se na pozicijama u lokalnim vlastima većinom nalazili narodnjaci.²³⁴ Prema Blaževiću, stavljanje u prvi plan ciljeva nacionalne emancipacije i pripojenja matici zemlji od strane istarskog rukovodstva bilo je pogrešno te je pokret trebao poprimiti i socijalistička obilježja tj. “korigirati jednostrani pristup Istri” i “nacionalnu romantiku povezati s klasnom suštinom”:

²²⁹ Grbin, Ivan, „Sjećanje na početak razvoja NOP-a u Ližnjaju“, *Revolucionarni omladinski pokret u južnoj Istri (1918-1945)*, ur. Davor Mandić, Muzej narodne revolucije Istre, Pula, 1988., 59.

²³⁰ "Nove snage za Novu Jugoslaviju", *Glas Istre*, 20. kolovoz 1944.; "Istarski list »Naša sloga«", *Glas Istre*, 22. veljače 1945.; "15. godišnjica smrti dr. Matka Laginje", *Glas Istre*, 24. ožujak 1945.; "Nas Istrane je..", *Hrvatski List*, 15. siječanj 1945.

²³¹ "Živimo u danima..", *Hrvatski List*, 30. listopad 1945.

²³² "Da su živi - kojoj bi se strani priklonili?", *Propodjel Oblasnog JNOF-a za Istru*, kolovoz 1944. U: Buršić, Herman, *Istarska partizanska štampa - Treća knjiga*, Čakavski sabor, Pula, 1983., 93-102.

²³³ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 202.

²³⁴ Buršić, *Od ropstva do slobode*, 171.

“[...] jer ispod te nacionalne romantike koju su stvarali pjesnici, narodnjački pokreti, napredni svećenici itd., postojale su i ogromne snage radnog naroda, radnika i seljaka koje su i tu nacionalnu romantiku mogle do kraja shvatiti samo putem programa borbe i za novi klasni poredak, za socijalističko društvo. I upravo inzistiranje i na programu socijalne revolucije i stvaranje novog društvenog socijalističkog poretka, a ne samo razvijanje nacionalnih emocija o sjedinjenju s maticom zemljom, moglo je dići na ustanak istarsku seljačku sirotinju, kolone, mlade ljude, radnike bez obzira na nacionalnost.”²³⁵

S Blaževićevom intervencijom koincidira i sukob između člana OK KPH za Hrvatsko primorje i partijskog rukovodstva za Istru Silve Milenića-Lovra i sekretara partijskog rukovodstva za Istru Josipa Matasa, s jedne strane te braće Drndić, Antona Cerovca-Tončića i Ivana Motike s druge strane nekoliko mjeseci ranije. Matas je u svojim izvješćima kritizirao rad Cerovca, Motike, braće Drndić i drugih te ih nazivao “kojekakvim elementima”. Najveći problem predstavljala mu je činjenica što oni tada još nisu bili članovi Partije te zbog toga “nisu odgovorni, nemaju izgradnje i nemaju inicijative”.²³⁶ Na braću Drndić je u međuvremenu pala sumnja da su agenti britanske obavještajne službe te im je u jednom trenutku čak prijetila likvidacija. Te su tenzije u konačnici splasnule te je s njih skinuta sumnja. Ovi događaji upućuju na sukob između tvrdolinijske i narodnofrontovske struje unutar istarskog NOP-a, sukob koji će se nastaviti do kraja rata.²³⁷

Kada su tijekom ljeta 1944. osnovani odbori JNOF-a po Istri u njihov su sastav ušli i narodnjaci. Konfiguracija sastava odbora bila je takva da se u većini slučajeva na poziciji predsjednika odbora nalazio ugledni narodnjak iz mjesta u kojem se osnivao odbor.²³⁸ Unatoč činjenici da su narodnjaci uvelike pridonijeli širenju i popularizaciji NOP-a u Istri te su gotovo u potpunosti sudjelovali i bili integrirani u strukture NOP-a, dio članova KPH odnosio se prema njima neprijateljski. Radilo se o tvrdolinijskim komunistima koji su narodnjake smatrali klasno nepodobnim elementima, naročito one imućnije koje su ti isti komunisti prozivali kulacima.²³⁹ Takva su stajališta naročito zastupali članovi i instruktori KPH koji su u Istru stizali iz Hrvatskog primorja i drugih krajeva Hrvatske te nisu poznavali prilike u Istri.²⁴⁰ Ta su

²³⁵ Blažević, Jakov, *Tražio sam crvenu nit*, Zagreb izdavačko i propagandno poduzeće, Zagreb, 1976., 95.

²³⁶ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 62.

²³⁷ Isto, 74-75.

²³⁸ Vidi bilješke 194. i 195.

²³⁹ Dukovski, *Rat i mir*, 51.; Diminić, 182-183.

²⁴⁰ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 274.

pitanja izazivala žustre rasprave i sukobe između narodnofrontovske i tvrdolinijske struje unutar Oblasnog komiteta KPH za Istru.²⁴¹ Dušan Diminić navodi kako su takve stavove naročito zastupali ljudi iz kruga Silve Milenića-Lovre.²⁴²

Krajem 1944. dolazi do krize između narodnjaka i komunista čiji je glavni uzročnik bila povezanost narodnjaka s Božom Milanovićem i Istarskim odborom u Trstu. Iako su Milanović i Istarski odbor simpatizirali nacionalni program NOP-a, njihova glavna orijentacija bila je obnova Kraljevine Jugoslavije s revidiranom jugoslavensko-talijanskom granicom.²⁴³ Milanović je u tom periodu od strane NOP-a optužen za suradnju s Nijemcima jer je krajem 1943. izdao zidni kalendar za 1944. godinu uz dozvolu njemačkog zapovjednika u Trstu.²⁴⁴ Veze narodnjaka s Milanovićem i Istarskim odborom ubrzo su otkrili i organi OZNA-e u Istri, koji su samoinicijativno poduzeli niz represivnih poteza prema osumnjičenim narodnjacima koji su u pojedinim slučajevima rezultirali i smaknućima.²⁴⁵ Na udaru su se našli i ugledni narodnjaci Ivan Kolić²⁴⁶ i Srećko Česić²⁴⁷, dok se za Matu Peteha²⁴⁸ povezanost s Milanovićem i širenje njegova kalendara pokazala fatalnom. Ipak, do potpunog razilaženja između te dvije grupe nije došlo te obje ostaju u jedinstvenom bloku, iako s većom distancom i nepovjerenjem.²⁴⁹

Pojedini autori, najčešće oni povezani s katoličkom crkvom u Istri, zastupaju tezu kako su te likvidacije narodnjaka bile planirane i odobrene od rukovodstva istarskog NOP-a zbog kršćanske orijentacije mnogih narodnjaka, neslaganja s komunističkom ideologijom te njihova utjecaja među narodom koji je mogao

²⁴¹ Dukovski, *Rat i mir*, 51.

²⁴² Diminić, 136.

²⁴³ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 409.

²⁴⁴ Trogrlić, Stipan, *Mons. Božo Milanović - istarski svećenik (1890. – 1980.)*, Kršćanska sadašnjost i Državni arhiv u Pazinu, Zagreb-Pazin, 2011., 112.

²⁴⁵ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 409.

²⁴⁶ Prije rata član društva Edinost i tajne organizacije Borba. Za vrijeme rata sudionik zasjedanja Istarskog sabora, vođa ustanka na Barbanštini, pročelnik gospodarskog odjela u Okružnom NOO-u za Pulu te član Izvršnog odbora JNOF-a za okrug Pulu. Vidi: Buršić, *Od ropstva do slobode*, 517-518. Našao se na udaru zbog širenja kalendara koji je tiskao Božo Milanović te je kalendare koje je rasprodao morao prikupiti nazad. O tome vidi: Grah, Ivan, *Istarska Crkva u ratnom vihoru 1943-1945.*, IKD Juraj Dobrila, Pazin, 1998., 128.

²⁴⁷ Optužen za neprijateljsku djelatnost te je morao pobjeći kako bi izbjegao likvidaciju. Vidi: Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 274.

²⁴⁸ Član okružnog odbora JNOF-a za okrug Pula. U njegovoj je kući održan sastanak sa Zvanom Črnjom već u kolovozu 1941. O Petehu i njegovoj djelatnosti unutar NOP-a kasnije su afirmativno pisali Zvane Črnja i Ivan Motika. Vidi: Črnja, Zvane, *Obećana zemlja*, IRO Otokar Keršovani, Opatija, 1988., 53-60.; Motika, Ivan „Sjećanje na NOP u Istri 1941-1943.“, *Pazinski memorijal knjiga 2.*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora, Pazin, 1971., 74-76. Optužen za širenje četničke propagande jer je širio Milanovićev tisak te je u travnju 1945. likvidiran bez suđenja i bez da je o tome prethodno obaviješten OK KPH za Istru. O tome vidi: Diminić, 168.; Giron, *Zapadna Hrvatska*, 409.

²⁴⁹ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 409.

predstavljati prepreku preuzimanju vlasti od strane komunista.²⁵⁰ Pod te likvidacije neki svrstavaju i smrt Joakima Rakovca koji je u jednoj verziji ubijen od partizana po nalogu KP zbog njegove predratne suradnje sa svećenicima, protivljenju likvidacijama bez suda za vrijeme rujanskih događaja, katoličke orijentacije te same činjenice što je bio ugledan narodnjak.²⁵¹ Iako je činjenica da je unutar rukovodstva istarskog NOP-a postojala tvrdolinijska struja čiji je odnos prema narodnjacima bio neprijateljski, smatram da se o planiranim ubojstvima i uklanjanju narodnjaka ne može govoriti u razdoblju za vrijeme rata, već se takvi slučajevi mogu pripisati samovolji pojedinaca i starim svađama između pojedinca na selu koji su svoj novostečeni autoritet u partizanskom pokretu u okolnostima rata i bezakonja iskoristili za rješavanje tih sporova pod krinkom borbe protiv “narodnih neprijatelja”, sve to potpomognuto ratnom paranojom gdje se svaka glasina o neprijateljskoj djelatnosti prihvaćala zdravo za gotovo. Zvane Črnja navodi jedan takav primjer za vrijeme njegova djelovanja u Istri:

“Dogodilo se, međutim, da je neki seljak iz Štokovci, koji se nalazio u grupi osuđenih, uspio pobjeći, ali nije pobjegao Nijemcima, nego se mjesecima negdje skrivao i od Nijemaca i od partizana. Kad mu je i to dozlogrdilo, obratio se Okružnom narodnooslobodilačkom odboru zahtijevajući da mu se točno kaže što narodna vlast ima protiv njega i zašto ga goni. Provedena je istraga i utvrđeno je da nema nikakvih stvarnih dokaza o njegovoj krivnji. Bojim se da je u onoj teškoj situaciji učinjeno više grešaka te vrste. Logično je bilo da se stare zavade među pojedincima i stare mržnje među obiteljima ponegdje pretvore u optužbe za suradnju s okupatorom.”²⁵²

Još jedan faktor koji je zasigurno pridonio takvim devijacijama jest nedovoljan nadzor nad OZNA-om i posljedično njezina samovolja u represivnom djelovanju. Dušan Diminić u svojim memoarima navodi kako je s OZNA-om kontakte održavao samo sekretar komiteta, zbog čega komitet nije bio u prilici pratiti i usmjeravati njen rad. Prema Diminiću upravo je taj faktor pridonio njezinom nekontroliranom

²⁵⁰ Usp. Grah, Ivan, *Udarit ću pastira: sudbina nekih crkvenih djelatnika od 1940. do 1990. na području današnje Porečke i Pulske biskupije*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 2009.; Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilježbe i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996.; Jakovljević, Ilija, „Mučenici i žrtve u Porečkoj i Pulskoj biskupiji“, Porečka i Pulska biskupija, <http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/novosti/987-mucenici-i-zrtve-u-poreckoj-i-pulskoj-biskupiji.html>, 03.06.2022.; Buršić, Robert, „Dan borca, praznik koji se više ne slavi: MATE SINČIĆ, NARODNJAK I ANTIFASIST IZ ŠKROPETI“, Glas Istre, <https://www.glasistre.hr/istra/dan-borca-praznik-koji-se-vise-ne-slavi-mate-sincic-narodnjak-i-antifasist-iz-skropeti-731744>, 04.07.2021

²⁵¹ „Sudbine istarskih narodnjaka – Joakim Rakovac, likvidirali ga njegovi!“, iVijesti.hr, <https://ivijesti.hr/sudbine-istarskih-narodnjaka-joakim-rakovac-likvidirali-ga-njegovi/>, 13.11.2021.

²⁵² Črnja, *Obećana zemlja*, 141.

djelovanju i represiji prema stanovništvu te pokušajima da se ta organizacija postavi iznad partijske organizacije, što Diminić naziva "klicom svih nepravilnosti".²⁵³

Tezu da su Rakovca likvidirali partizani zbog toga što je bio narodnjak također smatram neutemeljenom iz više razloga. Ne postoje nikakvi poznati zapisi o mogućim nesuglasicama između Rakovca i ostatka rukovodstva koje su ga mogle kod komunista dovesti u kategoriju "neprijateljskog elementa" i kao takvog dovesti ga u položaj da ga komunisti smatraju prijetnjom. Rakovac je ubrzo nakon prvog sastanka s Antom Drndićem postao član KPH te je prema riječima Dine Zlatić za razliku od mnogih narodnjaka uvelike prihvatio platformu KPH i "znao preskočiti onaj mali zid od nacionalnog do klasnog koji mnogi naši poštteni narodnjaci nisu mogli".²⁵⁴ Još jedan primjer toga je i njegov odnos sa svećenstvom. Unatoč tome što je prijateljevao s mnogim istarskim svećenicima te bio zadužen za održavanje veze između njih i NOP-a, podržao je napade na Božu Milanovića u propagandi NOP-a te je tijekom susreta s Miroslavom Bulešićem, na njegovu žalbu da se Milanovića preoštro napada, odgovorio "mislio ili ne mislio zlo, njegov od Nijemaca odobreni kalendar podupirao je njemačku licemjernu politiku mira, štetnu po NOP i narod uopće te smo ga zato s punim pravom napali".²⁵⁵ Isto tako iako je neke pojedince spasio od likvidacije i zagovarao pravedno suđenje, ni on se u potpunosti nije distancirao od tih likvidacija. U članku "Stigla ih je pravedna kazna" zagovarao je "svetu osvetu" i "pravednu narodnu kaznu" te je zaključio "danas, kada potpomognuti od švapskih razbojnika opet bi našom Istri htjeli haračiti fašistički krvnici, neka dobro zapamte, da će i oni doskora biti krvavo kažnjeni za svoja zlodjela. Neke im primjer pravedno ubijenih bude krvava opomena".²⁵⁶ U konačnici, i sam argument da ga "suvremenici pamte sa šeširom na glavi" umjesto s "partizankom" koji bi trebao dokazati njegovu tobožnju ideološku distanciranost od KPH, pada u vodu s obzirom na to da postoje fotografije na kojima na glavi nosi upravo partizansku kapu sa zvijezdom petokrakom.²⁵⁷

²⁵³ Diminić, 188.

²⁵⁴ Rakovac, 273.

²⁵⁵ Buršić, Herman, „Razvoj narodne vlasti u južnoj Istri od 1944-1945.“, *Pazinski memorijal knjiga 6.*, ur. Petar Strčić, Katedra čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1977., 171-172.

²⁵⁶ Dukovski, Darko, „Istarske fojbe 1943.“, *Fojbe*, ur. Damir Agičić, Srednja Europa, Zagreb, 2020., 229.; „Stigla ih je pravedna kazna“, *Glas Istre*, 3. prosinca 1943.

²⁵⁷ Vidi: "Joakim Rakovac" u: *Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943-1968.*, 335.

5.3 Istarsko svećenstvo u NOP-u

Otpor fašizmu i njegovoj politici denacionalizacije pružali su i mnogi hrvatski i slovenski svećenici koji su služili na području Istre. Kao njegovatelji nacionalne svijesti, svećenici su bili progonjeni, zatvarani i izloženi nasilju.²⁵⁸ Krajem 1923. na popisu državnih neprijatelja nalazila su se 42 svećenika. Ta je brojka do 1927. porasla na 52.²⁵⁹

Kao osvjedočeni antifašisti svećenici su emigrantima povratnicima koji su bili aktivisti KPH predstavljali potencijalne partnere za organiziranje NOP-a i podizanje ustanka na području Istre. Prve kontakte sa svećenstvom ostvarili su emigranti povratnici Ive Cerovac, Antun - Antić Prodan i Milan Sirotić koji su se u svibnju 1941. povezali sa svećenikom Srećkom Štifanićem u Sovinjaku te Zvane Črnja na sastanku u kući narodnjaka Mate Peteha u Žminju u kolovozu 1941. na kojem je prisustvovao i svećenik Šime Milanović.²⁶⁰ Kasnije je te kontakte dodatno proširio Ljubo Drndić koji je za suradnju s NOP-om pridobio svećenika Zvonimira Brumnića te preko njega i Ivana Gala, Josipa Pavlišića, Leopolda Jurcu, Milivoja Barkovića, Ferdinanda Šenka, Viktora Heraka i druge.²⁶¹

Iako su po svojoj političkoj orijentaciji bili uvjereni antifašisti, istarski svećenici su istovremeno bili i antikomunisti te je njihov odnos prema NOP-u tijekom rata varirao od aktivnog sudjelovanja do negativnog stava. Odnos između svećenstva i NOP-a je u trenutcima znao prijeći u otvorene sukobe i napade. Unatoč tome, antifašizam i želja za pripojenjem Istre matici zemlji bili su dovoljno jak argument te se kontakti između svećenika i NOP-a se tijekom rata nisu prekidali.²⁶² Stav svećenika prema NOP-u najbolje prikazuje izjava koju je svećenik Ivan Galo dao Ljubi Drndiću kada mu je Drndić istaknuo da ideološke razlike i vjerska orijentacija ne smiju biti prepreke za suradnju unutar NOP-a: "I fažol kad se kuha zrna tuku jedno u drugo, ali se ipak zajedno skuhanju"²⁶³

²⁵⁸ Buršić, *Od ropstva do slobode*, 48. O antifašističkoj djelatnosti istarskog slavenskog svećenstva vidi: Grah, Ivan, „Istarsko svećenstvo i nacionalna borba“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest i Društvo "Egzodus istarskih Hrvata", Zagreb, 2001.; Stipan Trogrlić, *Katolička Crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.*, Državni arhiv u Pazinu – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Pazin, 2019.

²⁵⁹ Grah, „Istarsko svećenstvo i nacionalna borba“, 610.

²⁶⁰ Črnja, *Obećana zemlja*, 56-60.; Cerovac, *Prvoborci Istre*, 363-384.

²⁶¹ Dukovski, *Rat i mir*, 59.

²⁶² Isto

²⁶³ Drndić, 79.

Najbolji prikaz političke orijentacije istarskog svećenstva sadržan je u dokumentu "Smjernice (načela - program) istarskih Slavena" sa "sjednice hrvatskih svećenika u Istri":

"Društveno gospodarski novi rad ili obnova

1. Sva bogatstva, sredstva potrebna za ustanove društva, treba da budu u rukama društva ili države kao: rudokopi, novčane podruge, posujiljnice, tvornice itd. treba da iz ruku pojedinaca dođu u ruke naroda.
2. Rad mora biti općenita dužnost svakoga čovjeka. Svatko, koji je sposoban za rad, dužan je bilo koji posao koristan za narod, čovjeku pojedincu, za društvo. Država je dužna da priskrbi rad svakom pojedincu a opet ima pravo da uređuje radničku plaću prema zaslugama. Radnička plaća mora biti tako visoka, da svaki čovjek, radnik može živjeti pristojno, da može osnovati i hraniti svoju obitelj i priskrbjeti si nekakvo obiteljsko imanje prema staležu, sposobnosti i radu. Plaću razmjernu sa radom.
3. Obitelj jest izvor i temelj naroda. Skrb za obitelj i broj djece bit će mjera za razdiobu zemlje i stana, za davanje javnih i privatnih službi za olakšanje općih poreza.
4. Kapital treba da bude sluga, a ne gospodar naroda. Kapital i dobitak su skupno zajedničko dobro u korist svih državljana. Narodna i gospodarska važna poduzeća neka budu pod upravom države, ostala za narod korisna poduzeća neka država upravlja zajedno s gospodarom i predstavnicima radništva.
5. Zadruga su za poboljšanje narodnog gospodarstva.
6. Zemlja pripada onomu koji je obrađuje i na njoj živi. Zemljišta ne smiju postati vlasništvo onih koji nisu zemljoradnici. Posjedi i veleposjedi, koji nisu u rukama radnika, neka se razdijele među poljodjelce. Mora prestati kmetski proleterijat, tj. kolonije ili sočalije.

Narodno politička načela smjernice istarskih Slavena

1. Mi Istrani pripadamo grani velikog sveslavenskog naroda.
2. Oslobođenje od Talijana prvi je i jedini uvjet našeg blagostanja, sreće i svakog narodnog napretka u svakom pogledu.
3. Združenje u veliku moćnu državu južnih Slavena u svezi, društvu, saradnji -federaciji svih slavenskih naroda pod zaštitom slavenske Rusije zahtjev je i želja svih naših ljudi. To nam jamči opstanak u budućnosti.
4. Osuđujemo svaku suradnju s talijanskim elementom, koji je bio i jest najveći - jedini tlačitelj našeg malog slavenskog naroda u Istri tako da narodno političko oslobođenje od Talijana predstavlja i donosi riješenje svih ostalih vjerskih, prosvjetnih i gospodarskih

pitanja, budući da su samo Talijani kod nas kroz vijekove predstavljali kapitalistički sistem, izrabljivali, tlačili, gulili naš proleterski narod.

5. Mali posjed, obitelj, vjera, tri našem narodu najdraže svetine, koji su nas kroz 1.300 godina sačuvali i uzdržale, da se nismo utopili u moru naših neprijatelja.

6. Za narodne vođe priznajemo one, koji su rječju, perom i radom kroz 25 godina talijanskog tlačenja ostali uz narod, trpjeli s narodom i radili za njega, branitelji naših pravica na svakom polju (svećenici, učitelji, radnici itd.).

7. Ostajemo harni svim našim mučenicima, svim rodoljubima, koji stenju i čame po zatvorima ili u inostranstvu rade za našu slobodu.

8. Temelj narodnog rada sastoji se u glavnom cilju, da svaki član naroda može uživati 4 glavna prava, o kojima ovisi istinita sloboda - sloboda misli, rada, vjere i života.

9. Naša prava i naša narodna sloboda neće ugnjetavati ni ponižavati narode drugih jezika, već će ih poštovati, zajedno s njima surađivati za boljitak i sretniji napredak čovječanstva prema našoj poslovi: tuđe poštuju, a svojim se diči.

10. Neovisno od prilika Jugoslavije te stoga zabacujemo svako strančarstvo i sve nesloge, koje su na propast našeg slavenskog naroda."²⁶⁴

Od prvih kontakata emigranata povratnika sa svećenicima do perioda poslije kapitulacije Italije suradnja između svećenstva i NOP-a bila je dobra te sukobi i tenzije nisu bili prisutni. Svećenici su aktivno surađivali s NOP-om, te su neki od njih poput ližnjanskog svećenika Ivana Cicerana ušli u sastave seoskih NOO-a.²⁶⁵ U vrijeme kapitulacije Italije neki su svećenici aktivno sudjelovali u organiziranju ustanka i koordinirali razoružavanje talijanskih garnizona. Svećenik Kazimir Paić predvodio je seljane u razoružanju karabinjerske stanice u Višnjanu i zauzimanje samog mjesta. Kasnije je sudjelovao i u oslobađanju Poreča te je bio u partizanskoj delegaciji koja je pregovarala s talijanskim vlastima u Poreču.²⁶⁶ Slično su učinili Šime Milanović i Ivan Curović. Na sjednicama Privremenog pokrajinskog NOO-a 25. i 26. rujna 1943. sudjelovali su i svećenici Srećko Štifanić, Zvonimir Brumnić, Kazimir Paić i Josip Pavlišić. Srećko Štifanić je kasnije postao i član Izvršnog odbora pokrajinskog NOO-a u kojem mu je dodijeljena dužnost referenta za vjerska pitanja.²⁶⁷

²⁶⁴ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 262-263.

²⁶⁵ Buršić, Herman, „Ližnjan u borbi za slobodu i sjedinjenje s maticom zemljom“, *Prilozi o zavičaju svezak 4.*, ur. Josip Percan, Čakavski sabor - katedra Pula, Pula, 1986., 203.; Petešić, 88.

²⁶⁶ Grah, *Istarska crkva*, 87-88.

²⁶⁷ Giron, Antun, „Prilog proučavanju uloge svećenstva u NOP-u Istre“, *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju: zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890. – 1980.) sa simpozija održanog u Zagrebu i Pazinu 11. – 13. listopada 1990.*, ur. Ilija Jakovljević, Josip Turčinović d. o. o. - Porečka i Pulska biskupija, Pazin, 2010., 92-93.

Prvi znakovi nesuglasica između vodstva istarskog NOP-a i svećenstva javljaju se već tijekom listopada 1943. kada su obavještajne službe NOP-a izvijestile da dio svećenstva predvođen Zvonimirom Brumnićem promiče “vatikansku politiku” među stanovništvom. Početkom studenog iz sastava Pokrajinskog NOO-a za Istru izbačen je Srećko Štifanić, svećenik koji je samo nekoliko mjeseci prije opisan kao jedan od najlojalnijih NOP-u,²⁶⁸ jer se po ocjeni rukovodstva NOP-a pasivizirao. Zvonimir Brumnić je početkom prosinca zbog dijeljenja pomoći stanovnicima sela koja su bila popaljena bez suglasnosti NOO-a okarakteriziran kao “razbijač jedinstvene fronte”.²⁶⁹

Početkom 1944. te su se tenzije dodatno pojačale te se na udaru našao Božo Milanović koji je tad izašao iz internacije. Rukovodstvo NOP-a je Milanovića napalo zbog njegovog izdavanja zidnog kalendara uz suglasnost njemačkih okupacijskih vlasti te kontakata s predstavnicima NDH, Vatikana i izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije u Trstu.²⁷⁰ Milanović je nedugo nakon toga na te optužbe odgovorio putem pisma²⁷¹ u kojem je u nekoliko točaka negirao optužbe protiv sebe te se ponudio za suradnju. S obzirom na to da nije dobio nikakav odgovor, nastavio je sa svojom izdavačkom djelatnošću.²⁷² Napadi na njega nastavili su se sve do pred kraj rata. Radilo se manje-više o optužbama o kojima se Milanović već očitovao u svom pismu. Težište napada bilo je njegov rad na izdavanju kalendara i nastojanje oko otvaranja hrvatskih škola uz dozvolu njemačkih vlast te samostalno organiziranje prikupljanja pomoći za stradale.²⁷³ Osim napada na Milanovića provedena je i intenzivna kampanja protiv Brumnića koji će od strane NOP-a ponajviše biti napadan zbog protivljenja partizanskim napadima na njemačke kolone u blizini naselja koji su

²⁶⁸ Štifanića je Jakov Blažević u svom izvještaju okarakterizirao kao “čovjeka koji je provjeren, borben i odan borbi”, a Zvonko Babić-Žulje ga je svrstao u svećenike koji su odani NOP-u i nisu “slijepi poklonici vatikanske politike” Vidi: Vlahov, Dražen, „Izvještaji Jakova Blaževića, delegata ZAVNOH-a i CK KPH, iz Hrvatskog primorja i Istre u jesen 1943. godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 21, 1977., 57.; Giron, Anton, „Izvještaj Zvonka Babića-Žulje o prilikama u Istri krajem listopada 1943. godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 26, 1983., 163.

²⁶⁹ Giron, „Prilog proučavanju“, 95-96.

²⁷⁰ Isto, 96.

²⁷¹ Milanovićevo pismo vidi u: Diminić, 242-245.

²⁷² Trogrlić, *Božo Milanović*, 113-115.

²⁷³ Trogrlić, „Katolička crkva u Istri i istarska ratna zbivanja 1943.–1945. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45, 2013., 298.

rezultirali represalijama, kontaktu s tršćansko-koparskim biskupom i pregovorima s Nijemcima kako bi spriječio razaranja i likvidacije u selima.²⁷⁴

Osim Brumnića i Milanovića pod optužbama su se našli i drugi svećenici koji su bili simpatizeri i suradnici NOP-a poput Ivan Gala koji je optužen da govori o krvi i osveti kao posljedici djelovanja NOP-a, nepoštivanju slobode od strane boraca NOP-a i agitaciju u korist izbjegličke vlade kraljevine Jugoslavije,²⁷⁵ Milivoj Barković koji je optužen da je "govorio s oltara protiv naših drugarica i NOB-a da će kćerke ubijati svoje očeve"²⁷⁶, Leopold Jurc koji je optužen za promidžbu protiv NOP-a tijekom propovijedi,²⁷⁷ Josip Pavlišić za kojeg je izražena sumnja u neprijateljsku djelatnost,²⁷⁸ Ivan Ciceran koji je optužen da je tijekom propovijedi rekao da ne treba dati stoku partizanima,²⁷⁹ Ferdinand Šenk koji je optužen da je dijelio novčanu pomoć stanovništvu bez odobrenja NOO-a²⁸⁰ i drugi. Rukovodstvo NOP-a je tijekom sastanka Oblasnog NOO-a svećenstvo svrstalo u četiri grupe: 1. talijanski svećenici neprijateljski raspoloženi prema ciljevima NOP-a; 2. grupa hrvatskih svećenika na čelu sa Zvonimirom Brumnićem i Božom Milanovićem, također neprijateljski nastrojena u odnosu na NOP; 3. umjereni struja oprezna držanja (Antun Cukarić iz Savičente i drugi); 4. narodni svećenici – Srećko Štifanić, Ferdinand Šenk, Viktor Herak.²⁸¹

Unatoč napadima kontakti i suradnja između svećenstva i NOP-a nisu prekidani. Brumnić je, primjerice, i u vrijeme najžešćih napada održavao vezu s partizanima, nagovarao mladiće da odu u partizane, skrivao partizane u župnom dvoru, organizirao kurirsku službu te prikupljao hranu i odjeću.²⁸² Štoviše, Brumnić²⁸³ i drugi svećenici koji su se našli na udaru NOP-a kasnije su afirmativno ocjenjivali ulogu Tita i NOP-a.²⁸⁴ Početkom 1944. Oblasni NOO za Istru je tijekom

²⁷⁴ Sinković, Aldo, „Političko, kulturno i društveno djelovanje svećenika Zvonimira Brumnića“, *Svećenik Zvonimir Brumnić - Život za druge*, ur. Antun Brumnić, Redak, Split, 2019., 17.; Trogrlić, „Katolička crkva u Istri“, 290.

²⁷⁵ Trogrlić, „Katolička crkva u Istri“, 291.

²⁷⁶ Grah, *Istarska crkva*, 44.

²⁷⁷ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 270.

²⁷⁸ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 272.

²⁷⁹ "Reakcionari na djelu", *Hrvatski list*, 2. ožujak 1945.

²⁸⁰ Grah, *Istarska crkva*, 50.

²⁸¹ Trogrlić, „Katolička crkva u Istri“, 290.

²⁸² Brumnić, Antun, „Sjećanja na mog strica Zvonimira Brumnića“, *Svećenik Zvonimir Brumnić*, 65.

²⁸³ Vidi: Kraljević, Drago, „Moja sjećanja na velečasnog Zvonimira Brumnića“, *Svećenik Zvonimir Brumnić*, 42-43.

²⁸⁴ Josip Pavlišić, tada riječko-senjski nadbiskup, u Krašiću, rodnom mjestu Alojzija Stepinca, tijekom propovijedi na misi održanoj za Stepinca u veljači 1997. naglasio je: "Moramo zahvaliti bogu ali i mudrosti i odvažnosti Josipa Broza Tita, koji se odupro engleskom generalu Alexanderu i njegovim

reorganizacije razmišljao o stvaranju svećeničkog NOO-a, ali se ubrzo odustalo od tog nauma.²⁸⁵ Ipak, pri kraju 1944. u Oblasni odbor JNOF-a ušli su Ferdinand Šenk i Viktor Herak.²⁸⁶ Isto tako, uspostavljeni su kontakti s Brumnićem i Milanovićem koji su pristali javno podržati NOP, iako i dalje sa suzdržanošću da otvoreno pristupe.²⁸⁷ Čak je i Miroslav Bulešić, koji do tada nije surađivao s NOP-om i koji je često bio napadan od strane NOP-a, pristao na suradnju te je pristao biti vojni kapelan 43. istarske divizije.²⁸⁸

Prema Darku Dukovskom suradnja između svećenika i partizana najboljom se pokazala na nižim razinama. Primjera toga je slučaj kada su partizani uz pomoć svećenika Vladislava Premate u Sv. Martina kod Labina organizirali pjevanu misu na hrvatskom jeziku.²⁸⁹ Premate je kasnije izrazito pohvalno govorio o NOP-u²⁹⁰ te je održao govor na omladinskoj konferenciji gdje je i blagoslovio partizansku zastavu.²⁹¹ Na konferenciji AFŽ-a održanoj u šumi Gvozd kod Rašpora 23. srpnja 1944. svećenik Kuzma Jedretić također je blagoslovio partizansku zastavu Trećeg omladinskog bataljuna Olga Ban. *Glas Istre* je taj događaj opisao idućim riječima:

“[...] sa suzama radosnicama promatrali su prisutni ovaj dirljivi prizor, dok je stari svećenik molio toplu molitvu za nove uspjehe i ratnu sreću istarskih vojnika. On je zatim pozvao žene i sve prisutne da pomognu svoju vojsku osloboditeljicu, jer je to po pravdi i zakonu Boga i ljudi“.²⁹²

Tijekom NOB-a su sudjelovali i podupirali NOP: Josip Aničić, župnik u Lanišću; Antun Cukarić, upravitelj župe Savičenta, Leopold Jurc, upravitelj župe u Trvižu; Franjo Križmančić, upravitelj župe Brdo-Šušnjevića; Franc Vroljih, upravitelj župe Beram; Miro Zamlić, župnik u Kašteliru; Vladislav Premate, upravitelj župe sv. Martin kod Labina; Milivoj Barković, župnik u Kašćerji; Ivan Ciceran, župnik u Ližnjanu; Matija Fortuna, kapelan u Sv. Katarini kod Pićna; Ivan Galo, župnik u Kaldiru; Božo

nastojanjima da Istra ne pripadne Hrvatskoj” te “pa da vam nije bilo Josipa Broza danas bi se vi Hrvati skupa sa Talijanima naganjali po Rijeci koji kvart pripada Italiji, a koji Hrvatskoj, te da li je granica na Rječini ili negdje drugdje” Vidi: Sršen, Vedran, „Dva Josipa sačuvala Istru i Rijeku“, <https://www.tacno.net/novosti/dva-josipa-sacuvala-istru-i-rijeku/>, 04.02.2020.

²⁸⁵ Dukovski, *Rat i mir*, 59.

²⁸⁶ Giron, „Prilog proučavanju“, 101.

²⁸⁷ Isto, 101-102.

²⁸⁸ Mikolić, Mario, "Istarsko svećenstvo u narodnoj borbi za slobodu i nezavisnost", *Glas Istre*, 21. i 22. lipanj 1986.

²⁸⁹ Dukovski, *Rat i mir*, 60.

²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ Toncettich, Rodolfo, *Župnik u ratu: Sjećanja don Rodolfa Toncetticha 1943-1947.*, Župni ured Vodnjan, Vodnjan, 2007., 34.

²⁹² Buršić, *Od ropstva do slobode*, 271.

Jelovac; Ratimir Baletić, kapelan u Puli; Zvonimir Brumnić, svećenik u Tinjanu; Valentin Cukarić, upravitelj župe u Štinjanu; Ivan Curović, župnik u Čepiću; Šime Červar, župnik u Zrenju; Viktor Herak iz Krnice; Rudolf Herak, upravitelj župe u Sv. Lovreču; Kuzma Jedretić, župnik iz Vodica; Šime Milanović; Josip Pavlišić, župnik iz Gologorice; Aćim Pilat, župnik u Veprincu; Ferdinand Šenk iz Kršana; Srećko Štifanić, župnik iz Sovinjaka; Marco Zelco, svećenik u Kanfanaru i drugi.²⁹³

Uzroci tenzija i nepovjerljivosti koje su se pojavile tijekom rata između svećenstva i NOP-a, naročito od kraja 1944., su višestruki. U prvom planu bile su ideološki nepremostive razlike između katoličkog svećenstva i komunista. Iako su svećenici bili antifašisti, veći dio njih bio je i antikomunistički nastrojen. S obzirom na to da je NOP od kraja 1944. počeo poprimati i socijalistička obilježja te su tvrdolinijska strujanja počela nadjačavati ona narodnofrontovska, kod svećenstva je nestala prvotna pristupačnost i otvorenost prema NOP-u te dolazi do određenog distanciranja.²⁹⁴ Tome je zasigurno pridonijela i povezanost svećenstva s tršćansko-koparskim biskupom Antoniom Santinom i porečko-puljskim biskupom Raffaeleom Radossijem koji su bili izrazito antikomunistički nastrojeni i općenito kritični prema svakom aspektu NOP-a te su svojim svećenicima strogo zabranili suradnju s pokretom. Svećenici su često odbijali direktno uključenje u NOP pod izlikom da za to trebaju dozvolu biskupa.²⁹⁵ Neke su svećenike odbile partizanske likvidacije protivnika bez suda te njemačke represalije koje su se događale nakon oružanih sukoba između partizana i Nijemaca.²⁹⁶

Još jedan bitan faktor koji je bio izvor tenzija jest borba za utjecaj između crkve i svećenstva s jedne strane te NOP-a s druge strane.²⁹⁷ Primjer toga je Milanovićevo izdavanje kalendara i otvaranje hrvatskih škola uz dozvolu njemačkih vlasti te samostalno organiziranje prikupljanje pomoći za stradalnike. Antun Giron argumentira kako je Milanovićevo obraćanje njemačkim vlastima koje je rezultiralo tiskanjem hrvatskog kalendara koje je on smatrao uspješnim potezom rukovodstvu NOP-a predstavljalo djelatnost protiv NOP-a. Stajalište rukovodstva istarskog NOP-a bilo je da je Oblasni NOO legitimni organ vlasti, te bi stoga priznavanje njemačke okupacijske vlasti, naročito od strane Bože Milanovića koji je imao velik autoritet

²⁹³ Petešić, 88; Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra - II. Izdanje*, Alinea, Zagreb, 1995., 202-203.

²⁹⁴ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 274.

²⁹⁵ Dukovski, *Rat i mir*, 61-63.

²⁹⁶ Trogrlić, „Katolička crkva u Istri“, 295.

²⁹⁷ Dukovski, *Rat i mir*, 61.

među hrvatskim svećenstvom i narodnjacima, moglo dovesti u pitanje legitimnost NOP-a kao predvodnika ustanka i odvojiti istarske Hrvate od NOP-a.²⁹⁸

U konačnici, kao i u slučaju narodnjaka, tenzijama je pridonijela i samovolja radikalnih pojedinaca i pojedinih organa vlasti.²⁹⁹ S druge strane, iako su napadi u većini slučajeva bili neutemeljeni, od strane NOP-a je djelomično opravdano postojala i bojazan od izdaje. Primjer toga je vodnjanski svećenik Rodolfo Toncettich koji u svojim memoarima navodi situaciju u kojoj je vodnjanskom zapovjedniku karabinjera tijekom borbe između partizana i karabinjera savjetovao da pozove Nijemce da im pomognu u borbi protiv partizana.³⁰⁰ Ono što ovu situaciju čini zanimljivom jest činjenica da Toncettich u više navrata navodi kako je održavao dobre odnose s partizanima te navodi da mu je partizanski komandant u Balama dao propusnicu s kojom se mogao slobodno kretati po teritoriju pod kontrolom partizana.³⁰¹

²⁹⁸ Giron, „Prilog proučavanju“, 98.

²⁹⁹ Črnja, *Obećana zemlja*, 141.; Diminić, 188.

³⁰⁰ Toncettich, 29.

³⁰¹ Isto, 20-24. i 31.

5.4 Talijanski komunisti unutar NOP-a

Pokušaji ostvarivanja suradnje između KPI i KPJ u svrhu borbe protiv fašizma i rješavanja nacionalnog pitanja hrvatskog i slovenskog stanovništva Julijske krajine inicirani su od strane KPI još 1920-ih. U tim su se inicijativama naročito isticali članovi KPI slovenske i hrvatske nacionalnosti koji su naglašavali nužnost rješenja nacionalnog pitanja, često dolazeći u sukob s rukovodstvom KPI koji su ta nastojanja ocijenili kao "buržoasko-nacionalistička".³⁰²

Godine 1930. predstavnici KPI i KPJ sklopili su sporazum u kojem se obavezuju na zajedničku borbu protiv fašizma te je odlučeno da će ilegalne novine *Delo* u buduće izlaziti kao zajedničko glasilo KPI i KPJ.³⁰³ Centralni komiteti objavili su 1933. zajedničku izjavu o ciljevima i zadacima u borbi protiv fašizma i imperijalizma. U trećoj točki izjave navodi se da će podupirati i razvijati borbu svih potlačenih naroda i narodnih manjina u Jugoslaviji i Italiji za njihovo pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje. Godinu dana kasnije Komunističke partije Jugoslavije, Italije i Austrije izdaju zajedničku deklaraciju u kojoj je proklamirano zajedničko stanovište o ujedinjenju slavenskog naroda, uključujući pripadnike tog naroda koji se nalaze izvan granica Jugoslavije. Federacija KPI za Julijsku krajinu, KPI te predstavnici nacionalno-revolucionarnih pokreta Borba i TIGR također su 1936. sklopili sporazum u kojem se ističe podrška Hrvatima i Slovencima Julijske krajine u borbi za pravo na samoodređenje i odcjepljenje od Italije.³⁰⁴

Kada se u Istri sredinom 1941. počinju vraćati prvi emigranti aktivisti KPH, sekcije KPI u Istri slijedile su stranačku direktivu politike čekanja kako bi se izbjegle policijske racije i uništenja stranačkih ćelija koje su u tom trenutku već bile desetkovane i oslabljene zbog provala i mobilizacije članova u talijansku vojsku te su bile međusobno nepovezane.³⁰⁵ O proširenju djelatnosti KPJ na Istru i Slovensko primorje nije postojao prethodni jasan sporazum između KPI i KPJ. Zbog toga je u samom početku došlo do nesuglasica između predstavnika partija s obzirom na to da je KPI zastupala stajalište da je to područje u njenoj ingerenciji te stoga KPJ po

³⁰² O odnosu KPI prema nacionalnom pitanju tijekom 1920-ih vidi: Vlajčić, Gordana, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje 1919-1927*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1984., 236-250.

³⁰³ Bratulić, Vjekoslav, „Međunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri“, *Priklučenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943-1968.*, 30-31.

³⁰⁴ Buršić, *Od ropstva do slobode*, 83-84.

³⁰⁵ Dukovski, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista“, 419.

mišljenju rukovodstva KPI nije bila ovlaštena za djelatnost na tim područjima.³⁰⁶ Kako bi se te nesuglasice razriješile rukovodstva su o tome obavijestila Kominternu te je ona sredinom 1942. odobrila KPJ rad u Istri.³⁰⁷

Daljnji problemi koji su obilježili nesuglasice između hrvatskih i talijanskih komunista u Istri bio je odnos prema nacionalnom pitanju i odcjepljenju Istre od Italije. Hrvatski komunisti zastupali su otvoreno i beskompromisno ciljeve nacionalnog oslobođenja i pripojenja Istre Hrvatskoj kao preduvjet za suradnju, dok su talijanski komunisti nastupali s pozicija internacionalizma i u nekim slučajevima talijanskog nacionalizma te umanjivali značaj borbe za nacionalna prava. Primjer toga je Leilo Zustovich, utjecajni sekretar partijske organizacije KPI u Labinu. Osim što se protivio organiziranju oružanog ustanka i zastupao politiku čekanja, Zustovich je smatrao da "za komuniste nije bitna nacionalna pripadnost", stoga je borba za nacionalna prava koju su zastupali hrvatski komunisti po njemu predstavljala nacionalističku devijaciju. U sličnom tonu prosvjedovao je i protiv pisanja dvojezičnih parola i tiska, što je smatrao kao dokaz "nacionalističke politike" koja je "štetna i suprotna interesima klasne borbe".³⁰⁸ Sličan odnos talijanskih komunista prema nacionalnom pitanju opisuje i Franjo Debeuc koji je djelovao na području Pule, kojem su talijanski komunisti tijekom sastanka uputili primjedbe na partizansku uporabu nacionalnih simbola:

"U prvo vrijeme veoma žive diskusije, koja je uslijedila nakon mog izlaganja, diskutanti su mi se obraćali s mnogobrojnim pitanjima, kojima su otvoreno izražavali izvjesno nepovjerenje u ispravnost političke linije KPJ, odnosno u revolucionarnu iskrenost rukovodstva NOP-a. Jedan od glavnih razloga, koji je u njima pobudio onoliko nepovjerenja, bila je partizanska zastava u vidu hrvatske trobojnice sa crvenom petokrakom zvijezdom, umjesto crvene zastave sa srpom i čekićem, kako su oni očekivali i o kojoj su cijelo vrijeme fašističke diktature razmišljali i čekali na trenutak kad će pod njom krenuti u odlučujuću borbu za slobodu i socijalnu pravdu. Uz prigovor o upotrebi hrvatske trobojnice s petokrakom zvijezdom nadovezali su opet drugi diskutanti prigovor na upotrebu hrvatske himne »Lijepa naša domovina«, umjesto »Internacionale«, za himnu jugoslavenskih partizana."³⁰⁹

³⁰⁶ Mikolić, Mario, „Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije u odnosu na NOP u Istri“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7, 1975., 155-156.

³⁰⁷ Isto, 158.

³⁰⁸ Drndić, 173-174; Dukovski, *Rat i mir*, 54

³⁰⁹ Debeuc, Franjo, „Od revolucionarnog grada do slobodnog teritorija: Sjećanja iz ilegalnog rada u okupiranoj Puli i iz partizanskih bolnica“, *Nepokorena Istra: Sjećanja i dokumenti*, ur. Dušan Tumpić, Izdavačko poduzeće August Cesarec, Zagreb, 1975., 217-218.

Iako su od početka vodili računa i ulagali napore da se u NOP uključe i talijanski antifašisti, hrvatski su komunisti članovima KPI otvoreno isticali prihvaćanje cilja pripojenja Istre Hrvatskoj i nacionalno oslobođenje kao preduvjet za suradnju te nisu pristajali na ikakve kompromise po tom pitanju.³¹⁰ Stoga su do 1943. na suradnju pristali uglavnom članovi KPI hrvatske i slovenske nacionalnosti kojima je nacionalni program NOP-a bio blizak.³¹¹ NOP-u se također pridružio i dio mlađih talijanskih članova KPI.³¹²

Nesuglasice između hrvatskih i talijanskih komunista nastavile su se i nakon Kapitulacije Italije. Naime, kada su 13. rujna javno objavljene Pazinske odluke o pripojenju Istre matičnoj Hrvatskoj, reakcije kako talijanskih građanskih antifašista tako i KPI bile su negativne. Zapovjedniku Labina Aldu Negriju su ciljevi NOP-a bili potpuno nejasni i zbunjujući. On je NOP smatrao panslavističkim nacionalističkim pokretom te je, po svojim riječima, "htio napustiti svoju službu te otići u Italiju da se tamo bori za komunizam".³¹³ Rovinjski komunisti također su reagirali na sličan način. Iako su prihvatili njegovu platformu i kasnije ušli u NOP, bilo im je teško pomiriti se s time da Istra više neće biti dio Italije te da su oni svedeni na manjinu u Istri.³¹⁴ Na zasjedanju Privremenog pokrajinskog NOO-a 25. i 26. rujna nisu bili prisutni talijanski antifašisti, što se može pripisati njihovom protivljenju Pazinskim odlukama.³¹⁵

Talijanski komunisti protestirali su i zbog problema fojba. Mauro Sfecci, bliski suradnik Alda Negrija i rođak Dušana Diminića po majčinoj strani, navodi da su morali intervenirati kako, po njegovim riječima, "ne bi izgubili talijansko stanovništvo" i kako bi se iz zatvora oslobodili Talijani koji su optuženi da su bili fašisti i koji su trebali biti likvidirani.³¹⁶ Giuseppe Pino Budicin, vođa rovinjskog ogranka KPI koji je bio jedan od najlojalnijih talijanskih suradnika NOP-a i zagovaratelj "fratellanze" između Hrvata i Talijana, na prvom partijskom savjetovanju za Istru u Brgudcu 10. i 11. prosinca 1943. kritizirao je Pazinske odluke i fojbe. Budicin je Pazinske odluke ocijenio preuranjenima i pogrešnima, te je izrazio zabrinutost što je NOP, unatoč isticanju "bratstva" između hrvatskog i talijanskog življa, sve više poprimao nacionalistička obilježja. Budicin je javno prozvao vođe KPH na odgovornost zbog

³¹⁰ Diminić, 140.

³¹¹ Mikolić, Mario, „Istra 1943. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 5, 1973., 65.

³¹² Dukovski, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u“, 429.

³¹³ Isto, 428-429.

³¹⁴ Isto.

³¹⁵ Diminić, 143.

³¹⁶ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 124-125.

provale nacionalizma među hrvatskim stanovništvom i likvidacija bez suda. Prigovorio im je da se nisu držali obećanja o pravednim suđenjima, te da su likvidacije koje su se dogodile tijekom rujna dovele do uplašnosti talijanskog stanovništva i velike štete oslobodilačkom pokretu.³¹⁷ Budicin je kasnije maknut s dužnosti člana Pokrajinskog NOO-a za Istru radi prelaska na novu dužnost. Oleg Mandić ZAVNOH-u se požalio da nema ni jednog vijećnika koji bi predstavljao talijansku manjinu te se na Budicina koji je izabran za vijećnika na drugom zasjedanju ZAVNOH-a požalio da “ne predstavlja nikoga osim samog sebe” te da ima i “neka razilaženja s Oblasnim NOO-om”. Postoji mogućnost da je Budicin maknut s tih pozicija upravo zbog neslaganja s nacionalnim programom NOP-a.³¹⁸

Negativna reakcija došla je i od samog rukovodstva KPI. Sekretarijat KPI u svom je pismu od 5. siječnja 1944. kritizirao CK KPH riječima da Pazinske odluke bude “šovinističke tendencije u dvama narodima koji zajedno žive, otežava potrebnu međusobnu suradnju među njima i borbeno jedinstvo u borbi za istjerivanje njemačkih invazora i njegovog fašističkog saveznika”.³¹⁹ Stajalište KPI bilo je da se pitanje promjene granica ne pokreće do završetka rata.³²⁰ U konačnici, KPI je svoj stav prema izmjeni istočne talijanske granice potvrdila još 3. ožujka 1943. kada je Lyonu potpisala zajedničku izjavu predstavnika lijevih antifašističkih stranaka u kojoj je između ostalog naglašeno “poštivanje suverenosti i integriteta nacionalnog teritorija”, čime je njen stav po pitanju odcjepljenja Istre od Italije de facto poistovjećen sa stavom svih ostalih stranaka u Italiji.³²¹

S obzirom na to da je Sekretarijat KPI zastupao stajalište da organizacije KPI imaju pravo samostalno djelovati među talijanskim stanovništvom u Istri, ponudili su kompromisno rješenje:

- “1. Mjesta s većinskim hrvatskim stanovništvom bila bi pod kontrolom KPH, dok bi se za rad među talijanskom manjinom na tom području oformile posebne radne komisije koje bi radile po direktivama KPH i održavale vezu s lokalnim organizacijama KPI u vezi pitanjima koja bi talijanski karakter;
2. Suprotno od toga, mjesta s većinskim talijanskim stanovništvom bila bi pod kontrolom KPI te bi za rad s hrvatskom manjinom na tom području bile oformljene specijalne radne

³¹⁷ Pirjevec, Jože, „Fojbe: Koja Istina?“, *Fojbe*, 55.; Scotti, 199.; Mikolić, „Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije“, 164.

³¹⁸ Mikolić, *Istra 1941.-1947.*, 181.

³¹⁹ Mikolić, „Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije“, 164.

³²⁰ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 254.

³²¹ Mikolić, „Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije“, 166-167.

komisije za rad među Hrvatima kojima bi rukovala KPI, ali bi one održavale veze s KPH za sva pitanja hrvatskog karaktera;

3. KPI bi kod rukovodstva istarskog NOP-a imenovala svog predstavnika koji bi bio posrednik između KPI i KPH

4. Osnivanje kao talijanskih jedinica u sklopu NOVJ-a kako bi se potaknulo veće sudjelovanje Talijana u NOB-u te bratstvo između Talijana i Hrvata.³²²

Partijsko rukovodstvo KPH prihvatilo je prijedlog da se osnuje komisija koja će djelovati među talijanskim stanovništvom te su u nju ušli Enrico Grassi, Ermano Solieri-Marino, jedan skojevac Talijan, Vincenzo Gigante-Ugo i dva člana KPH koji dobro govore talijanski.³²³ Partijsko rukovodstvo prihvatilo je i prijedlog o osnivanju posebnih talijanskih partizanskih jedinica u sklopu NOVJ-a i pod zapovjedništvom Operativnoga štaba za Istru.³²⁴

Sredinom 1944. dolazi do značajnijeg pomaka u suradnji KPI i KPJ i masovnijeg ulaska Talijana u NOP. Tome je pridonio generalni sekretar KPI Palmiro Togliatti - Ercoli koji se suglasio da NOV i POJ zaposjednu Julijsku krajinu u svrhu sprječavanja zauzimanja tog teritorija od strane anglo-američkih snaga i uspostavljanja "reakcionarne talijanske uprave". Togliatti je talijanskim komunistima dao upute da aktivno sudjeluju u uspostavljanju narodne vlasti u svim krajevima koji su pod kontrolom NOP-a te da je potrebno "izvesti što širu mobilizaciju za talijansku partizansku vojsku, koja neka sačuva nacionalni značaj, ali neka postane sastavni dio NOV i POJ".³²⁵ Te iste godine osnovana je talijanska četa koja je kasnije prerasla u Talijanski bataljun Pino Budicin.³²⁶

Krajem lipnja 1944. dolazi i do ideje o osnivanju antifašističke udruge koja bi okupljala isključivo Talijane po uzoru na Srpski klub u ZAVNOH-u. Uloga Talijanske unije koja bi djelovala u sklopu JNOF-a bila je ta da okupi sve antifašistički nastrojene Talijane i kod njih popularizira ideju sjedinjenja Istre s Jugoslavijom. Talijanska unija za Istru i Rijeku osnovana je u Čamprovici blizu Labina 10. i 11. srpnja 1944. godine. Organizatori sastanka bili su Vladimir Švalba-Vid, član OK KPH za Istru, i Aldo

³²² Mikolić, „Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije“, 166.; Giron, *Zapadna Hrvatska*, 254.

³²³ Giron, *Zapadna Hrvatska*, 250-251.

³²⁴ Isto, 255-256.

³²⁵ Dukovski, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u“, 432.

³²⁶ Buršić, *Od ropstva do slobode*, 435-439. O bataljunu i njegovom ratnom putu vidi: Scotti Giacomo, Giuricin Luciano, *Crvena zvijezda na kapi nam sja*, Međuopćinski odbor SUBNOR-a Rijeka, Rijeka, 1979.

Rismondo, politički sekretar KPH za kotar Rovinj.³²⁷ U privremeni odbor Talijanske unije ušli su Domenico Segalla (radnik, Rovinj), Giovanni Duiz (bolničar, Rijeka), Berto Gorian (radnik, Buje), Giovanni Degobbis (profesor, Rovinj), Andrea Casassa (ekonomist, Milano), Giorgio Sestan (student, Pazin), Aldo Rismondo (radnik, Rovinj), Giusto Massarotto (radnik, Rovinj), Mauro Cvecić (student, Labin), Eros Sequi (profesor, Treviso), Giorgio Privileggio (radnik, Rovinj), Ferruccio Poiani (činovnik, Buje), Luciano Bernardi (učitelj, Rijeka), Nicola Pitacco (radnik, Labin) i drugi.³²⁸ Kao ciljevi Unije navedeni su:

- “1) Pojačati mobilizaciju Talijana Istre i Rijeke u Jugoslavensku armiju radi ubrzanja istjerivanja okupatora i radi obrane demokratskih tekovina borbe koje sačinjavaju jamstvo sretne budućnosti talijanske manjine.
- 2) Okupiti što veći broj Talijana u JNOF, radi što aktivnijeg učestvovanja u organima narodne vlasti i u izgradnji federalne države Hrvatske.
- 3) Učvrstiti bratstvo Talijana i Hrvata, bratstvo već ostvareno u zajedničkoj oružanoj borbi i krvlju A. Rismonda, člana Oblasnog NOO-a za Istru, G. Duiza, člana Mjesnog NOO-a Rijeka, B. Goriana, člana KNOO Buje, riječkih mučenika strijeljanih na groblju Kozale i svih drugih poginulih koji su dodali svoje ime herojskim imenima P. Budicin, A. Negri i A. Ferro.
- 4) Raskrinkati sve reakcionere i njihove planove, da bi tako Talijani Istre i Rijeke u demokratskoj i federalnoj Hrvatskoj postali most koji će povezivati Titovu Jugoslaviju i Italiju koja se bori za svoje demokratske slobode.
- 5) Očistiti talijansku kulturu od fašističkog otrova, kako bi ponovo procvala i dala svoj doprinos duhovnom životu nove Jugoslavije.”³²⁹

Glavne aktivnosti TUIR-a bile su uglavnom propagandističke naravi. Dužnosti Unije bile su novačenje talijanske manjine u NOP, tiskanje propagandnog materijala te sakupljanje materijala o sudjelovanju Talijana u NOP-u. Glavna zadaća Unije prema riječima njezina vodstva bila je “da Talijane privede u taj front i to kao nacionalno organiziranu cjelinu, ostvarivši tako dvostruki cilj da mobilizira najšire talijanske mase u borbi protiv fašizma i da održi budnu nacionalnu svijest talijanske manjine”. Sredinom travnja 1945. Predsjedništvo TUIR-a je talijanskoj vladi uputilo

³²⁷ Dukovski, *Rat i mir*, 103-105.

³²⁸ Radossi, Giovanni, „Osnivanje Talijanske unije za Istru i Rijeku - njezino povijesno značenje.“, *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar Strčić, Skupština općine Labin - Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara - Rijeka, Rijeka, 1981., 365.

³²⁹ "Proglaš Talijanima Istre i Rijeke", *Glas Istre*, 24. ožujak 1945.

prosvjednu notu u kojoj se izražava podrška pripojenja Istre Jugoslaviji te se osuđuje osporavanje tog cilja od strane talijanske vlade.³³⁰

Sam odnos hrvatskih komunista prema članovima KPI i općenito prema talijanskoj manjini tijekom rata, a i kasnije, bio je obilježen oscilacijama. S jedne strane, NOP je ulagao velike napore da se Talijani uključe u pokret, propagirano je bratstvo i jedinstvo te su pojave izjednačavanja Talijana s fašistima i šovinizam prema Talijanima oštro osuđivani. Ta su nastojanja ponekad išla i u ekstreme. Tako je, primjerice, u jednom izvještaju SKOJ-a za Pulu navedeno da je hrvatski seljak “za volju bratstva” voljan govoriti talijanski na sastancima, ali se “kod nas u tome malo pretjeralo” te je na sastancima došlo do pojave da “ako je samo jedan Talijan, pedeset naših govori njegovim jezikom, a to samo zato da ne bi ispala bilo kakva diskriminacija”.³³¹ Sličan je slučaj bio i s isticanjem talijanskih zastava na skupovima u krajevima koji su bili etnički čisto hrvatski poput sela na Učki, što je znalo izazvati negodovanje kod stanovnika.³³²

S druge strane, hrvatski emigranti komunisti koji su se vraćali u Istru bili su sami često opterećeni predrasudama i nepovjerenjem prema Talijanima zbog iskustva koje su proživjeli u svojoj mladosti kada su s obiteljima morali bježati iz Istre od fašizma. Stoga su u sebi vodili unutarnju borbu između predrasuda koje su gajili i ideje bratstva i jedinstva koju su zastupali putem NOP-a, drugim riječima dvojbu između nacionalizma i internacionalizma. Mnogi su hrvatski komunisti smatrali da je politika bratstva i jedinstva tek taktički manevar za mobilizaciju Talijana u NOP.³³³

Iako je NOP nastojao suzbiti mišljenje o kolektivnoj krivnji Talijana za zločine fašizma, ponekad se ta teza ipak pojavljivala i to čak u službenoj propagandi. Primjer toga je članak “Nema povratka na staro!” u kojem se navodi da “talijanski narod treba da bude svjestan dviju činjenica: krivnja fašizma pada i na nj, jer se nije na vrijeme odupro fašizmu” te da s obzirom na to da Talijani nisu digli glas protiv denacionalizacije i fašističkog terora “on je stoga suodgovoran za nasilja nad Slavenima Istre”. Dalje se navodi kako talijansko stanovništvo ima izbor između dva puta, “ili borba za ostvarenje odluka AVNOJ-a i ZAVNOH-a u potpunosti ili borba protiv njih” te da oba puta vode u Jugoslaviju, “prvi s talijanskom manjinom, drugi bez

³³⁰ Dukovski, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u“, 443-444.

³³¹ Mikolić, „Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije“, 170.

³³² Diminić, 201.

³³³ Isto, 141-142.

nje”.³³⁴ Premisu o iskupljenju Talijana za fašističke zločine putem njihovog sudjelovanja u NOP-u ponovio je i Ljubo Drndić u članku “U čemu leži snaga Narodno-oslobodilačkog pokreta u Istri”. Istaknuo je kako je od početka stav NOP-a bio “omogućiti talijanskim antifašistima da borbom na našoj strani operu sa sebe ljagu fašizma” te da će upravo talijanska manjina “koja je dosad služila raznim reakcionarnim krugovima za raspirivanje mržnje između Hrvata i Talijana” biti “spona koja će vezivati ova dva naroda u borbi za demokraciju”. Sama rečenica “operu sa sebe ljagu fašizma” implicira kolektivnu krivnju.³³⁵ Činjenica da je autor ovog teksta Drndić, za kojeg Diminić navodi da je bio jedan od glavnih zagovornika uključivanja Talijana u NOP i da je po Diminićevom mišljenju na to gledao “suviše sentimentalno i bolećivo”, dodatno potvrđuje tezu o unutarnjim dvojabama o nacionalizmu i internacionalizmu hrvatskih komunista.³³⁶

Prema nekim autorima, svrha Talijanske unije bila je da bude eksponent linije KPH te da služi za legitimizaciju čina pripojenja Istre Jugoslaviji, bez veće autonomije u svom djelovanju. Luciano i Ezio Giuricin, primjerice, kao dokaz toj tezi navode smjenu tajnika Talijanske unije Erosa Sequia i Erija Franchija kada su tijekom 1950-ih tražili veću kulturnu autonomiju za Talijansku uniju.³³⁷ Sam Sequi navodi kako ta tvrdnja “nije bila naivna kao što bi se moglo činiti”, da je retorika i linija Unije bila istovjetna onoj Partije te da bi stoga bilo “neodrživo, ako ne ekvivalentno licemjernoj maski skrivati da su rukovodioci Unije djelovali na poticaj Partije, koja ih je često i posebno zaduživala da obave precizne zadatke”.³³⁸ Činjenica je da je Talijanska unija od samog početka u više navrata javno dala svoju podršku pripojenju Istre Jugoslaviji.³³⁹

Nepovjerenje između hrvatskih i talijanskih komunista vidljivo je i u kontekstu djelovanja talijanskog bataljuna Pino Budicin. Bataljun je imao predispoziciju da preraste u brigadu s obzirom na sve veće sudjelovanje Talijana u NOP-u tijekom 1944., no to se nije dogodilo. Povjesničar Darko Dukovski navodi kako je to bila

³³⁴ "Nema povratka na staro!", *Porečki vjesnik*, 26. listopada 1944.

³³⁵ "U čemu leži snaga Narodno-oslobodilačkog pokreta u Istri", *Glas Istre*, 1. ožujak 1945.

³³⁶ Diminić, 183.

³³⁷ Buršić, 431-432.

³³⁸ Sequi, Eros, *Susreti s Istrom*, Čakavski sabor - Pula, Pula, 1989., 74-75.

³³⁹ Radossi, Giovanni, „Osnutak i odjeci utemeljenja Talijanske unije za Istru i Rijeku, srpanj 1944 - svibanj 1945“, *Jadranski zbornik svezak X.*, ur. Vjekoslav Bratulić, Povijesno društvo Istre - Povijesno društvo Rijeke, Pula - Rijeka, 1978., 291-301.; "Protest Talijanske unije vladi u Rimu", *Glas Istre*, 15. travanj 1945.

preventivna mjera od strane rukovodstva istarskog NOP-a kako pripadnici bataljuna nakon rata ne bi predstavljali opasnost za novu vlast i njezinu političku liniju.³⁴⁰

U konačnici, u većini slučajeva program NOP-a, naročito cilj pripojenja Istre Jugoslaviji, prihvatili su talijanski komunisti čiji je glavni motiv bila činjenica da će u Jugoslaviji nakon rata biti uveden socijalistički poredak. Njihova pozicija nije bila lagana s obzirom na to da su ih njihovi talijanski sugrađani smatrali izdajicama, dok je s druge strane velik dio Hrvata, uključujući i rukovodstvo NOP-a, zbog fašističkog terora i denacionalizacije prema njima gajio nepovjerenje i sumnjičavost te ih poistovjećivao s fašistima.³⁴¹

³⁴⁰ 31:05 - 32:03, „5. Socijalizam na klupi: Darko Dukovski, Istarski antifašizam“, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=PIV76bnBRBM&t=1911s>, 01.10.2021.

³⁴¹ Dukovski, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u“, 441-442.; Diminić, 140.

6. NARODNA FRONTA OD KRAJA RATA DO 1953.

Prvi poratni kongres Narodne fronte Jugoslavije održan je od 5. do 7. srpnja 1945. godine. Na njemu je organizacija definirana kao “općenarodni antifašistički demokratski pokret naroda Jugoslavije stvoren u toku oslobodilačkog rata kao osnovna sila koja je pokretala široke narodne slojeve u borbu za narodno oslobođenje” i koja je “danas osnovna politička snaga za očuvanje i učvršćenje demokratskih tekovina narodno-oslobodilačke borbe i za izgradnju nove Demokratske Federativne Jugoslavije”.³⁴²

Kao osnovna programska načela usvojeni su: državna cjelina i nezavisnost Jugoslavije, bratstvo i jedinstvo i ravnopravnost naroda Jugoslavije, očuvanje i razvijanje demokratske narodne vlasti, republički oblik vladavine, borba protiv fašizma i reakcije, balkanska suradnja, savez sa SSSR-om, prijateljstvo sa svim slobodoljubivim narodima, aktivno sudjelovanje u organizaciji Ujedinjenih naroda, vlast radnog naroda, sloboda savjesti i vjeroispovijesti, zbora i dogovora, udruživanja, tiska, neposredni tajni izbori i jednako pravo glasa, široko sudjelovanje i kontrola naroda nad demokratskim i odgovornim vršenjem narodne vlasti, obnova i izgradnja zemlje, jačanje državnog sektora, pravo privatne inicijative, borba protiv izrabljivača i spekulanata, zemlja onima koji je obrađuju, tehnika i znanost u sve sfere društvenog života, socijalno i zdravstveno osiguranje, prosvjeta i kultura u narod, pravo na rad, razvijanje prava mladeži i žena te Narodna fronta kao savez radnika, seljaka i svih naprednih slojeva koji se bori za osiguranje takvog demokratskog poretka u kojem će interes radnih masa biti istodobno politička linija čitave državne djelatnosti.³⁴³

Statutom je utvrđeno da članom ove organizacije može postati “svaki čestiti i slobodoljubivi građanin koji uživa sva građanska i biračka prava u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, a usvaja i radi na ostvarenju načela sadržanih u programu i statutu”. Statutom je predviđena i mogućnost postojanja stranaka i grupacija u Narodnoj fronti za što je navedeno da nije “u suprotnostima s učvršćivanjem jedinstva Fronta” pod uvjetom da te stranke i grupacije sudjeluju i rade na “sprovođenju zajedničke linije”. Tako su NFJ pristupili članovi Hrvatske seljačke stranke, Samostalne demokratske stranke, Zemljoradničke stranke, Narodne seljačke stranke,

³⁴² Spehnjak, „Neki problemi povijesnog razvitka Narodnog fronta“, 41.

³⁴³ Isto, 42.

Socijaldemokratske stranke, Jugoslavenske republikanske stranke i Socijalističke stranke.³⁴⁴

Prvi kongres Narodne fronte Hrvatske održan je u Zagrebu od 13. do 15. listopada 1945. Prihvaćen je program usvojen na kongresu NFJ u srpnju te su usvojena razrađena statutarna načela organizacije. Kao osnovni oblik rada utvrđena je osnovna organizacija u mjestu, selu, ulici na čelu koje je odbor javno izabran na skupštini. Kao osnovni zadatci utvrđeni su: dobrovoljni rad u sklopu radnih akcija na obnovi i izgradnji zemlje, humanitarne akcije te politička mobilizacija stanovništva. Kao vrhovno političko tijelo postavljen je Zemaljski odbor Narodne fronte Hrvatske, dok je predsjedništvo Zemaljskog odbora postavljeno za njegov izvršni organ. Zemaljski odbor sačinjavalo je 45 članova: Vladimir Nazor, Franjo Gaži, Rade Pribičević, Tuna Babić, Maca Gržetić i Ante Raos kao potpredsjednici, te: Marko Belinić, Anka Berus, Jakov Blažević, Nada Brnčić, Antun Biber, Nikola Brozina, Ilija Cuk, Stanko Opačić, Frane Frol, Jurica Draušnik, Jure Franičević, Drago Gizdić, Andrija Hebrang, Većeslav Holjevac, Aleksandar Koharović, Slavko Komar, Ivan Krajačić, Vicko Krstulović, Pavao Krce, Hinko Krizman, Milka Kufrin, Filip Lakuš, Karlo Mrazović, Kata Pejnović, Mile Počuča, Ivan Ribar, Svetozar Rittig, Bogoljub Rapajić, Dragutin Saili, Ivo Senjanović, Nikola Sekulić, Ivan Šibl, Mika Špiljak, Stanko Škare, Ante Vrkljan, Marica Zastavniković, Savo Zlatić i Rade Žigić.³⁴⁵

Postojanje oblika stranačkih organizacija unutar Fronte počelo se postepeno ukidati tijekom 1947. godine. Na Drugom kongresu, održanom 26. i 27. rujna 1947. u Beogradu, NFJ je definirana kao "jedinствена опсенародна политичка организација" nasuprot raznim oblicima "strančarstva". Tito je u svom referatu istaknuo kako "ne samo politička, nego i ekonomska struktura naše zemlje isključuje mogućnost postojanja brojnih političkih partija sa starim programima i starim shvatanjima" te da jedinstveni ekonomski program zahtijeva i političko jedinstvo". Kao osnovni zadatak Fronte navedeno je ostvarivanje Petogodišnjeg plana.³⁴⁶

Tijekom 1949. uloga nekomunističkih grupacija i pojedinaca svedena je na simboličnu te NF u potpunosti poprima socijalistička obilježja. Na trećem kongresu održanom u Beogradu od 9. do 11. travnja 1949., statutom je utvrđena rukovodeća uloga Komunističke partije u Narodnoj fronti te je kao platforma preuzet partijski

³⁴⁴ Spehnjak, „Neki problemi povijesnog razvitka Narodnog fronta“, 42-43.

³⁴⁵ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, Zagreb, 2002., 66-67.

³⁴⁶ Isto, 67.

program. Uloga Fronte opisana je kao “odgoj masa za socijalizam” te politička i radna mobilizacija u svrhu izgradnje socijalizma. Na trećem kongresu NFH, održanom 31. ožujka i 1. travnja 1951., u vrijeme kampanje demokratizacije ta je linija kritizirana te je istaknuto kako se Fronta kao organizacija “udaljila od naroda”. Kao jedan od budućih zadataka istaknuta je i potreba osmišljavanja adekvatne uloge NF. Novi politički koncept u obliku Socijalističkog saveza radnog naroda pojavit će se tek 1953., dok će se u razdoblju od 1951. do 1953. većina organizacija Fronte pasivizirati.³⁴⁷

³⁴⁷ Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 67-69.

6.1 Hrvatska seljačka republikanska stranka u Narodnoj fronti

Na trećem plenumu IO HSS-a koji je održan u Zagrebu 29. i 30. lipnja 1945. naziv stranke promijenjen je u Hrvatska republikanska seljačka stranka. Isticanjem republikanstva željelo se iskazati podršku uvođenju republikanskog uređenja te privući stare pristaše HSS-a.³⁴⁸

U prvim mjesecima nakon rata unutar IO HRSS-a pojavljuju se težnje za uobličavanjem odnosa između KP i HRSS-a u koalicijski, što je prema ocjeni CK KPH posljedica sektaštva komunista prema HRSS-ovcima. Kako bi se spriječilo sektaštvo, Bakarić je u glasilu *Naprijed* objavio članak u kojem se te pojave osuđuju, naglašava se da opasnost nije u širenju HRSS-a, već u radikalizmu koji je prisutan kod dijela komunista te se poziva da se HRSS-u pomogne. Unatoč tim intervencijama, na terenu je situacija i dalje bila nepovoljna za HRSS-ovce te su neki komunisti otvoreno prkosili naredbama rukovodstva tako što su odbijali širiti prethodno spomenuti broj glasila *Naprijed*.³⁴⁹

Krajem kolovoza 1945. odlučeno je da će se obnavljati okružne, kotarske i mjesne organizacije HRSS-a s organizacijom Seljačka sloga. Istodobno se na terenu radilo i na agitaciji uoči glavne skupštine HRSS-a koja se trebala održati u rujnu. Međutim, nakon što se skupština održala, rukovodstvo KPH nije bilo zadovoljno rezultatima. Bakarić je ocijenio da su komunisti precijenili snage HRSS-a i njen ugled među masama te da oni "mimo nas nemaju nikakvog izgleda".³⁵⁰ Konstatirano je i da skupština nije imala "radićevski karakter" te da su se govornici "gubili u općim frazama i parolama".³⁵¹ Unatoč tome, s područja Bjelovara, Daruvara, Varaždina, Banije i Like stizala su izvješća u kojima se navodilo kako je skupština imala pozitivnog odjeka među hrvatskim seljacima iz tih krajeva te da su se mnogi ugledni HSS-ovci aktivirali.³⁵²

Uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu IO HRSS-a izdao je Izborni proglas u kojem se glasači pozivaju da glasaju za Tita, Republiku i radićevske principe utjelovljene u programu Narodne fronte. Djelatnost stranke u tom periodu obilježena je i sukobima s krugom okupljenim oko Marije Radić i lista *Narodni glas*, koji su HRSS-ovce optuživali da omogućuju totalitarizam te da su HSS kao stranku sveli na

³⁴⁸ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, 145.

³⁴⁹ Isto, 147-148.

³⁵⁰ Isto, 150-153.

³⁵¹ Isto, 153-154.

³⁵² Isto, 154.

puku seljačku sekciju KP-a. Izbori su održani 11. studenoga te je na njima Narodna fronta odnijela visoku pobjedu. Od 111 zastupnika iz Hrvatske u dvodomnu su Ustavotvornu skupštinu izabrana 32 kandidata HRSS-a. U Skupštini naroda je među 25 zastupnika iz Hrvatske bilo šest članova HRSS-a, dok je u Saveznoj skupštini od 86 zastupnika bilo 26 članova HRSS-a. Unatoč rezultatu na izborima, IO HRSS-a nije bio zadovoljan rezultatima jer su očekivali da će njihovi kandidati pobijediti svugdje gdje su se kandidirali.³⁵³

Tijekom 1946. godine HRSS je počeo napuštati političko djelovanje te se fokusirao na rad na opismenjavanju, obradu zemlje, pošumljavanju te općenito radu u Fronti. Komunisti su od HRSS-ovaca zahtijevali i da se aktivnije uključe u akcije otkupa viškova, no to većinom nije bilo uspješno.³⁵⁴ Među HRSS-ovcima se sve više razvijalo nezadovoljstvo svojom pozicijom i osjećaj da su zapostavljeni.³⁵⁵ Komunisti su s druge strane isticali neaktivnost i pasivnost odbora HRSS-a priznajući da su za to djelomično krivi komunisti koji su se nametali za vodstvo odbora, no istovremeno optužujući rukovodstvo HRSS-a za nesposobnost i odbore koji su po njihovom mišljenju branili interese “raznih fašističkih ostataka” i “kulaka” te kritizirali komuniste.³⁵⁶

Početakom 1947. godine CK KPH je izradio izvještaj u kojemu je opisano stanje u HRSS-u. U njemu izraženo da HRSS nije postao revolucionarna seljačka organizacija kako je bilo zamišljeno, da su stranačke odbore na životu održavali komunisti te su stoga odbori u potpunosti ovisili o njima, da pristaše HSS-a nisu prihvatile HRSS te da je u mjestima gdje su osnovani odbori HRSS-a ti odbori bili podložni utjecaju “mačekovca”. Zaključeno je da se novi odbori HRSS-a više neće osnivati, ali će se zato ostaviti oni odbori koji su već prethodno osnovani. Također, zaključeno je da se aktivnosti HRSS-a usmjere na glasilo *Seljačka sloga*.³⁵⁷ Dodatno umanjivanje značaja HRSS-a nastavilo se tijekom 1948. kada su uklonjeni simboli stranke kao što je slučaj sa sloganom “Vjera u Boga i seljačka sloga” koji je iste godine uklonjen iz glasila *Slobodni dom*.³⁵⁸

³⁵³ Isto, 155-158.

³⁵⁴ Isto, 161.

³⁵⁵ Zapisnik sa sjednice biroa CK KPH održane dana 6. II. 1946. godine u Zagrebu u: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. Svezak 1*, 180.

³⁵⁶ Zapisnik sa sjednice plenuma CK KPH održane dana 24. VIII. 1946. u Zagrebu u: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. Svezak 1*, 253-254.

³⁵⁷ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, 165.

³⁵⁸ Isto, 168.

Potpuni gubitak stranačke individualnosti i utjecaja HRSS-a dogodio se tijekom 1949. kada dolazi i do poistovjećivanja programa Narodne fronte s programom KPJ. Osim pokušaja revitalizacije HRSS-a u ljeto 1950. kada je izabran i novi IO HRSS-a, HRSS je tijekom 1949. nestao iz javnosti. Stranačko se ime više nije spominjalo te su čelnici stranke u tisku predstavljani isključivo kao zastupnici, bez navođenja stranačke pripadnosti.³⁵⁹

³⁵⁹ Isto, 168-171.

6.2 Narodna fronta u Istri nakon rata

Nedugo nakon oslobođenja u Poreču je 21. svibnja 1945. održana I. konferencija Plenuma Oblasnog JNOF-a za Istru. Na konferenciji su govornici istaknuli važnost JNOF-a u obnovi zemlje i izgradnji narodne vlasti te je izabran novi Izvršni odbor i Plenum JNOF-a za Istru. U IO JNOF-a izabrani su Josip Šestan kao predsjednik, Giusto Massaroto kao potpredsjednik, Dušan Diminić kao tajnik te Ivan Motika kao blagajnik. Kao članovi izabrani su Dina Zlatić, Silvo Milenić, Berto Črnja, Vitomir Širola, Anton Cerovac, Ferdinand Šenk, Ante Modrušan, Uroš Jakša, Eros Sequi, Marija Coana, Carlo Gonan, Ljubo Drndić, Lazo Ljubotina, Nini Gorjan, Vjekoslav Ladavac, Mate Kršul, Ivan Kolić, Francesco Benci, Viktor Herak, Carmelo Carloni, Ivan Defrančeski i Franjo Nefat. Osim njih u Plenum JNOF-a za Istru izabrana su 104 člana iz redova narodnjaka, KPH, TUIR, svećenstva i drugih grupacija.³⁶⁰

Osim pitanja obnove zemlje, izgradnje narodne vlasti, gospodarstva i uspostavljanja ingerencija vlasti, u prvim mjesecima nakon rata unutar IO Oblasnog JNOF-a za Istru vođene su diskusije o integraciji Talijana i narodnog svećenstva u novu vlast. Smatralo se da je odnos između Talijana i Hrvata u raznim odborima previše formalan i da u odborima ima nedovoljno Talijana i to zato što su odbornici često smatrali da je po tom pitanju učinjeno dovoljno ako su u odbore izabrani jedan ili dva Talijana. Po pitanju svećenstva istaknuto je kako su neki svećenici izrazili želju da se uključe u JNOF, što je za rukovodstvo predstavljalo priliku za uspostavljanje suradnje te mobilizaciju svećenstva u svrhu agitacije za pripojenje Istre Jugoslaviji. Stoga je zaključeno da bi trebalo sazvati konferenciju između svećenstva i predstavnika novih vlasti na kojoj se ne bi raspravljalo o crkvenim i vjerskim pitanjima već bi se isključivo tražila zajednička izjava o podršci hrvatskog i slovenskog svećenstva pripojenju Istre Jugoslaviji.³⁶¹

Na sastanku Dušana Diminića i Ivana Motike s Božom Milanovićem u Trstu 16. srpnja 1945. sklopljen je sporazum kojim je uređeno da će istarsko svećenstvo javno pružiti podršku novim vlastima. Sporazumom im je također omogućeno osnivanje staleškog društva Zbor svećenika sv. Pavla kojemu se priznaje pravo posredovanja

³⁶⁰ "U Poreču održana I. Konferencija Plenuma Oblasnog JNOF-a za Istru", *Glas Istre*, 24. svibnja 1945.

³⁶¹ Državni arhiv u Pazinu (HR-DAPA), 397 Oblasni odbor jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za Istru, 397-1 Zapisnici sjednica, Zapisnik druge redovne sjednice izvršnog odbora Obl. JNOF-a za Istru održane u Labinu dne 2.VII.1945., 02.07.1945.

između državnih vlasti i svećenika, tiskanje vjerskog lista na hrvatskom jeziku, uporaba Đačkog doma u Pazinu za potrebe sjemeništa, osnivanje podružnice Društva sv. Mohora za Istru u Pazinu, širenje molitvenika i drugih vjerskih knjiga bez prepreke te se vlasti obavezuju da sjemeništarci i bogoslovi neće biti pozvani u vojnu službu. Dva dana kasnije održan je sastanak na kojem je Ivan Motika obavijestio nazočne svećenike o sporazumu između vlasti i Milanovića, što su svećenici zadovoljno prihvatili.³⁶²

Na sastanku svećenstva u pazinskome franjevačkom samostanu 31. srpnja 1945., donesene su dvije izjave u kojima se daje podrška vlastima i izražava potreba suradnje s njima te izjava o etničkim, povijesnim i gospodarskim razlozima za priključenje Istre i Julijske krajine Jugoslaviji. Na sastanku je utemeljen i Zbor svećenika sv. Pavla za Istru u koji se učlanilo 56 svećenika te je izabran šesteročlani odbor kao izvršno tijelo u koji su ušli Tomo Banko kao predsjednik, Leopold Jurca kao potpredsjednik, Miroslav Bulešić kao tajnik, Antun Cukarić kao blagajnik te Josip Pavlišić i Srećko Štifanić kao odbornici. U Časni sud Zbora ušli su Vladislav Premate, Zvonimir Zamlić i Ivan Pavić, dok je Božo Milanović izabran za predsjednika Nadzornog odbora.³⁶³

Kada je početkom 1946. bilo već sasvim jasno da će se borba za priključenje Istre Jugoslaviji nastaviti diplomatskim putem, JNOF (tada nazvan Slavensko-talijanska antifašistička unija) je upregnuo snage kako bi se teren pripremio za dolazak Međusavezničke komisije te dokazalo hrvatstvo Istre. Rukovodstvo STAU-a željelo je pokazati komisiji "spontanu volju da hoćemo i da budemo ujedinjeni s Federativnom Narodnom Republikom Jugoslavijom", da komisija uoči da je hrvatsko stanovništvo "u jednom neprekidnom kontinuitetu raseljeno već stoljećima na ovom poluotoku" i da mjesta s talijanskom većinom predstavljaju samo "otoke, oko kojih se nalaze hrvatska odnosno slovenska sela".³⁶⁴ Nedugo nakon toga uoči dolaska Međusavezničke komisije diljem Istre intenzivno su provođene akcije ispisivanja parola u znak podrške Titu, KP i priključenju Jugoslaviji, podizanja slavluka s natpisima te vješanja nacionalnih zastava i drugih simbola.³⁶⁵

³⁶² Trogrlić, *Božo Milanović*, 121-122.

³⁶³ Trogrlić, Stipan, „Istarska svećenička udruženja – Zbor svećenika Sv. Pavla za Istru i Društvo svećenika Sv. Ćirila i Metoda u Pazinu (1945. – 1952.)“, *Croatia Christiana periodica*, 61, 2008., 125.

³⁶⁴ "II. Konferencija Slavensko-talijanske antifašističke unije za Istru u Pazinu", *Glas Istre*, 16. veljače 1946.

³⁶⁵ O tome vidi: Smoljan Ivan, Rusac Nikolina, „„Živio Tito!“ Parole povodom dolaska Međusavezničke komisije za razgraničenje u Istru 1946. godine“, *Komunisti i komunističke partije*:

Za vrijeme boravka Savezničke komisije STAU je koordinirala manifestacije po istarskim mjestima te su delegacije članova STAU-a dočekivale članove Međusavezničke komisije i s njima vodili razgovore.³⁶⁶ U dočeku komisije sudjelovalo je i istarsko svećenstvo koje je 20. ožujka u Pazinu komisiji uručilo svoj memorandum u kojem se argumentira legitimnost pripojenja Istre Jugoslaviji te je s članovima komisije vodilo razgovor do 2 ujutro.³⁶⁷ Aktivnosti STAU-a za vrijeme boravka komisije naročito su došle do izražaja u zoni A, tj. Puli, gdje se antifašistički blok podijelio na projugoslavenski unutar kojeg su se nalazili KPJ i STAU te protalijanski blok unutar kojeg su se nalazile sve talijanske stranke uključujući KPI. Ta su dva bloka redovito dolazila u sukobe u kojima je često morala intervenirati vojna policija angloameričke uprave.³⁶⁸

Fokus na nacionalno pitanje unutar Fronte održao se i nakon odlaska komisije. Na sastanku STAU-a u Labinu konstatirano je da unatoč buđenju nacionalne svijesti za vrijeme boravka Međusavezničke komisije hrvatsko se stanovništvo Istre, naročito na Bujštini, u nekim slučajevima i dalje ustručavalo otvoreno izjasniti po pitanju nacionalnog opredjeljenja. Također je naglašeno da je tijekom boravka komisije došlo do izražaja nepoznavanje nacionalne povijesti i kulture od strane odbornika. Stoga je zaključeno da je potrebno nastaviti rad na dizanju nacionalne svijesti među hrvatskim stanovništvom, za što bi se zadužili odbori STAU-a, dok je po pitanju prosvjete osnovan odbor za tu svrhu u koji su ušli Josip Šestan, Dušan Diminić, Dina Zlatić i Tode Ćuruvija.³⁶⁹

Slične aktivnosti kasnije je provodila i STAU na području Buja, Umaga i Novigrada koji su se od 1947. do 1954. nalazili u sklopu Slobodnog teritorija Trsta.

Politike, akcije, debate, ur. Igor Duda, Srednja Europa i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb - Pula, 2019., 163-188.; *Živote damo, Istru ne damo - Poslijeratne zidne parole u Istri 1946.*, Etnografski muzej Istre, Pazin, 2020.

³⁶⁶ "Predstavka naroda kotara Labin Međusavezničkoj komisiji", *Glas Istre*, 19. ožujka 1946.; "Međusaveznička komisija primila predstavnike STAU-e za Istru", *Glas Istre*, 20. ožujka 1946.; "Međusaveznička komisija u Motovunu i Sovinjaku", *Glas Istre*, 21. ožujka 1946.; "Međusaveznička komisija primila predstavnike gradskog NOO-a Pula, STAU-e i Jedinstvenih sindikata u Puli", *Glas Istre*, 23. ožujka 1946.

³⁶⁷ "Međusaveznička komisija primila delegaciju hrvatskog svećenstva", *Glas Istre*, 21. ožujka 1946.

³⁶⁸ Dukovski, Darko, *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači Apokalipse*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2011., 202.; Kumar, Romano, „Anglo-američka vojna uprava i uloga Slavensko-talijanske antifašističke unije (STAU) od 1945-1947. u Puli“, *Pazinski memorijal knjiga 15.*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1987., 243-255.; Zakinja, Nevija, „Uloga i akcije Slavensko-talijanske antifašističke unije Žena u borbi za sjedinjenje s maticom zemljom (1945-1947)“, *Pazinski memorijal 15.*, 237-243.

³⁶⁹ HR-DAPA, 397 Oblasni odbor jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za Istru, 397-1 Zapisnici sjednica, Zapisnik sjednice izvršnog odbora STAU-e za Istru održane dne 1. aprila u Podlabinu, 01.04.1946.

STAU je predstavljana kao "Narodni front Hrvata Bujštine" koji će okupiti "sve Hrvate Bujštine" u svrhu dizanja nacionalne svijesti, njegovanja kulture, prosvjećivanja i agitacije u svrhu konačnog pripojenja tog teritorija Jugoslaviji.³⁷⁰

Sredinom 1946. u Istri je započeo proces smjene istarskog rukovodstva i postavljanja na njihove pozicije kadrova iz unutrašnjosti Hrvatske i ostalih dijelova Jugoslavije. Članovi istarskog rukovodstva bili su svjesni specifičnosti prilika te su se stoga zalagali da u izgradnji nove vlasti sudjeluju široki slojevi stanovništva kao što je bio slučaj za vrijeme rata te da se novi zakoni koji su doneseni u ostatku Jugoslavije u Istri primjenjuju uz uvažavanje tih specifičnih prilika. Komunisti koji su u Istru dolazili iz drugih krajeva često su imali krute stavove koji nisu bili primjenjivi na specifičnu situaciju u Istri te općenito nisu bili upućeni u mentalitet i prilike.³⁷¹ Članovi CK KPH nisu se slagali s pristupom istarskog rukovodstva, te su smatrali da se njihov rad često svodio na "pobijanje linije koju je dao CK KPJ".³⁷² Na dužnosti izvan Istre poslani su istaknuti članovi istarskog rukovodstva poput Antona Cerovca, Ljube i Ante Drndića, Ivana Motike, Laze Ljubotine, Berta i Zvane Črnje, Dušana Diminića i drugih.³⁷³

U isto vrijeme kada se odvija smjena istarskog rukovodstva počela se odvijati i izolacija i marginalizacija narodnjaka.³⁷⁴ Mate Vlašić, ugledni narodnjak, sudionik NOB-a i predsjednik kotarskog odbora JNOF-a za Poreč koji je još krajem 1945. optužen za "oportunizam" i "šovinizam", sada je optužen za "potpuno stavljanje na liniju borbe protiv komunista" jer se protivio poljoprivrednoj politici komunista na Poreštini u vrijeme proljetne sjetve.³⁷⁵ Tomažo Cerovac, narodnjak i predratni član KPI, optužen je da stoji na čelu svih "kulaka i narodnjaka" na Buzeštini.³⁷⁶ Na udaru su se našli i svećenici koji su tijekom rata lojalno surađivali i sudjelovali u NOP-u, poput Josipa Aničića iz Lanišća.³⁷⁷ Za Aničića je navedeno da se "kompromisovao

³⁷⁰ "Osnivačka skupština Narodnog fronta Hrvata Tršćanskog teritorija", *Hrvatski glas*, 26. ožujka 1948.; "Veličanstveni predizborni miting u Bujama", *Hrvatski glas*, 11. travanj 1950.; "Zasjedanje proširenog plenuma Kotarskog odbora N.F. u Bujama", *Hrvatski glas*, 30. travanja 1950.

³⁷¹ Dukovski, *Rat i mir*, 250.; Diminić, 257.

³⁷² Zapisnik sa sjednice CK KPH održane dana 5. X. 1945. godine u Zagrebu u: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. Svezak 1*, 130.; Diminić, 257.

³⁷³ Dukovski, *Rat i mir*, 250.

³⁷⁴ Isto, 251.

³⁷⁵ HR-DAPA, 388 Kotarski komitet Saveza komunista Hrvatske Poreč, 388-1 Kotarski komitet, Oblasnom komitetu K.P.J.K za Istru, 07.05.1947.

³⁷⁶ HR-DAPA, 385 Kotarski komitet saveza komunista Hrvatske Buzet, 385-1.2.1. 1946., Drugarskom Oblasnom komitetu K.P.J.K. za Istru, 05.09.1946.

³⁷⁷ Aničić je naveden na popisu kotarske delegacije za doček Međusavezničke komisije, gdje se navodi da je bio istaknuti borac za nacionalna prava Hrvata te je stoga "siguran za nas" Vidi: HR-

kod naroda” te je optužen za organiziranje prosvjeda protiv odbornika na području Draguča.³⁷⁸ Sami komunisti priznali su da su partijske organizacije “vodile krivu politiku” prema narodnjacima, ali po pitanju suzbijanja takvih pojava nisu poduzete nikakve mjere.³⁷⁹

Tijekom 1947. odnos između odbornika Fronte i članova KPH dodatno se pogoršao te su u nekim slučajevima odbornici Fronte otvoreno istupali protiv komunista.³⁸⁰ Te su informacije došle i do rukovodstva KPH koje je smatralo da se partijska organizacija u Istri sektaški odnosi prema saveznicima u Narodnoj fronti, no CK KPH je istovremeno zastupao mišljenje da partijska organizacija ne dolazi dovoljno do izražaja kao rukovodeći faktor u narodnoj vlasti te da partijsku organizaciju u Istri treba očistiti od ljudi koji su primljeni u Partiju za vrijeme NOB-a i koji “danas dolaze u sukob s partijskom linijom”.³⁸¹

DAPA, 385 Kotarski komitet saveza komunista Hrvatske Buzet, 385-1.8. Spisi 1945-1949, Kotarska delegacija za doček međunarodne komisije, 1945. O Aničićevoj podršci NOP-u tijekom rata pisali su i Ćiril Petešić i Dušan Tumpić, vidi: Petešić, 88.; Tumpić, Dušan, „Mišljenja o P. i R. Vlahu te druga pitanja“, *Pazinski memorijal knjiga 21.*, ur. Radovan Vlaketić, Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1990.

³⁷⁸ HR-DAPA, 385 Kotarski komitet saveza komunista Hrvatske Buzet, 385-1 Zapisnici, izvještaji i planovi rada Komiteta i njegovih tijela, Drugarskom Oblasnom komitetu K.P. za Istru, 29.10.1946.; HR-DAPA, 385 Kotarski komitet saveza komunista Hrvatske Buzet, 385-1.2.1. 1946., Drugarskom Oblasnom komitetu K.P.J.K. za Istru, 29.12.1946.

³⁷⁹ HR-DAPA, 388 Kotarski komitet Saveza komunista Hrvatske Poreč, 388-1.3. Zapisnici i izvještaji plenuma KK SKH Poreč 1946/1953., Oblasnom komitetu K.P.J.K. za Istru, 18.09.1946.

³⁸⁰ HR-DAPA, 388 Kotarski komitet Saveza komunista Hrvatske Poreč, 388-1 Zapisnici, izvještaji i planovi rada Komiteta i njegovih tijela, Centralnom komitetu K.P.H. Instruktorskom odjeljenju, 18.01.1948.

³⁸¹ Zapisnik sjednice biroa CK KPH održane 1. V. 1947. g. u Zagrebu u: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. Svezak 1*, 382-386.

ZAKLJUČAK

KPJ politiku Narodne fronte prihvaća i počinje uobličavati 1935., naročito nakon Sedmog kongresa Kominterne. Do dolaska Tita na čelo KPJ, koncepcija politike Narodne fronte zasnivala se na sporazumu s oporbenim strankama. Nakon dolaska Tita ta se politička linija mijenja. Narodna fronta se od tada koncipira kao savez komunista i pristaša građanskih stranaka te se osnivanjem partijskih ćelija nastoji ojačati utjecaj Partije unutar njih.

U Hrvatskoj komunisti ostvaruju kontakte s HSS-om još tijekom 1920-ih te su mjestimično sklopljeni i međusobni sporazumi. U skladu s uobličavanjem linije KPJ prema nacionalnom pitanju, 1937. osnovana je KPH koja je također nastojala ostvariti sporazum s opozicijskim strankama iz SDK. U tim je nastojanjima KPH znala doći u konfrontaciju sa središnjom KPJ, kao što je slučaj 1938. kada je odlučila da ne nastupa samostalno na izborima već da podrži listu SDK. Iako se provedba politike Narodne fronte u prijeratnom razdoblju pokazala kao neuspješna, u pojedinim slučajevima je ostvarena suradnja između komunista i oporbenih stranaka. Tako su sindikati URSS i HRSS zajedno organizirali nekoliko radničkih štrajkova te su HSS i KPH organizirali zajedničke demonstracije.

Od kapitulacije Kraljevine Jugoslavije do 1942. KPH je na području Hrvatske većim djelom neuspješno pokušala u NOP uvući rukovodstvo i pristaše građanskih stranaka i osnovati NOF. Razlog za neuspjeh ležao je u tome da je unatoč nastojanjima rukovodstva KPJ da se među aktivistima na terenu suzbije sektaški odnos prema pristašama drugih stranaka i spriječi isticanje komunističkih parola i ciljeva, pojave sektaštva su i dalje bile prevalentne te su mnogi aktivisti na NOP gledali uskogrudno smatrajući ga oružanim krilom KPJ. Iznimka tome bili su odbori na području Dalmacije i Sušaka gdje su komunisti većim djelom uspješno ostvarili kontakte s pristašama građanskih stranaka te ih kooptirali u NOP.

Tijekom 1943. dolazi do proširenja sastava NOP-a te mu se priključuje velik broj HSS-ovaca te pripadnika drugih stranaka i grupacija. Tome je naročito pridonijelo osnivanje ZAVNOH-a koji je koncipiran kao rukovodeći organ širokog demokratskog i antifašističkog pokreta s naglašenom participacijom pripadnika raznih stranaka i grupacija. ZAVNOH je tako izdao nekoliko direktiva o suzbijanju sektaštva i

uključenju što šireg sloja hrvatskog stanovništva u NOP neovisno o političkom, vjerskom ili nacionalnom opredjeljenju.

U svibnju 1944. osnovana je JNOF koja je koncipirana kao nadstranačka organizacija u kojoj sudjeluju sve stranke i grupacije s antifašističkom orijentacijom bez prevlasti jedne stranke nad drugima. Nakon osnutka IO JNOF-a diljem Hrvatske osnivani su oblasni, okružni, kotarski, općinski i seoski odbori te je provođena propagandna akcija populariziranja JNOF-a kao glavnog nositelja i organizatora narodne vlasti u ratu i razdoblju nakon rata. Unatoč isticanoj širini organizacije, od samog početka u direktivama je isticana potreba ostvarenja rukovodeće uloge Komunističke partije unutar JNOF-a. Od kraja 1944. pa do kraja rata komunisti su unutar JNOF-a počeli ostvarivati prevlast nad ostalim strankama i grupacijama te bi u slučajevima kada bi prema mišljenju rukovodstva utjecaj KP-a bio premalen takve bi pojave bile osuđivane kao strančarstvo i suzbijane.

Od predratnih građanskih stranaka i grupacija na području Hrvatske, NOP-u su se u najvećoj mjeri priključili HSS-ovci koji su ujedno bili i jedina stranka koja je unutar NOP-a zadržala neki oblik stranačke autonomije i individualnosti te imala svoje strukture unutar NOP-a. Unatoč tome, unutar HSS-ovske grupacije u NOP-u postojale su dvije struje. Prva je struja bila ona grupe oko Božidara Magovca koji je nastojao osigurati još veću autonomiju HSS-a unutar NOP-a. Magovac je smatrao da bi HSS i KPH trebali ravnopravno raspodijeliti rukovodeću ulogu u NOP-u i da bi ZAVNOH trebao biti koalicija dviju stranaka. S druge strane, prokomunistička struja vidjela je ostvarenje Radićevih ideala u samom programu Narodne fronte te je smatrala da bi veća autonomija dovela do nesloge i cijepanja jedinstva snaga što bi prema njima naškodilo naporima NOP-a. U konačnici je Magovčeva struja neutralizirana te je prevladala prokomunistička frakcija IO HSS-a. Krajem rata javljaju se i u njezinim redovima zahtjevi za većom ravnopravnošću i autonomijom.

Od ostalih stranaka i grupacija u NOP se najviše priključuju SDS-ovci, iako za razliku od HSS-ovaca bez težnje za stranačkom autonomijom te mnogi od njih postaju članovi KPH. NOP-u se također priključuju i članovi JNS-a, naročito na području Dalmacije i Hrvatskog primorja, te u nekim slučajevima čak i članovi Ljotićevog zbora i Jugosokola, kao što je slučaj na Sušaku i Krku. Članovi tih stranaka u pravilu su bili hrvatske nacionalnosti i jugoslavensko-unitarističke orijentacije nasuprot velikosrpske koja je prevladala nedugo prije početka rata. Osim njih, NOP-u su se pridružili i katolički i pravoslavni svećenici, naročito na području Dalmacije, Primorja, Gorskog

kotara i Istre, te članovi katoličke organizacije mladeži poput Križara, Srca Isusovog, Marijine kongregacije, Seljačke katoličke omladine i drugih s područja sjeverne Hrvatske.

U Istri su komunisti od početka pristupili organiziranju NOP-a na narodno-frontovskoj liniji te su u NOP kooptirani narodnjaci, hrvatsko i slovensko svećenstvo, članovi tajne organizacije Borba te članovi KPI. U strukturu NOP-a su najuspješnije integrirani narodnjaci i članovi Borbe, dok su nešto manje uspješnije integrirani svećenici i članovi KPI.

Svećenstvu je unatoč simpatiziranja NOP-ove platforme antifašizma i pripojenja Istre Jugoslaviji problem predstavljala činjenica da NOP predvode komunisti te su distanciranju djela svećenstva nakon kapitulacije Italije pridonijeli neki postupci NOP-a poput likvidacija neprijatelja i sektaštva. Tenzije između svećenstva i NOP-a naročito će se intenzivirati od kraja 1944. do kraja rata, kada su mnogi svećenici napadnuti zbog navodnog rada protiv partizana. Napadnuti su i neki narodnjaci. Unatoč tome, svećenstvo je do kraja rata nastavilo održavati kontakte te pomagati NOP, iako s određene distance.

Članovi KPI nasuprot toga protivili su se cilju NOP-a koji je podrazumijevao pripojenje Istre Jugoslaviji te općenito nacionalnom programu NOP-a koji su smatrali nacionalističkim. Stoga su se do 1943. NOP-u većim djelom pridružili članovi KPI hrvatske i slovenske nacionalnosti te mlađi članovi KPI. Tijekom 1944. dolazi do poboljšanja odnosa između talijanskih i hrvatskih komunista. NOP-u se priključuje veći broj Talijana te je osnovan Talijanski bataljun Pino Budicin. Krajem 1944. osnovana je i Talijanska unija za Istru i Rijeku.

U Istri su napori Narodne fronte nakon rata usmjereni prema integraciji svećenstva u NOP te pripremanju terena za dolazak Međusavezničke komisije za razgraničenje. Fronta je inicirala akcije pisanja parola i ukrašavanja istarskih mjesta neposredno prije dolaska komisije te je za vrijeme boravka komisije koordinirala manifestacijama i dočekivala komisiju u mjestima koja je komisija posjetila, u čemu su sudjelovali i istarski svećenici. Nakon odlaska komisije, Fronta je nastavila s radom u kontekstu nacionalnog pitanja i dizanja nacionalne svijesti. Sredinom 1946. sukladno odlasku rukovodećeg istarskog kadra na dužnosti u druge krajeve Jugoslavije, unutar odbora dolazi do prevlasti tvrdolinijske struje te započinje marginalizacija i izolacija narodnjaka. Unutar Fronte i NOP-ova dolazi do sukoba između komunista i narodnjaka te su narodnjaci optuživani za djelatnost protiv novih

vlasti. Te su se pojave nastavile do 1947. kada komunisti unutar odbora uspostavljaju potpunu prevlast.

Od 1945. do 1947. HRSS zadržava stranačku individualnost, iako za usporedbu s ratnim razdobljem uz minimalna autonomna strujanja među članstvom i sve većim priklanjanjem programu KP. Iako su HRSS-ovci nastojali održavati svoj imidž iskrenih nastavljača Radićevog nauka, među hrvatskim seljaštvom nisu imali većeg uspjeha te su kao organizacija opstajali većim djelom zahvaljujući KPH. Organizacija je tijekom 1948. odbacila stranačke simbole, te se potpuni gubitak stranačkog identiteta događa tijekom 1949. kada se stranačko ime više ne spominje u javnosti dok su čelnici stranke u tisku predstavljani isključivo kao zastupnici, bez navođenja stranačke pripadnosti.

Nakon završetka rata do kraja 1946. linija Narodne fronte podrazumijevala je Frontu kao "općenarodni antifašistički demokratski pokret" te se sukladno tome nastojalo omogućiti privid donekle ravnomjerne participacija ostalih stranaka i grupacija u novoj vlasti. Ta se linija provodila do 1947., kada je na Drugom kongresu NFJ isključena mogućnost postojanja drugih stranaka i naglašena potreba političkog jedinstva u ostvarivanju Petogodišnjeg plana. Potpuni nestanak političkog pluralizma i prevlast komunista unutar Narodne fronte događa se tijekom 1949. kada je za osnovnu liniju Fronte ujedno i odabran program KPJ.

IZVORI I LITERATURA

Arhiv:

Državni arhiv u Pazinu (HR-DAPA):

397 Oblasni odbor Jedinствene narodnooslobodilačke fronte za Istru

388 Kotarski komitet Saveza komunista Hrvatske Poreč

385 Kotarski komitet saveza komunista Hrvatske Buzet

Novine:

Glas Istre 1943. - 1946.

Glas Istre 1986.

Hrvatski list 1944. - 1945.

Porečki vjesnik 1944.

Hrvatski glas 1948. - 1950.

Objavljeni izvori:

1. Buršić, Herman, *Istarska partizanska štampa - Treća knjiga*, Čakavski sabor, Pula, 1983.
2. Giron, Anton, „Izveštaj Zvonka Babića-Žulje o prilikama u Istri krajem listopada 1943. godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 26, 1983.
3. *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945. Knjiga V.*, pr. Mate Rupić i Branislava Vojnović-Mutavdžić, Savjet za izdavanje "Građe za povijest NOP-a i socijalističkoj revoluciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945", Zagreb, 1986.
4. *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945. Knjiga VII.*, pr. Mate Rupić i Branislava Vojnović-Mutavdžić, Savjet za izdavanje "Građe za povijest NOP-a i socijalističkoj revoluciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945", Zagreb, 1987.
5. *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945. Knjiga IX.*, pr. Mate Rupić i Branislava Vojnović-Mutavdžić, Savjet za izdavanje "Građe za povijest NOP-a i socijalističkoj revoluciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945", Zagreb, 1988.

6. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga I.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981.
7. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga II.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982.
8. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata - Knjiga III.*, ur. Vinko Braniča, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982.
9. *Vjesnik Jedinствene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom I.*, ur. Božidar Novak i Vladimir Stopar, Novinsko-izdavačko poduzeće Vjesnik, Zagreb, 1970.
10. *Vjesnik Jedinствene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945. Tom II.*, ur. Božidar Novak i Vladimir Stopar, Novinsko-izdavačko poduzeće Vjesnik, Zagreb, 1970.
11. Vlahov, Dražen, „Izvjешtaji Jakova Blaževića, delegata ZAVNOH-a i CK KPH, iz Hrvatskog primorja i Istre u jesen 1943. godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 21, 1977.
12. *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. svezak I.*, pr. Branislava Vojnović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005.
13. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga I.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952.
14. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga II.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952.
15. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom V.- Knjiga III.*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952.
16. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda Tom IX. knjiga III.*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967.
17. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom IX.- Knjiga VII.*, ur. Miloj Krstić, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1970.
18. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Tom IX.- Knjiga IX.*, ur. Miloj Krstić, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1969.

19. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske - Zbornik dokumenata 1943.*, ur. Hodimir Sirotković, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1964.

Internet:

1. Buršić, Robert, „Dan borca, praznik koji se više ne slavi: Mate Sinčić, narodnjak i antifašist iz Škropeti“, *Glas Istre*, <https://www.glasistre.hr/istra/dan-borca-praznik-koji-se-vise-ne-slavi-mate-sincic-narodnjak-i-antifasist-iz-skropeti-731744>, 04.07.2021.
2. Jakovljević, Ilija, „Mučenici i žrtve u Porečkoj i Pulskoj biskupiji“, Porečka i Pulska biskupija, <http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/novosti/987-mucenici-i-zrtve-u-poreckoj-i-pulskoj-biskupiji.html>, pristupljeno 03.06.2022.
3. Regan, Krešimir, „Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939–1941.“, Matica hrvatska, <https://www.matica.hr/kolo/305/djelovanje-jugoslavenske-nacionalne-stranke-u-banovini-hrvatskoj-19391941-20442/>, 23.04.2022.
4. Sršen, Vedran, „Dva Josipa sačuvala Istru i Rijeku“, *tačno.net*, <https://www.tacno.net/novosti/dva-josipa-sacuvala-istru-i-rijeku/>, 04.02.2020.
5. „5. Socijalizam na klupi: Darko Dukovski, Istarski antifašizam“, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=PIV76bnBRBM&t=1911s>, 01.10.2021.
6. „Popular front“, Britannica, <https://www.britannica.com/topic/popular-front-European-coalition>, pristupljeno 17.06.2022.
7. „Sudbine istarskih narodnjaka – Joakim Rakovac, likvidirali ga njegovi!“, *iVijesti.hr*, <https://ivijesti.hr/sudbine-istarskih-narodnjaka-joakim-rakovac-likvidirali-ga-njegovi/>, 13.11.2021.

Literatura

1. Abramović, Ivica, „Istina o takozvanom Ličkom ustanku 1932. godine u Brušanima“, *Časopis za suvremenu povijest*, 22, 1990.
2. Agnew Jeremy, McDermot Kevin, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Red Globe Press, New York, 1996.
3. Akmadža, Miroslav, „Svetozar Rittig - svećenik ministar u komunističkoj vladi Hrvatske“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, 1, 2008.
4. Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Globus, Zagreb, 1990.
5. Barčot, Tonko, „Jugonacionalisti na otoku Korčuli“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, 2007.
6. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden Marketing, Zagreb, 1999.
7. Blažević, Jakov, *Tražio sam crvenu nit*, Zagreb izdavačko i propagandno poduzeće, Zagreb, 1976.
8. Boban, Ljubo, „Držanje građanskih grupacija u Splitu od 1941. do 1943. godine“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 — 1945.*, ur. Miroslav Curin, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981.
9. Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije -svezak I.*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
10. Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 2.*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
11. Brown, Archie, *The Rise and Fall of Communism*, Ecco, New York, 2011.
12. Brumnić, Antun, „Sjećanja na mog strica Zvonimira Brumnića“, *Svećenik Zvonimir Brumnić - Život za druge*, ur. Antun Brumnić, Redak, Split, 2019.
13. Buršić, Herman, „Razvoj narodne vlasti u južnoj Istri od 1944-1945.“, *Pazinski memorijal knjiga 6.*, ur. Petar Strčić, Katedra čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1977.
14. Buršić, Herman, „Ližnjan u borbi za slobodu i sjedinjenje s maticom zemljom“, *Prilozi o zavičaju svezak 4.*, ur. Josip Percan, Čakavski sabor - katedra Pula, Pula, 1986.
15. Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode: Istra 1918.–1945. – mali zapisi o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011.

16. Butorović, Radule, *Sušak i Rijeka u NOB*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara, Rijeka, 1975.
17. Cerovac, Danilo, *Prvoborci Istre - organizatori narodnog ustanka u Istri 1941.*, Weboffset Buzet, Buzet, 2009.
18. Cerovac, Danilo, *Antun Cerovac - Tončić: prvoborac Istre i ostale Hrvatske*, Weboffset, Buzet, 2015.,
19. Cerovac, Danilo, *Prvoborci Bužeštine 1941. - 1945.*, Weboffset Buzet, Buzet, 2018.
20. Čargonja, Alojz, „Politička djelatnost Antona Cerovca Tonića u emigraciji i dolazak na Bužeštinu“, *Antifašizam na Bužeštini: Narodnooslobodilački pokret 1941. - 1945.*, ur. Božo Jakovljević, Reprezent d.o.o., Račice, 2003.
21. Črnja, Zvane, *Obećana zemlja*, IRO Otokar Keršovani, Opatija, 1988.
22. Črnja, Zvane, *Život u žrvnju: Politička autobiografija*, Zavičajna naknada "Žakan Juri", Pula, 1997.
23. Dakić, Mile, „Organizaciona struktura i rad partijske organizacije na kotaru 1941—1945. godine“, *Kotar Vojnić u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989.
24. Debeuc, Franjo, „Od revolucionarnog grada do slobodnog teritorija: Sjećanja iz ilegalnog rada u okupiranoj Puli i iz partizanskih bolnica“, *Nepokorena Istra: Sjećanja i dokumenti*, ur. Dušan Tumpić, Izdavačko poduzeće August Cesarec, Zagreb, 1975.
25. Diminić, Dušan, *Sjećanja: Život za ideju*, Adamić, Rijeka, 2005.
26. Drndić, Ljubo, *Oružje i sloboda Istre 1941-1943*, Glas Istre, Pula, 1978.
27. Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943. - 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001.
28. Dukovski, Darko, „Fenomenologija fašizma i antifašizma u Istri“, *Pazinski memorijal: Beram u prošlosti*, ur. Galiano Labinjan, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin, 2003.
29. Dukovski, Darko, „Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u i državno-pravnom statusu Istre (1941. - 1945.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2009.
30. Dukovski, Darko, *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači Apokalipse*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2011.

31. Dukovski, Darko, „Istarske fojbe 1943.“, *Fojbe*, ur. Damir Agičić, Srednja Europa, Zagreb, 2020.
32. Gerd-Reiner, Horn, *European Socialists Respond to Fascism: Ideology, Activism and Contingency in the 1930s*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
33. Giron, Antun, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004.
34. Giron, Antun, „Prilog proučavanju uloge svećenstva u NOP-u Istre“, *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju: zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890. – 1980.) sa simpozija održanog u Zagrebu i Pazinu 11. – 13. listopada 1990.*, ur. Ilija Jakovljević, Josip Turčinović d. o. o. - Porečka i Pulska biskupija, Pazin, 2010.
35. Gizdić, Drago, „Solinski bazen u prvoj godini narodnooslobodilačke borbe“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 — 1945.*, ur. Miroslav Curin, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981.
36. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918. - 2008.*, Novi Liber, Zagreb, 2008.
37. Grah, Ivan, *Istarska Crkva u ratnom vihoru 1943-1945.*, IKD Juraj Dobrila, Pazin, 1998.
38. Grah, Ivan, „Istarsko svećenstvo i nacionalna borba“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest i Društvo "Egzodus istarskih Hrvata", Zagreb, 2001.
39. Grah, Ivan, *Udarit ću pastira: sudbina nekih crkvenih djelatnika od 1940. do 1990. na području današnje Porečke i Pulske biskupije*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 2009.
40. Grbin, Ivan, „Sjećanje na početak razvoja NOP-a u Ližnjanu“, *Revolucionarni omladinski pokret u južnoj Istri (1918-1945)*, ur. Davor Mandić, Muzej narodne revolucije Istre, Pula, 1988.
41. Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936. - 1940.*, Srednja Europa, Zagreb, 2020.
42. Huljić, Veseljko, *Vis 1941-1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1979.
43. Irvine A., Jill, *The Croat Question: Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State*, Westview Press, Boulder, 1993.
44. Janjatović, Bosiljka, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 — 1941. godine*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1983.

45. Jelić, Ivan, „Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine“, *Putovi revolucije 7-8*, ur. Franjo Tuđman, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1966.
46. Jelić, Ivan, *Uoči revolucije: komunistički pokret u Hrvatskoj 1935-1941.*, Center za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, Zagreb, 1978.
47. Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937 - 1945 svezak I.*, Globus, Zagreb, 1981.
48. Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937. - 1945. svezak II.*, Globus, Zagreb, 1981.
49. Jelić-Butić, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983.
50. Jelić-Butić, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Globus, Zagreb, 1986.
51. Kačavenda, Petar, „Omladinski pokret na području sjeverozapadne Hrvatske 1941 -1945.“, *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji: zbornik*, ur. Ljubo Boban, Zajednica općina Memorijalnog područja Kalnik, Varaždin, 1976.
52. Kisić Kolanović, Nada, *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1996.
53. Konjević, Mile, „Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 19. maja 1940. godine“, *Prilozi*, 9, 1973.
54. Kovačić, Ivan, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941. - 1943.*, Povijesno društvo otoka Krka, Krk, 2005.
55. Kraljević, Drago, „Moja sjećanja na velečasnog Zvonimira Brumnića“, *Svećenik Zvonimir Brumnić - Život za druge*, ur. Antun Brumnić, Redak, Split, 2019.
56. Kufrin, Milka, „Prva konferencija USAOH-a u Otočcu 28. i 29. lipnja 1943. i borba za stvaranje najšireg jedinstva omladine Hrvatske“, *Treća godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka - Zbornik 8.*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1977.
57. Kumar, Romano, „Anglo-američka vojna uprava i uloga Slavonsko-talijanske antifašističke unije (STAU) od 1945-1947. u Puli“, *Pazinski memorijal knjiga 15.*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1987.
58. Kvesić, Sibe, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960.
59. Lukač, Dušan, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918. - 1941.*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1972.

60. Maclean, Fitzroy, *Eastern Approaches*, Jonathan Cape, London, 1949.
61. Matijević, Margareta, *Između Partizana i pristojnosti - Život i doba Svetozara Rittiga (1873. - 1961.)*, Plejada i Hrvatski institut za povijest - podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb i Slavonski Brod, 2019.
62. Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996.
63. Mikolić, Mario, „Istra 1943. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 5, 1973.
64. Mikolić, Mario, „Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije u odnosu na NOP u Istri“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7, 1975.
65. Mikolić, Mario, „NOP Istre (Jesen 1943 - Jesen 1944. godine)“, *Pazinski memorijal knjiga 6.*, ur. Petar Strčić, Katedra čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1977.
66. Mikolić, Mario, *Istra 1941.-1947.: godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003.
67. Motika, Ivan „Sjećanje na NOP u Istri 1941-1943.“, *Pazinski memorijal knjiga 2.*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora, Pazin, 1971.
68. Petešić, Ćiril, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, Vjesnikova press agencija, Zagreb, 1982.
69. Pirjevec, Jože, „Fojbe: Koja Istina?“, *Fojbe*, ur. Damir Agičić, Srednja Europa, Zagreb, 2020.
70. Pleterski, Janko, „Srbi u političkoj strukturi NOB u Hrvatskoj“, *Naše teme: časopis za društvena pitanja*, 4, 1988.
71. *Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943-1968.*, ur. Ferdo Čulinović; Vjekoslav Bratulić; Vinko Antić, Sjeverojadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rijeka, 1968.
72. Radossi, Giovanni, „Osnutak i odjeci utemeljenja Talijanske unije za Istru i Rijeku, srpanj 1944 - svibanj 1945“, *Jadranski zbornik svezak X.*, ur. Vjekoslav Bratulić, Povijesno društvo Istre - Povijesno društvo Rijeke, Pula - Rijeka, 1978.
73. Radossi, Giovanni, „Osnivanje Talijanske unije za Istru i Rijeku - njezino povijesno značenje.“, *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar Strčić, Skupština općine Labin - Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara - Rijeka, Rijeka, 1981.
74. Radelić, Zdenko, *Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996.

75. Radelić, Zdenko, *Božidar Magovac: S Radićem između Mačeka i Hebranga*, Hrvatski institut za povijest i Dom i Svijet, Zagreb, 1999.
76. Rakovac, Milan, *Sinovi Istre*, Društvo hrvatskih književnika - Istarski ogranak, Pula, 2009.
77. Regan, Krešimir, „Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939–1941)“, *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku*, 1, 2007.
78. Scotti Giacomo, Giuricin Luciano, *Crvena zvijezda na kapi nam sja*, Međuopćinski odbor SUBNOR-a Rijeka, Rijeka, 1979.
79. Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008.
80. Sequi, Eros, *Susreti s Istrom*, Čakavski sabor - Pula, Pula, 1989.
81. Sinković, Aldo, „Političko, kulturno i društveno djelovanje svećenika Zvonimira Brumnića“, *Svećenik Zvonimir Brumnić - Život za druge*, ur. Antun Brumnić, Redak, Split, 2019.
82. Sirotković, Hodimir, *ZAVNOH - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: rasprave i dokumenti*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.
83. Smoljan Ivan, Rusac Nikolina, „'Živio Tito!' Parole povodom dolaska Međusavezničke komisije za razgraničenje u Istru 1946. godine“, *Komunisti i komunističke partije: Politike, akcije, debate*, ur. Igor Duda, Srednja Europa i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb - Pula, 2019.
84. Sobolevski, Mihael, „Prilog o organizacionom razvitku JNOF-a u Istri 1944-1945. godine“, *Pazinski memorijal knjiga 13.*, ur. Galiano Labinjan, Katedra čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1984.
85. Spehnjak, Katarina, „Neki problemi povijesnog razvitka Narodnog fronta/Socijalističkog saveza u Jugoslaviji 1935–1978“, *Časopis za suvremenu povijest*, 15, 1, 1983.
86. Spehnjak, Katarina, „Organiziranost i oblici djelovanja Narodnog fronta Hrvatske 1945-1953. godine“, *Historical contributions = Historische Beiträge*, 6, 1987.
87. Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, Zagreb, 2002.
88. Šonje, Ante, „Mate Vlašić“, *Zbornik poreštine knjiga 1.*, ur. Josip Miličević, Ogranak Matice hrvatske Poreč i Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 1971.
89. Toncettich, Rodolfo, *Župnik u ratu: Sjećanja don Rodolfa Toncetticha 1943-1947.*, Župni ured Vodnjan, Vodnjan, 2007.

90. Trgo, Fabijan, „Splitski ustanak u septembru 1943. godine (oslobođenje grada)“, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 — 1945.*, ur. Miroslav Curin, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981.
91. Trogrlić, Stipan, „Istarska svećenička udruženja – Zbor svećenika Sv. Pavla za Istru i Društvo svećenika Sv. Ćirila i Metoda u Pazinu (1945. – 1952.)“, *Croatica Christiana periodica*, 61, 2008.
92. Trogrlić, Stipan, *Mons. Božo Milanović - istarski svećenik (1890. – 1980.)*, Kršćanska sadašnjost i Državni arhiv u Pazinu, Zagreb-Pazin, 2011.
93. Trogrlić, „Katolička crkva u Istri i istarska ratna zbivanja 1943.–1945. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 45, 2013.
94. Trogrlić, Stipan, *Katolička Crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.*, Državni arhiv u Pazinu – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Pazin, 2019.
95. Tumpić, Dušan, „Mišljenja o P. i R. Vlahu te druga pitanja“, *Pazinski memorijal knjiga 21.*, ur. Radovan Vlaketić, Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1990.
96. Tumpić, Dušan, *Istarska emigracija: svjedočanstva*, Alinea, Zagreb, 1991.
97. Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra - II. Izdanje*, Alinea, Zagreb, 1995.
98. Vezmar, Gojko, „Neka pitanja nastanka i rada Jedinствene narodnooslobodilačke fronte u kotaru Vojnić 1944—1945. godine“, *Kotar Vojnić u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989.
99. Vlajčić, Gordana, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje 1919-1927*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1984.
100. Vodušek Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944. - 1946.*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2006.
101. Zakinja, Nevija, „Uloga i akcije Slavensko-talijanske antifašističke unije Žena u borbi za sjedinjenje s maticom zemljom (1945-1947)“, *Pazinski memorijal 15.*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1987.
102. Zatezalo, Đuro, *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941-1945*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1978.
103. Zenzerović, Ivan, „Djelovanje Kotarskog komiteta SKOJ-a za Pulu“, *Revolucionarni omladinski pokret u južnoj Istri (1918-1945)*, ur. Davor Mandić, Muzej narodne revolucije Istre, Pula, 1988.
104. Žarić, Slobodan, „KPH i strategija Narodnooslobodilačke fronte u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 16, 1984.

105. Živković, Dušan, *Narodni front Jugoslavije 1935 - 1945*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1978.
106. *Živote damo, Istru ne damo - Poslijeratne zidne parole u Istri 1946.*, Etnografski muzej Istre, Pazin, 2020.

SAŽETAK

Pod pojmom Narodna fronta podrazumijeva se savezništvo lijevih i građanskih stranaka protiv fašizma, što je linija koju je Kominternu preuzela 1935. nakon Sedmog kongresa te je tu liniju preuzela i KPJ iste godine. Iako se provedba te politike u Jugoslaviji tijekom prijeratnog razdoblja pokazala uglavnom neuspješnom, u nekim je slučajevima ostvarena suradnja između komunista i građanskih stranaka. Na početku rata KPH je neuspješno pokušala oformiti Narodnu frontu s drugim političkim strankama i skupinama u Hrvatskoj. Tijekom 1943. dolazi do proširenja partizanskog Narodnooslobodilačkog pokreta te mu se pridružuje velik broj članova HSS-a i drugih nekomunističkih stranaka i skupina, ponajviše zahvaljujući ZAVNOH-u koji je utemeljen iste godine. U svibnju 1944. osnovana je Jedinствена narodnooslobodilačka fronta koja je bila zamišljena kao organizacija u kojoj bi trebale ravnopravno sudjelovati sve stranke i skupine antifašističke orijentacije. Nakon završetka rata do kraja 1946. Narodna fronta je koncipirana kao "široki narodni antifašistički demokratski pokret" i u tom razdoblju se pokušavalo osigurati prividno sudjelovanje drugih stranaka i skupina u novoj vladi. Ova se linija provodila sve do 1947. kada je na Drugom kongresu NFJ isključena mogućnost postojanja drugih stranaka i naglašena potreba političkog jedinstva u ostvarivanju Petogodišnjeg plana. Potpuni nestanak političkog pluralizma i uspostava prevlasti komunista unutar Narodne fronte dogodio se tijekom 1949. godine, kada je program KPJ izabran kao službena linija Fronte. Rad se temelji na objavljenim izvorima poput Zbornika NOR-a, novinama te arhivskim fondovima iz Državnog arhiva u Pazinu.

Ključne riječi: Narodna fronta, KPJ, KPH, HSS, NOP

ABSTRACT

People's Front in Croatia 1935 —1952

The term People's Front implies the alliance of left and centrist parties against fascism, which is the line implemented by the Comintern in 1935 after the Seventh Congress. The CPY also started implementing the Popular front policy the same year. Although the implementation of the policy in the pre-war period proved mostly unsuccessful, in some cases co-operation between communists and opposition parties was achieved. At the beginning of the war, the CPC unsuccessfully tried to form a Popular Front with other political parties and groups in Croatia. During 1943, the composition of the partisan movement was expanded and a large number of CPP members and members of other parties and groups joined the movement, largely thanks to ZAVNOH which was founded the same year. In May 1944, the United National Liberation Front was founded which was conceived as a big tent organization in which all parties and groups with an anti-fascist orientation should participate equally. After the end of the war until the end of 1946, the policy line of the People's Front was imagined as a "popular anti-fascist democratic movement" and during that period ostensibly participation of other parties and groups in the new government was tried to be achieved. This line was pursued until 1947, when during the Second Congress of the People's front of Yugoslavia the possibility of the existence of other parties was ruled out and the need for political unity in the realization of the Five-Year Plan was emphasized. The complete disappearance of political pluralism and establishment of the domination of communists within the People's Front occurred during 1949, when the CPY program was also chosen as the policy line of the Front. This paper is based on published sources such as the "Zbornik NOR-a", newspapers and funds from the State Archives in Pazin.

Keywords: People's Front, CPY, CPC, CPP, NOP